Министерство на просветата на Република Молдова

Кирилка Демирева, Надежда Кара,
Елена Рацеева, Лидия Кавръкова

Български език и литература

за 5. клас

издание четвърто, преработено

CARTIER
educațional

Elaborat conform Curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat
prin Ordinul Ministrului nr. 399 din 25 mai 2015.
Editat din sursele financiare ale Fondului Extrabugetar pentru Manuale.

Comisia de experți:
pr. Maria Grădinaru, grad didactic întâi, Liceul „Vasil Levski", Chișinău;
pr. Snejana Nikiforțeva, grad didactic întâi, Liceul „Vasil Levski", Chișinău;
pr. Ludmila Popova, grad didactic întâi, Gimnaziul Tvardița, Taraclia.

Recenzenți:
dr. Todorka Vladimirova, colaborator științific superior (Bulgaria);
dr. Nevena Mateeva, docent (Bulgaria).

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 90, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Colecția *Cartier educațional* este coordonată de Mariana Marin
Editor: Gheorghe Erizanu
Autori: Kirilka Demireva pentru *limba bulgară* (teme introductive; tema 1, 3),
pentru *literatura bulgară* (temele 3, 4, 5);
Nadejda Kara pentru *limba bulgară* (temele 4, 5, 6) pentru (vocabular);
Elena Rațeeva, pentru *literatura bulgară* (temele 1, 2, 6);
Lidia Kavrîkova pentru *limba bulgară* (tema 2).
Consultant: Tatiana Stoianova
Lectori: Kirilka Demireva, Nadejda Kara, Elena Rațeeva
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/Tehnoredactare: Luminița Ermurache, Rodica Plămădeală, Tatiana Cunup
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la Bons Offices

Kirilka Demireva, Nadejda Kara, Elena Rațeeva, Lidia Kovrîkova,
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА 5. КЛАС
Ediția IV, iunie 2015

© 2015, 2010, 2005, 2000, Editura Cartier, pentru prezenta ediție.
Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Български език и литература: за 5 клас / Кирилка Демирева, Надежда Кара, Елена Рацеева,
Лидия Кавръкова [et al.]; comisia de experți: Maria Grădinaru, Snejana Nikiforțeva, Ludmila Popova [et al.]; М-во на просветата. –
Изд. четвърто, прераб. – Кишинэу: Cartier, 2015 (Tipogr. „Bons Offices"). – 256 p. –
(Colecția „Cartier educațional" / Mariana Marin, ISBN 978-9975-79-896-9). 820 ex.

ISBN 978-9975-79-984-3.
811.163.2+821.163.2.09(075.3)

Б 96

Acest manual este proprietatea Ministerului Educației al Republicii Moldova.

Școala/Liceul.....

Manualul nr. .....

Anul	Numele și prenumele elevului care a primit manualul	Anul școlar	Starea manualului	
			la primire	la returnare
1				
2				
3				
4				
5				

- Profesorul trebuie să controleze dacă numele elevului este scris corect.
- Elevii cărora le este destinat manualul nu trebuie să facă nici un fel de notații pe pagini.
- Rugăm ca manualele să fie păstrate cît mai îngrijit.
- Starea manualului se va înscrie folosind termenii: nouă, bună, îngrijită, nesatisfăcătoare, proastă.

Към петокласниците...

Здравейте, приятели,

Книгата, която ви предлагаме, е за пораснали деца. Ще попитате защо? Отговаряме. Защото вие сте порасналите деца. Петокласници! Звучи отговорно. Това означава, че можете да се заемете с по-сложни задачи, да се справите с тях самостоятелно и да продължите по-нататък в света на българското слово.

Нашата книга е учебник по български език и литература. Състои се от две части. В първата вие ще продължите заниманията си от 4. клас по български език. Ще узнаете и много нови неща. Ще развиете уменията си да говорите и слушате, да четете и пишете. Тези умения са необходими да разберете литературните творби, поместени във втората част. Заедно с приказните герои ще бродите из чудни светове. Пословиците и поговорките са цяла една вселена на народната мъдрост. Открийте я. Ще се докоснете до художествения свят на най-големите български разказвачи. Ще почувствате богатата душевност на техните герои. И в разказите, и в стихотворенията ви очакват вълнуващи образи – един прекрасен свят, сътворен от омайното българско слово.

Отнесете се с внимание към нашата книга, която вече е ваша. Обещаваме ви с всяка следваща страница да се почувствате по-знаещи и по-можещи. А това е богатство, нали?

На добър час!

...и към техните учители

Уважаеми колеги,

Предлагаме ви учебник за 5. клас, който, надяваме се, ще улесни вашия нелек труд в името на едно благородно дело – обучение на роден език. Доколко плодотворно ще бъде то, зависи от готовността ви да възприемете и използвате структурните и съдържателните особености на книгата. Тя е съставена от две части – език и литература, което насочва към интегрален подход. На страниците на учебника ще откриете достатъчно примери, които подсказват пътища за осъществяване на този подход. Но истинската творческа работа в цялото й многообразие ще извършите единствено вие, преценявайки възможностите и потребностите на своите ученици. Помогнете им да направят следващата крачка към умението свободно да общуват на български език.

Учебното съдържание в двете части е организирано от речеви теми и понятия, които насочват към развитие на абстрактно мислене – постижимо и необходимо за интелектуалното равнище на петокласниците. С ваша помощ учениците ще осмислят и ползват в своята реч ключовите понятия, изведени в началото на всяка речева тема по български език. Те са смислово свързани и с тематичната организация на художествените произведения във втората част. Оптималното ползване на всички текстове, както и поставянето на ученика в ролята на активен субект в учебния процес, е гаранция за постигане на необходимите резултати.

Успех!

Авторите

СЪДЪРЖАНИЕ

Български език

Тема 1. ЗА ВЪОБРАЖЕНИЕТО ... 9
БЕЗКРАЙНА ПРИКАЗКА ... 10
Урок 1 РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ. РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ ... 12
Урок 2 РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ. ТЕКСТ ... 14
Урок 3 РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ В ОФИЦИАЛНА И НЕОФИЦИАЛНА ОБСТАНОВКА ... 16
Урок 4 ПОВЕСТВОВАНИЕТО, ОПИСАНИЕТО И РАЗСЪЖДЕНИЕТО В ТЕКСТА ... 18
Урок 5 ПОВЕСТВОВАНИЕТО КАТО СВИДЕТЕЛСКИ И КАТО НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ ... 20
Урок 6 КАК ДА СЪЧЕТАВАМЕ СВИДЕТЕЛСКИ И НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ В ПОВЕСТВОВАНИЕТО ... 22
Урок 7 ОПИСАНИЕТО КАТО СВИДЕТЕЛСКИ И НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ ... 24
Урок 8 ПОВЕСТВОВАНИЕТО В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ ... 26
Урок 9 ОПИСАНИЕТО В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ ... 28
Урок 10 РЕДАКТИРАНЕ НА УСТЕН И ПИСМЕН ТЕКСТ ... 30
ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ ... 32

Тема 2. ЗА ХРАБРОСТТА ... 33
НАЙ-ХРАБРИЯТ МЪЖ НА ЗЕМЯТА ... 34
Урок 11 ТЕКСТ, ИЗРЕЧЕНИЕ, СЛОВОСЪЧЕТАНИЕ ... 36
Урок 12 ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ. ГЛАВНИ И ВТОРОСТЕПЕННИ ЧАСТИ ... 38
Урок 13 ОПРЕДЕЛЕНИЕ ... 40
Урок 14 ДОПЪЛНЕНИЕ ... 42
Урок 15 ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ПОЯСНЕНИЕ ... 44
Урок 16 ЧЛЕНУВАНЕ НА ПОДЛОГА И ВТОРОСТЕПЕННИТЕ ЧАСТИ ... 46
Урок 17 СЛОВОРЕД ... 48
Урок 18 ЕДНОРОДНИ ЧАСТИ ... 50
Урок 19 СЪЧИНИТЕЛНО И ПОДЧИНИТЕЛНО СВЪРЗВАНЕ В СЛОВОСЪЧЕТАНИЕТО ... 52
Урок 20 СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ ... 54
Урок 21 УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ ... 56
Урок 22 СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ ... 58
Урок 23 УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ ... 60
ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ ... 62

Тема 3.	**ЗА ПОУКАТА**	63
	СЪДРУЖИЕ	64
Урок 24	ПОДБОР НА ДУМИТЕ В ТЕКСТА. ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА	66
Урок 25	МНОГОЗНАЧНИ И ЕДНОЗНАЧНИ ДУМИ	68
Урок 26	МОРФЕМАТА КАТО ЧАСТ НА ДУМАТА	70
Урок 27	ВИДОВЕ МОРФЕМИ	72
Урок 28	ОМОНИМИ	74
Урок 29	СИНОНИМИ И АНТОНИМИ	76
Урок 30	УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ	78
	ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ	80
Тема 4.	**ЗА ПРИРОДАТА**	81
	НЕВЕРНИЦА АРДА	82
Урок 31	ЧАСТИ НА РЕЧТА	84
Урок 32	СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ. ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ	86
Урок 33	ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ	88
Урок 34	ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)	90
Урок 35	ВЪЗВРАТНО ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ	92
Урок 36	ПРИТЕЖАТЕЛНИ МЕСТОИМЕНИЯ	94
Урок 37	ВЪЗВРАТНО ПРИТЕЖАТЕЛНО МЕСТОИМЕНИЕ	96
Урок 38	УПОТРЕБА НА МЕСТОИМЕНИЯТА В ТЕКСТА	98
Урок 39	ЧИСЛИТЕЛНО ИМЕ	100
	ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ	102
Тема 5.	**ЗА ДОБРИНАТА**	103
	ИМА ЛИ ДОБРИНИ?	104
Урок 40	ГЛАГОЛ	106
Урок 41	УПОТРЕБА НА СЕГАШНО И БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В ТЕКСТА	108
Урок 42	УПОТРЕБА НА МИНАЛО СВЪРШЕНО И МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ В ТЕКСТА	110
Урок 43	СЪВМЕСТНА УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА	112
Урок 44	НАРЕЧИЕ. ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ	114
Урок 45	СТЕПЕНУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА. МЯСТО НА НАРЕЧИЕТО В СЛОВОРЕДА НА ИЗРЕЧЕНИЕТО	116
Урок 46	ПРЕДЛОГ	118
Урок 47	СЪЮЗ. СЪЮЗЪТ КАТО СВЪРЗВАЩА ДУМА	120
Урок 48	УПОТРЕБА НА ПРЕДЛОЗИТЕ И СЪЮЗИТЕ	122
	ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ	124
Тема 6.	**ЗА РОДОЛЮБИЕТО**	125
	ПРЕЗ ЮЖНАТА СТЕП	126
Урок 49	ЗВУКОВЕ И ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК	128
Урок 50	НЕСЪОТВЕТСТВИЕ МЕЖДУ ИЗГОВОР И ПРАВОПИС	130
Урок 51	ПРОМЕНЛИВО И НЕПРОМЕНЛИВО **Я**	132
Урок 52	ПОДВИЖНО И НЕПОСТОЯННО **Ъ**	134
Урок 53	ПРАВОГОВОРНА НОРМА И РАЗГОВОРНА РЕЧ	136
	ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ	138

Българска литература

БЪЛГАРСКО НАРОДНО ТВОРЧЕСТВО 139

Тема 1. ЧАРОДЕЙНИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ 140

ТРИМАТА БРАТЯ И ЗЛАТНАТА ЯБЪЛКА 142
НАРОДНА ПРИКАЗКА 142
ЮНАК ПРЪСЛЯ И ЗЛАТНИТЕ ЯБЪЛКИ 150
ОНЮЧ И ЗМЕЯТ 152
БОЛЕН ЗДРАВ НОСИ 158
МЕЧКАТА И ЛОШАТА ДУМА 163
НЕВОЛЯТА 164
ДВАМАТА БРАТЯ 167
ЧИСТИ ДРЕХИ – СЛАДКО ЯДЕНЕ 168
БОГАТИЯТ И ХИТЪР ПЕТЪР 170
ЧЕСТНИЯТ ПЪКАЛЕ 170
РАБОТАТА Е ДРУГА 171
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 172

Тема 2. ГЛАСОВЕ НА ГЕРОИ ОТ ДАЛЕЧНИ ВРЕМЕНА 173

СВЕТИ ГЕОРГИ И ЛАМЯТА 174
КРАЛИ МАРКО НА КОСОВО ПОЛЕ 176
КЪДЕ Е КРАЛИ МАРКО И КОГА ЩЕ СЕ ВЪРНЕ 177
КРАЛИМАРКОВИ СЛЕДИ 179
БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ 180
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 184

ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА 185

Тема 3. ПОУЧИТЕЛНИ СЛУЧКИ С ЖИВОТНИ, ПРЕДМЕТИ И ХОРА 187

ЕЗОП 188
Гарван и лисица 188
ИВАН КРИЛОВ 189
Щиглец и гълъб 189
АЛЕКСАНДРУ ДОНИЧ 191
Щиглецът и чучулигата 191
Горделивата пеперуда 192
ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ 193
Орел, рак и щука 193
СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ 194
Паун и лястовичка 194
Секира и търнокоп 195
Бухал и светулка 196
ПЕТКО ЛЮЛЕНОВ 197
Два славея 197
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 198

Тема 4. БЪЛГАРИЯ В ОБРАЗИ И КАРТИНИ 200
ИВАН ВАЗОВ 200
Де е България 200
Отечество любезно 201
Розовата долина и Тунджа 202
Майка ми 204
Апостолът в премеждие 209
ВАСИЛ ЛЕВСКИ В ДРАГАЛЕВСКИЯ МАНАСТИР 214
ДОМЪТ НА ЛЕВСКИ, Никола Фурнаджиев 215
БЪЛГАРИЯ — МОЯ ВТОРА МАЙКА, Петър Бурлак-Вълканов 216
НАШИЯТ ХИМН, Нико Стоянов 217
КИРИЛ И МЕТОДИЙ, Стоян Михайловски 218
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 219

Тема 5. ЧОВЕКЪТ В СВЕТА НА ДОБРОТО И ЗЛОТО 220
АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ 220
Пази, боже, сляпо да прогледа 220
ЕЛИН ПЕЛИН 228
На браздата 228
ЙОРДАН ЙОВКОВ 234
Серафим 234
МИШО ХАДЖИЙСКИ 241
Козя гайда 241
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 245

Тема 6. С БЕСАРАБИЯ В СЪРЦЕТО 246
БУДЖАШКО МОРЕ, Нико Стоянов 246
У ДОМА, Василе Романчук 247
ЗАВРЪЩАНЕ, Георги Барбаров 248
БУДЖАШКИТЕ СЛАВЕИ, Иван Вълков 249
КОГАТО ТЪМНО-СИНЬОТО НЕБЕ, Тодор Стоянов 251
УТРО НАД РОДНОТО СЕЛО, Михаил Бъчваров 252
ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК 253

ПРИЛОЖЕНИЕ 1 254
ПРИЛОЖЕНИЕ 2 255
ПРИЛОЖЕНИЕ 3 255

Български език

тема за въображението

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

ВЪОБРАЖЕНИЕ: ср. **1.** (*Способност за*) преработване и комбиниране на представите и създаване, изграждане на нови образи на предмети и явления, които човек никога не е възприемал реално в действителността; фантазия. *Писателят трябва да има голямо въображение; плод на въображение.* **2.** Нещо недействително, въображаемо; фантазия.

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

ВЪОБРАЖЕНИЕ – фантазия, мечта, блян, измислица.

БЕЗКРАЙНА ПРИКАЗКА

Приказката може да започне с това, че на брега на морето седи змеят и плаче.

Тя може да започне и с това, че сълзите му правят „цамбук, цамбук", а рибите му се присмиват, подали глава от вълните, и викат:

— Цамбук, цамбук – тарамбук!

Змеят, като ги чува, спира да плаче и се замисля какво е това „тарамбук", и понеже нищо не му идва наум, отваря речника, за да намери думата, но вижда, че всички думи са избягали. И като вижда, че думите са избягали, още повече се разревава, така че гласът му се чува в девет земи в десета.

С това може да започне приказката, но след като в десетата земя плачът на змея събаря ябълките от дърветата, приказката може да започне с художника.

Художникът стои в градината си и рисува ябълково дърво, а под него три негърчета. Рисува ги със синя боичка. Плачът на змея тресе десетата земя, нарисуваните сини ябълки падат от дървото и сините негърчета ги изхрупкват. Тогава художникът ги рисува отново, но пак падат и негърчетата пак ги изхрупкват. Тогава художникът се разтревожва и гледа тревожно към улицата как хората вървят и викат:

— Как пък се родихме в тази десета земя, ами не се родихме в единадесетата, там нито змей се чува, нито нищо!

Няколко пъти художникът рисува ябълките и те все падат, и негърчетата му казват:

— Молим те, нарисувай, молим те, още едно негърче, защото трите не можем да смогнем! Издуха ни се коремчетата, молим те!

И художникът рисува още едно негърче, обаче боичката му се свършва.

— Ето това – казва художникът – не биваше да се случва!

— Не биваше – съгласяват се негърчетата и гледат дали не е останала някоя ябълка.

С това може да започне приказката, но може да започне и с друго. Може да започне с обаждането, което направи художникът на змея по телефона.

— Ало – каза той.– Свърши ми се боичката.

— Ало – каза змеят. – Това не биваше да се случва.

И се разрева още по-силно.

— Ало? – пита художникът. – Защо плачеш?

— Ало – отговаря змеят. – Защото ме набеждават, че съм крал ябълки, и никой не ме поздравява по улицата, и не ме пита „Как си?" Аз не обичам ябълки, обичам чай със сирене и кашкавал.

— Ало – съчувства му художникът. – Разбира се, че всеки възпитан змей закусва чай със сирене и кашкавал.

— Затова плача – казва змеят и по телефона се чува как сълзите му правят „цамбук, цамбук" в морето.

— Цамбук, цамбук, тарамбук! – вика тъжно художникът. – Ако спреш да плачеш, ще те нарисувам!

— Така ли? Много се радвам! Веднага спирам! – усмихва се змеят по телефона.

И наистина веднага спира.

А художникът взима зелената си боичка и рисува до четирите негърчета един весел зелен змей. След това изпраща картината на змея.

Ето с това може да започне приказката – как змеят поставя картината на стената и колко се радва, като я гледа. С това може да започне и да не завърши, защото тя е една безкрайна приказка.

Маргарит Минков

1. **Кой от героите вече сте срещали? Къде?**
2. **За кои четива ви напомня изразът „през девет земи в десета"?**
3. **Как очаквате да постъпи приказният змей? Как постъпва той в „Безкрайна приказка"? Страшен или смешен е змеят?**
4. **Харесват ли ви героите, родени от въображението на автора? Защо?**

Урок 1

РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ. РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ

1. Кои от героите на картинките говорят? На кого? Кои слушат (приемат) съобщението? А до кои герои съобщението не достига, не го приемат? Има ли разлика в начините, по които момчето общува с кучето и с продавача?

Героите общуват помежду си с помощта на речта и жестовете.

Общуване се нарича процесът, при който се предава и приема информация. **Езикът** е най-важното средство за общуване между хората. Общуването с помощта на езика се нарича **речево общуване**. Участниците в общуването са най-малко двама – **автор** на езиковото съобщение и **приемател**. Когато предадената информация не среща **приемател**, не се осъществява общуване.

2. При какви условия се извършва общуването между героите на картинките? Къде? Как? Кога? С каква цел общуват? Какво искат да постигнат говорещите (какви са намеренията им)?

Условията, при които се извършва общуването чрез езика, определят **речевата ситуация**. Тя дава информация за:

- **формата** на речевото общуване – **устна** или **писмена**;
- **начина** на речевото общуване – **пряко** или **непряко** (от разстояние);
- **целта** на речевото общуване – **намеренията** на участниците.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Измислете думите на учителката от картинката. Какво говорят момчето и продавачът? Слушайте речта на вашите съученици. Съвпада ли техният „прочит” на картинките с вашия? Защо?**

2. **По колко начина общуват героите от „Безкрайна приказка”?**

3. **Какви други средства за общуване познавате освен езика и жестовете? Разгледайте условните знаци. Къде можете да ги срещнете? Каква информация предават те?**

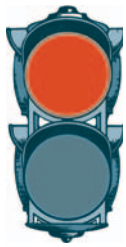

4. **Как чрез кимане с глава българите изразяват съгласие (потвърждение) и несъгласие (отрицание)? А как — другите народи? Как се отразява различието на общуването?**

5. **Каква е формата на речевото общуване при:**

а) четене на **книга;** б) писане на **писмо;** в) разговор в **тролея.**

6. **Какъв е начинът на речевото общуване при:**

а) гледане на **филм;** б) разговор по **телефона;** в) разговор в **тролея.**

7. **Как (по какъв начин) аптекарят общува с лекаря, когато изпълнява лекарствената рецепта?**

8. **Разсъждавайте върху подчертаните авторови думи от „Безкрайна приказка”:**

— Така ли? Много се радвам! Веднага спирам! – **усмихва се змеят по телефона.**

а) Може ли да се предава езикът на мимиките и жестовете по телефона?

б) Опишете устно своята представа за змея, който се усмихва по телефона.

9. **Кои са приемателите на речевото съобщение? Коя е излишната за приемателя информация:**

Влакът от Кишинев за Букурещ, тръгващ по разписание в 17 часа, е установен на трети коловоз. Влаковата композиция се тегли от електровоз и се състои от десет вагона. Осем от тях са кушет-вагони.

10. **Кой от двата текста е съобразен с речевата ситуация:**

а) Мамо, имам да ти съобщя извънредно радостна вест. Днес в условията на повишена интелектуална активност аз завоювах отличен по български език.

б) Мамо, поздрави ме! Днес имам отличен по български език!

Урок 2

РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ. ТЕКСТ

1. Обяснете речевата ситуация (условията на общуване) в следния диалог:

— Иване, защо авторът Маргарит Минков е нарекъл своята приказка „безкрайна"?

— Защото приказката е много дълга, г-жо Петрова.

- *Съгласни ли сте с отговора на Иван? Защо?*
- *Открийте в текста изречението, с което разказвачът обяснява защо приказката е безкрайна.*

Учителката и ученикът говорят за художественото произведение „Безкрайна приказка". То е **предмет** на тяхното речево общуване.

> **Предмет на речево общуване – това, за което се говори или пише. Информацията за предмета на общуване се разменя (предава и приема) чрез текста.**

2. Текст ли е диалогът между учителката и ученика? Защо?

Как писателите общуват с читателите си? Докажете, че „Безкрайна приказка" е текст, като си помогнете със схемата:

ТЕКСТ
- **тематично и смислово единство;**
- **свързване на изреченията според правилата на езика.**

СРАВНЕТЕ:

1. Възможните варианти и герои на една безкрайна приказка.
2. Подчертаните думи в откъса свързват изреченията в текста. Как?

Художникът стои в градината си и рисува ябълково дърво, а под **него** три негърчета. Рисува **ги** със синя боичка.

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Кои са видовете текст по цел на създаване? Кои са особеностите на видовете текст: **научен, художествен, разговорен**. Кои речеви ситуации изискват създаването на научен текст? А на разговорен? Опишете някои от тях и създайте подходящ текст (устен или писмен).

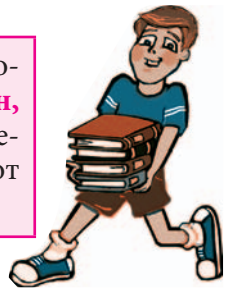

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Колко начина за започване на приказката предлага авторът на „Безкрайна приказка”? Съчинете свой вариант. Изберете една от рисунките за начало на вашата приказка.**

2. **Към кои видове текст ще отнесете следните откъси. Кое е общото между тях:**

а) България е държава в Югоизточна Европа. Заема част от Балканския полуостров. Граничи с Румъния, Черно море, Гърция, Турция, Македония и Сърбия.

б) Мислех си за България. Представях си житата й, поели в себе си слънцето, лозята, натежали от плод. Виждах гордия Балкан, слушах легендите му.

3. **Към кой вид текст по цел на създаване можете да отнесете всяко от следните изречения:**

Едно врабче спеше сладък сън в гнездото си и се усмихваше. – Вълкът е хищник. – Но вълкът не искал да яде баница. – Врабецът не е прелетна птица. – Морето представлява огромна водна площ. – Из морските простори излизаше бледа светлина.

4. **Докажете, че „Безкрайна приказка” е художествен текст. Помогнете си с въпросите: От кого е съчинена приказката – има ли тя автор? Кое е реалното (възможното) и кое е нереалното (въображаемото) в творбата? Кои думи и изрази са употребени в преносен смисъл - може ли да се каже, че езикът е образен?**

5. **Съставете разговорен текст (диалог), като се съобразите със следното:**

а) предмет на общуването – предстоящият Ден на българските будители;

б) речева ситуация:

– **участници** – учител и ученици-петокласници;

– **място** – класната стая;

– **време** – в часа на класния ръководител.

Урок 3

РЕЧЕВО ОБЩУВАНЕ В ОФИЦИАЛНА И НЕОФИЦИАЛНА ОБСТАНОВКА

1. Сравнете двата текста. По какво си приличат и по какво се отличават?

А.

— Ало, Митко, ти ли си?

— Аз съм, Сашо. Ти къде се изгуби?

— Бях при баба, ама умрях от скука. Измисли нещо, щото ваканцията вече свършва.

— Ходи ми се на кино! Дават „Умирай трудно-2” с Брус Уилис.

Половината ни клас го е гледал. Филмът бил много готин.

— Е-е, супер! Отиваме! Аз ще купя билетите и ще ти се обадя.

Б.

Добър ден! Какво обичате, моля?

— Искам два билета за сутрешната прожекция на филма „Умирай трудно-2”.

— Мога да Ви предложа места само на 7-и и 12-и ред.

— Предпочитам 7-и ред.

— Както обичате, ето билетите, моля.

— Колко Ви дължа?

— Шест лева.

— Благодаря Ви. Бяхте много любезна.

- *Кои са участниците в общуването в едната и в другата ситуация?*
- *Какви са отношенията между двете момчета; между момчето и продавачката в киното?*

Общуването между хората се осъществява в различна обстановка, която определя подбора на думите и изразите.
В **неофициална обстановка** общуваме с близки хора (родители, роднини, познати, приятели, съученици).

В **официална обстановка** общуваме с хора, които не познаваме или с които имаме делови отношения.

2. По какво се различават думите и изразите в първия и във втория текст? В кой от двата текста открихте общоприетите изрази за учтивост? (Помогнете си с таблица №1 от Приложение 1.)

УПРАЖНЕНИЯ

1. Дайте примери от личния и обществения живот на човека за общуване в официална и неофициална обстановка.

2. Представете си:

а) Боли ви зъб и споделяте с родителите си, че се страхувате да отидете на зъболекар;

б) Вече сте при зъболекаря, обяснявате му състоянието си и той ви преглежда.

☐ **Какъв вид е общуването в едната ситуация и какъв – в другата? Предайте устно въображаемия диалог с родителите си; със зъболекаря.**

3. Определете вида на общуването (официално или неофициално) в следните ситуации. Обосновете се.

а) Брат и сестра обсъждат предстоящото семейно пътуване.

б) Учителят изпитва ученик по биология.

в) Двама близки приятели се срещат отново след много години и повеждат дружески разговор.

4. Измислете текстове по избор, които да съответстват на ситуациите от упражнение №3. Напишете ги. Определете вида на текстовете по цел на създаване. Каква е разликата в употребата на езиковите средства в двата случая?

5. Открийте в речта на героите от „Безкрайна приказка" общоприети думи и изрази за учтивост (речеви етикетни формули). Защо в диалога между художника и змея се повтаря думичката АЛО?

6. Прочетете откъса от приказката на Братя Грим „Цар Дроздобрад":

Повели след това царкинята покрай редицата, но тя у всекиго намирала някакъв недостатък. Един й се сторил много дебел и тя рекла:

— Винена бъчва.

Друг й се сторил много висок:

— Дълъг и тънък – същинско въже, а от такива не стават мъже.

Трети й се сторил нисък:

— Този къс е и дебел – патка е, но не орел ...

Четвърти бил много бледен:

— Бледоликата смърт.

Пети бил много румен:

— Герест петльо.

И така, намирала у всекиго някакъв недостатък.

☐ **Спомнете си приказката. Защо е наказана царкинята? Помогнете й да отстрани учтиво нежеланите кандидати за женитба.**

Урок 4

ПОВЕСТВОВАНИЕТО, ОПИСАНИЕТО И РАЗСЪЖДЕНИЕТО В ТЕКСТА

1. В зависимост от целта и предмета на речевото общуване различаваме три вида текст: повествование, описание, разсъждение. Припомнете си по какво се отличават те. Определете вида на всеки от текстовете А, Б и В. Посочете езиковите им особености.

А. Посред нощ се задало нещо като мъгла, зафучало, затрещяло. Дошла халата и посегнала да вземе ябълката. Момъкът я ръгнал с ножа и халата избягала. Тогава синът взел ябълката и я занесъл на майка си.

Народна приказка

Б. Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сини, почти сиви, мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанна мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост.

Иван Вазов

В. Народното творчество (фолклорът) на българите е високо ценено по света, защото е извор на хубост, мъдрост и познание. То се е усъвършенствало в продължение на дълги векове от безброй талантливи хора. Народът им се отблагодарил, като запазил творбите им, за да ги предаде на нас.

Из учебник по история за 5. клас

Повествование – разказ за последователни действия или събития.

Описание – представяне на предмет, лице или явление с неговите признаци.

Разсъждение – доказване на твърдения по определен проблем с факти и аргументи.

Повествование, описание и разсъждение срещаме и в разговорни, и в научни, и в художествени текстове. В речта повествованието, описанието и разсъждението се редуват или се съчетават.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Кой момент в „Безкрайна приказка" е повествование? Защо?**
2. **Как си представяте змея? Нарисувайте го с думи. Определете вида на създадения текст.**
3. **С какво змеят е различен от познатите змейове в приказките? Вашият отговор на този вопрос е текст разсъждение. Защо?**
4. **Разгледайте илюстрациите. Към коя от изучените приказки се отнасят? Кои са героите? Какво правят? Разкажете писмено за действията им.**

- *Какъв текст написахте?*
- *Озаглавете го.*

5. **Отгатнете гатанката. Кой е предметът? Как е представен? С какви думи са назовани признаците му?**
   Златна царица със свилена косица, в шума облечена,
   от полето повлечена.

☐ **Разсъждавайте: Защо всяка гатанка хем ни затруднява, хем ни подсказва отговора?**

6. **Опишете подаръка, който мечтаете да получите за Нова година, така, че съучениците ви да се досетят какъв е той.**
7. **Какви видове текст ще бъдат съчиненията по следните заглавия:**

а) На Коледа у дома;
б) Коледната трапеза;
в) Коледа – вълнуващ християнски и народен празник.

☐ **Напишете съчинения по едно от заглавията по избор.**

Урок 5

ПОВЕСТВОВАНИЕТО КАТО СВИДЕТЕЛСКИ И КАТО НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ

1. Прочетете текстовете. В кой от двата текста авторът е непосредствен участник в случката?

А.

Баща ми ме заведе в основното или взаимното училище ... на седем годишна възраст. Напълниха ми торбичката с хляб и маслини и – хайде на школата ... В празнични и свободни от уроци топли дни прекарвахме повече по кърищата в разходки около манастира...

Из спомените на Иван Вазов

Б.

Бащата на Вазов го завел в основното или взаимното училище ... на седем годишна възраст.

Напълнили му торбичката с хляб и маслини и – хайде на школата ... В празнични и свободни от уроци топли дни прекарвали повече по кърищата в разходки около манастира ... ,

Преразказ на Вазовите спомени

Повествованието е **свидетелски разказ**, когато разказваме преживяна от нас случка или измисляме история.

СВИДЕТЕЛИ < **УЧАСТНИЦИ В СЛУЧКАТА** / **ОЧЕВИДЦИ НА СЛУЧКАТА**

Повествованието е **несвидетелски разказ**, когато предаваме случка, на която не сме били свидетели, а ни е разказана от някой друг или сме прочели за нея.

2. Кои думи ви помогнаха да откриете разликата между двата текста? Определете времето на глаголите.

В свидетелски разказ се употребяват свидетелски глаголни времена – минало свършено време и минало несвършено време (**четох, чете, чете, четохме, четохте, четоха, четях, четеше, четеше, четяхме четяхте, четяха**).

В несвидетелски разказ се употребяват несвидетелски глаголни форми с окончания **-л, -ла, -ло, -ли** (**чел съм, чел си, чел, чели сме, чели сте, чели**).

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кой от изброените примери за повествование е свидетелски и кой – несвидетелски разказ:

а) автобиография на известен художник;
б) урок по природознание за откриването на електричеството в миналото;
в) пряко предаване на футболен мач по телевизията;
г) разказ на ваш съученик, участник в училищна екскурзия.

2. Защо приказката „Тримата братя и златната ябълка" е повествование? Какъв разказ е тя – свидетелски или несвидетелски? Докажете твърдението си, като работите върху избран от вас епизод.

3. Редактирайте изреченията, като замените свидетелските глаголни времена с несвидетелски.

Образец: *Художникът рисуваше ябълково дърво.*
Художникът рисувал ябълково дърво.

През лятото семейството замина на море.
Петокласниците си спомняха с любов и уважение за своята първа учителка.
Приятелите на Мишо го убедиха да отиде с тях на кино.
Най-романтични са юлските нощи в Балкана.

4. Уроците по история са повествования, в които се разказва за миналото. Свидетелско или несвидетелско е историческото повествование, ако:

а) е написано от съвременни учени;
б) е написано от участници (очевидци) на събитията.

5. Как авторът Методи Бежански е разказал случката – като свидетел или не? Предайте писмено съдържанието на текста като очевидци.

До вечерта селянинът хвърлил семето и, неразбрал бедата, доволно отдъхнал. Натоварил в колата празния чувал и ралото, па потеглил към селото. Цяла зима разказвал на децата си край огнището с какви топли и дебели хлябове ще ги гощава. С надежда дочакал пролетта и отишъл да нагледа нивата си...

6. Напишете повествование за последния училищен празник:

а) като свидетели;
б) като несвидетели (по разказ на някой друг).

• *Обяснете употребата на глаголите.*

Урок 6

КАК ДА СЪЧЕТАВАМЕ СВИДЕТЕЛСКИ И НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ В ПОВЕСТВОВАНИЕТО

В процеса на речевото общуване често се налага да се съчетават свидетелски и несвидетелски разказ.

1. Прочетете текста. На какво е свидетел и на какво не е свидетел авторът? Докажете, като посочите свидетелските и несвидетелските глаголни форми.

Понякога, ако книгата ме интересуваше или трябваше да я прочета по-скоро, ставах нощем и запалвах свещта, но старата господарка забелязала, че нощем свещите намаляват и взе да ги измерва с тресчица и да крие някъде мярката ...

Максим Горки

Разграничаване на свидетелското от несвидетелското повествование

със смяна на времената
(„, ставах нощем и запалва**х** свещта, но старата господарка забеляза**ла**, че нощем свещите намаляват и взе да ги измерва с тресчица и да крие някъде мярката ...)

с посочване от кого авторът е научил за събитието
(**Мая** ми каза, че миналото лято почивала на море)

Какво още трябва да знаем за повествованието:

- *Подбираме само най-важните подробности в развитието на случката.*
- *Представяме действията последователно (едно след друго).*
- *Избягваме честата употреба на местоимения, за да не се получи двусмислица.*

УПРАЖНЕНИЯ

1. **По какво се различават двата момента в текста. (Обяснете гледната точка на автора.)**

И старият ловец, като въздъхна, почна да ми разказва спокойно дивна легенда за тия Самодивски скали, които се виждаха очертани в небето ..., остри, далечни, непостижими ...

В дълбокото подножие на тия върхове имало село, планинско село от колиби... Жителите му, също горски деца, живеели волно, като тия планински орли, които не знаят страх и предели. Из тъмните гори по цял ден се чували гърмежи от ловджийски шишанета, по широките поляни ехтели звънци от гойни стада, усоите се пълнели от момински песни.

Елин Пелин

☐ **Определете вида на повествованието в легендата.**

2. **Обяснете съчетаването на свидетелски и несвидетелски разказ в повествованието. Препишете текста, като го редактирате така, че да бъде изцяло свидетелски.**

Така започна старият говедар, за да ми разкаже по-нататък как Ламята все повече наедрявала и все по-лакома ставала. Изпояла тя много хора и овце, много крави и телета, та никой вече не смеел да минава по пътя. А оттам се отивало на водениците, оттам хората минавали на пазар и се връщали с жито.

Николай Хайтов

3. **Разкажете случка от живота на ваш близък човек, като подчертаете, че сте я чули от него.**

4. **Изреченията започват като свидетелско повествование. Довършете ги като несвидетелско.**

Старите хора от нашето село си спомнят, че ...
Днес учителят по история ни разказа, че ...

5. **Дайте воля на въображението си – представете си, че ваш съсед е пътешественик изследовател. Завърнал се е от африканските джунгли. Той ви разказва за преживяното и видяното. Вие с вълнение преразказвате разказа му пред съучениците си. Съчетайте в повествованието си свидетелски и несвидетелски разказ.**

6. **Редактирайте изказването на дете, което е ваш връстник.**

Баба ми се роди в 1940 г. Прекара цялата война в детски дом. След войната тръгна на училище и винаги беше отличничка.

Урок 7

ОПИСАНИЕТО КАТО СВИДЕТЕЛСКИ И НЕСВИДЕТЕЛСКИ РАЗКАЗ

1. Припомнете си в какви текстове по цел на създаване се среща описание?

Видове описание!
- **художествено**
- **научно**
- **битово**

Обект на описанието – това, което описваме.
Субект на описанието – авторът на описанието.

2. Определете вида на описанията и техните обекти:

а) В подножието на скалата бликаше силен извор и малко по-надолу се разливаше в кръгло езерце. Зелен здравец и кълрави папрати кичеха бреговете на езерцето и се оглеждаха в синкавото водно огледало. От езерцето изтичаше ручейче и весело шумолеше надолу из гората.

Орлин Орлинов

б) Едно време в някое си царство имало една царска дъщеря ... Тя била хубава, хубава, друга като нея нямало! Косата й се влачела подире й като копринена река и лъщяла като злато. Очите й били черни като тая черна нощ и всеки, когото поглеждала, умирал от любов по нея.

Елин Пелин

• *В кое от двете описанията авторът е свидетел на това, което описва, и в кое – не е свидетел? Докажете.*

Описанието е **свидетелски разказ,** когато човек представя непосредствено това, което вижда.
Описанието е **несвидетелски разказ**, когато:
— човек описва това, което не е видял лично;
— човек преразказва чуждо описание или описва свои представи. Двата вида описание се различават по употребата на свидетелски и несвидетелски глаголни времена.

ЗАПОМНЕТЕ!

Научните описания са несвидетелски разказ.
Точните и пълни описания изискват:
— наблюдателност от страна на автора;
— подбиране на точни изрази, подходящи епитети и сравнения.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **По коя от картинките може да се направи битово и по коя – научно описание?**

2. **Определете вида на текста по цел на създаване и вида на описанието – свидетелски или несвидетелски разказ.**

Скоро след това пристигнах във Филипопол (Пловдив). Градът е разположен сред тази красива равнина на река Марица. Той е доста голям град. Имал е много добра крепост на един хълм... във вид на тесен дълъг полумесец.

Френски пътешественик, XV век

3. **Опишете своя дом така, че всички да го „видят".**

4. **Направете описание на своя брат, сестра, братовчед. Какви глаголни форми трябва да използвате? Защо?**

5. **Опишете чувствата, които ви вълнуваха при последното спортно състезание в училище.**

6. **Къде в текста се съчетават свидетелско и несвидетелско описание?**

Персенк е вторият по големина връх в Родопите, след Карлък. Той влизаше в моя горски район, но залисан в други неща, аз все още не бях се качвал там ... А ми казваха, че при ясно време от този връх се виждало Бяло море.

Николай Хайтов

7. **Опишете града или страната, която мечтаете да посетите.**

8. **Пренесете се мислено в далечното минало. Разкажете писмено за първобитните хора. Какви глаголни времена използвахте?**

9. **Докажете, че текстът се нуждае от редактиране. С каква цел редактираме своята устна реч?**

Харесах си една компютърна игра на касета, обаче е много интересна. Една такава бърза, отначало лесна, а после като почнат едни стрелби, нямаш време. Отдясно ти излизат едни такива, които мигат. Ако изгориш, тя прекъсва и всичко отначало.

Урок 8

ПОВЕСТВОВАНИЕТО В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

1. Прочетете текста. Докажете, че той е повествование.

Страшно, вълнуващо зрелище, Гаврош, под обстрел, се шегуваше със стрелбата ... Отговаряше с куплет на всеки изстрел. Непрекъснато се целеха в него и все не го улучваха ... А той залягаше, изправяше се, притичваше зад някоя врата.. Изчезваше, пак се появяваше, без да престава да опразва патрондашите и паласките и да пълни кошницата си. Барикадата трепереше, а той пееше.

Виктор Юго

Литературата е изкуство на словото. Литературните произведения са текстове, чрез които авторът общува с читателите по художествен път.

Повествование срещаме в различни художествени текстове — приказки, разкази, легенди, повести, романи.

Повествованието в художествен текст представя действия на героите.

Повествованието в художествен текст може да бъде
- свидетелски разказ
- несвидетелски разказ
- разказ, измислен от автора

Събитията в художественото повествование невинаги са разказани от автора последователно. Често се започва от средата или от края на историята и после се стига до началото й. Това прави повествованието по-интересно, по-въздействащо.

Повествованието на автора може да се прекъсва от друго повествование – разказ на някой герой. Така се получава разказ в разказа. Майсторството на писателя е в това да разказва увлекателно.

2. Кое словесно художествено произведение ви е било много интересно, когато сте го чели? Защо според вас авторът разказва увлекателно?

УПРАЖНЕНИЯ

1. Разкажете случката по картинките?

2. Чели ли сте книгата „Робинзон Крузо” на Даниел Дефо?

Разкажете някое от необикновените приключения на Робинзон.

3. Прочетете текста. Кои особености на художественото повествование открихте? Авторът свидетел ли е, или не е свидетел на случката?

Намерихме го една студена мартенска сутрин на нашия балкон. Беше едно обикновено черно гълъбче, мокро от снега, който валеше, полуживо, без сили да мръдне... Взехме го вътре, стоплихме го, дадохме му зрънца жито, но то не поиска да яде. Направихме му гнездо между стъклата на прозореца и го сложихме там да почива. Дали щеше да се съвземе? Не ни се вярваше. Ала на другата сутрин птичето започна да кълве житото, помъчи се да стане, но не можа и тогава видяхме, че куца с лявото краче.

Константин Константинов

4. Докажете, че текстът е художествено повествование, в което има разказ в разказа.

Свекърът се зачудил, като видял жените да плачат за нищо и никакво, та ги попитал кого така оплакват и опяват. Те му разказали как от снахата ще се родяло дете, как ще го кръстели Петко; как ще го повиели, ще го сложели да лежи в ъгъла; и най-после как теслата ще паднела върху него, та ще пребиела Петка и ще умрел, та затова те още отсега го опявали.

Народна приказка

5. Какъв вид е повествованието в „Безкрайна приказка” – свидетелско или несвидетелско? Колко варианта за начало на приказката е измислил авторът? Изберете един от тях и съчинете своя приказка.

Урок 9

ОПИСАНИЕТО В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

1. Кое е общото и кое е различното в двата текста?

А.

— Влажните савани създават много благоприятни условия за развитие на растенията. Те са покрити с гъсти тревни видове, дървета и храсти. Разположени са на три етажа: дървесните и храстовидните растения могат да бъдат вечнозелени или сезонозелени.

Из учебник по природознание

Б.

Слънцето току-що беше се по дало зад баирите ... Небето сияеше, окъпаната земя цъфтеше от щастие... Житата бяха пуснали вече високи стебла и млади класове леко тръпнеха над тях... Пчели ранобудни жеркаха като златни искри през слънчевите лъчи. Пеперуди се гонеха из въздуха.

Елин Пелин

- *Кое от двете описания въздействува по-силно на въображението и чувствата ви?*
- *С кои думи и изрази авторът е постигнал въздействието?*

Описанията се срещат често в литературните произведения, особено в поезията.

Художественото описание представя:
— външността на героя;
— чувствата на героя;
— обстановката;
— природата;
— душевните преживявания на автора.

Художественото описание се отличава **с образност и картинност** – читателят може да си представи ясно това, което авторът рисува.

Описанието в художествен текст въздейства върху чувствата и въображението на читателя. Това се постига чрез употребата на думи и изрази с преносно значение: **епитети, сравнения, олицетворение**.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Познахте ли героите? Опишете ги?

2. Кой е вашият любим герой от изучените приказки? Как си го представяте? Опишете преживяванията му?

3. Прочетете стихотворението. Какви картини е нарисувал авторът? Какви чувства са изразени?

В чужди край

Аз нося шарена торба
и къшей хляб във нея
край мен цъфти и грей света —
и аз вървя и пея.
Но вечер, легна ли да спя,
скръбта ме в миг прегръща —
аз виждам как трепти нощта
над бащината къща.

Как старият иконостас
във стаята светулка[1],
как мойта майка в късен час
люлее пъстра люлка
и взема братчето ми тя
на бялата си пазва,
и пей, и нежно във нощта
за мене му разказва.

Асен Разцветников

4. Кои стихове от „Де е България" на Иван Вазов (стр. 200) представляват художествено описание? Обосновете се.

5. Докажете, че текстът е художествено описание.

Не зная по-омайно-романтическа река от Тунджа, която прави хиляди прелестни завои из прекрасните долини... Тя е горда с произхождението си: тя извира из могъщите плещи на двата най-големи гиганта на Стара планина – Юмрукчал и Мара-гидик... Гърми по снежни урви, скача от стръмни скали в бездните на планината, а след един час – тиха, мила, тече измежду трендафилови градини, като една победоносна царица.

Иван Вазов

6. Направете словесен портрет на своя най-добър приятел.

7. Създайте художествено описание на любимия си сезон.

---

[1] *Свети, блещука, мъждука*

Урок 10

РЕДАКТИРАНЕ НА УСТЕН И ПИСМЕН ТЕКСТ

1. Припомнете си какво е редактиране на текст? Какви действия извършваме, когато редактираме чрез: съкращаване, прибавяне, заместване и разместване? Каква е разликата между устна и писмена реч?

2. Сравнете двете устни съобщения. Защо се е наложило редактиране?

а) *Боли ме, защото паднах и не мога да вървя.*

б) *Боли ме коляното, защото паднах лошо и го ударих. Сега не мога да вървя.*

☐ **Редактирайте писмения текст.**

Търсихте и фчера, и днес, ами са догадах че ти беше у баба ти. Написах ти белешка. Чакам да ми позвониш сразу щом додиш.

Галя

3. Кое е по-трудно да се редактира – устен или писмен текст?

Знанията за езика ни помагат успешно да редактираме своите съобщения. И устните, и писмените съобщения могат да бъдат редактирани.

Устното съобщение може да **се редактира** еднократно, в момента на говоренето – човек поправя грешките си, докато говори. В този случай съобщението се нарушава от паузи, мънкане, **излишни** изрази като: така де, така да се каже, как да кажа, по-точно, искам да кажа и други. Устното съобщение може да се редактира и предварително, наум. Така съобщението звучи гладко, обмислено, кратко и ясно. При устното редактиране се съобразяваме с речевата ситуация, с приемателя на съобщението и с правоговорните правила.

Писменото съобщение може да **се редактира** многократно, докато се постигне най-добрият вариант. При редактирането се съобразяваме с речевата ситуация и с приемателя на съобщението, с правописните и пунктуационните правила.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Съчинете диалог между продавачката и момичето по картинките.

2. Кои хора умеят да редактират устните си съобщения? Необходимо ли е редактиране в общуването с близки хора?

3. Кой редактира вашите устни съобщения? А вие редактирате ли някого?

4. Направете устни изказвания за взаимоотношенията във вашия клас. Слушайте и оценете съобщенията на съучениците си.

5. Ученик от пети клас е написал преразказ на баснята „Кокошката със златните яйца" от Лафонтен. Редактирайте грешките му.

Един човек имал една кокошка, която снасяла златни яйца. И ката ден стопанин зимал по едно яйце и го теглел. Но той искал яйцата да бъдат по-големи. Старият скъперник искал да я заколи, за да намери в нея съкровище, но се колебаел. Минало време и той решил: заколил я, ами не намерил нищо. Той наченал да си скуби косата и да плачи, ала всичко било напрасно.

Който много иска, остава с празни ръце.

6. Поставете пропуснатите запетаи. Колко са възможните варианти на изречението? Обяснете разликата в смисъла им.

Какво си говорил пред другите за мене не е важно.

• *Как трябва да се редактира изречението, за да има само един смисъл?*

7. Напишете кратко съчинение на тема „Моята улица". Разменете тетрадките си със съучениците. Чии грешки откривате по-лесно – своите или чуждите?

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. **Докажете, че „Цар Гого" е текст. Обяснете речевата ситуация – участници в общуването, форма, начин и цел на общуване. Какъв е текстът по цел на създаване? Дали е повествование, описание или разсъждение? Главният герой свидетел ли е на събитията?**

Цар Гого

Ако нявга стана цар
и на всички господар,
ще премина по земята
със корона на главата —
и сред някой чуден град
ще си дигна бял палат.
Още с първата зора
злите хора ще сбера
и ще ги изгледам строго ...
Те ще писнат: „Милост, Гого!"
„Хайде – прошка! Но от днес
да живейте в мир и чест!"
Посред тесен камен двор
ще издигна як затвор —
но във него ще заключа
само Радкиното куче,
дето цял ден вий и лай
и да хапе само знай.

Ще отида след това,
сто слугини ще главя —
да извеждат на разходка
лелината кротка котка,
да й скачат вси на крак,
щом помръдне тя мустак.
И не седнал в своя трон
сред съвета, ей с поклон
и усмивчица слугата
ще ми каже шепнешката:
„Дойдоха от Цариград
два вагона с шоколад!"
Ще се сепна аз: „Ах, дааа"
И ще скокна: „Господа,
пуста тайна политика
незабавно вън ме вика!
Потърпете четвърт час —
няма да се бавя аз!"

Асен Разцветников

- ***Защо стихотворението е игра на детското въображение?***
- ***Кое е привлекателното и смешното в измисленото царство на цар Гого?***

2. **Докажете, че описанието на портрета на Серафим от едноименния разказ на Йордан Йовков е художествено описание (стр. 234).**
3. **Направете писмен преразказ на една от изучените приказки по избор. Предварително напишете план на епизодите. Какво глаголно време ще използвате – свидетелско или несвидетелско?**

Български език

2 тема

за храбростта

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

ХРАБРОСТ ж. Качество или проява на храбър; смелост, юначество

ХРАБЪР прил. Който проявява мъжество, безстрашие, през опасности и в борба; смел, юначен, сърцат, решителен

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

ХРАБРОСТ - мъжество, смелост, безстрашие, кураж, решителност, дързост

НАЙ-ХРАБРИЯТ МЪЖ НА ЗЕМЯТА

Един котарак обикалял селцето да мишкува. Лисицата също се навъртала край селцето, и то се знае за какво. Издебнала голям мишок, ама той се измъкнал от лапите й и се втурнал нагоре по дървото. Котаракът, който дебнел същия мишок, се уплашил повече от него и драснал подире му. На върха го настигнал, сграбчил го, но не можал да го налапа и го изтървал. Лисицата го уловила още във въздуха и го схрускала. Била смаяна от ловкостта на котарака, от бързината на катеренето му и от храбростта му на върха. Още там, под дървото, като се облизвала и го огледала от лапите до мустака, тя му се обяснила:

— Аз съм девойче, храбрецо. Слез долу да се сгодим. Виж ме каква съм хубавица – ти пък ще ме гощаваш с тлъсти мишоци.

Котаракът не се замислил: сгодили се.

Оженили се. И се задомили.

Животът на младото семейство тръгнал от добре по-добре.

Един ден лисицата срещнала в гората дивото прасе. Не се стърпяла, похвалила му се, че се е оженила за най-храбрия, най-пъргавия и най-силния мъж на света – хвърчи от дърво на дърво, катери се, тича, скача, на ръце я носи и каквото припечели – вкъщи.

По-късно срещнала мечката и на нея наговорила куп хвалби за своя храбър мъж. Срещнала вълка и на него се похвалила.

Те слушали, слушали и рекли:

— Ами докарай да го видим този твой мъж, Кума Лиске.

— Умирам да го видя – изквичал глиганът.

— А мене ме тресе. От тия хвалби! – тракнал зъби Кумчо Вълчо.

— Възможно ли е такова нещо! – маяла се мечката.

Лисицата се съгласила да им покаже мъжа си. Уговорили деня на срещата в гората. За всеки случай уточнили се да не му се явяват наведнъж на този храбрец над храбреците. Глиганът заровил глиганската си муцуна и се покрил с шума, мечката се покатерила на близкото дърво, а вълкът се скрил в хралупата му по-надолу.

По едно време дошла лисицата с прехваления котарак под ръка, със ситна стъпка и муцунка на добре гледана съпруга. Обиколили дървото, полянката.

Денят бил слънчев, никакво облаче.

На ухото на глигана, заровен в шумата наблизко, кацнала една муха. Тръснал глава да я отпъди, но котаракът помислил, че е мишка, и с гигантски скок се метнал в шумата и захапал глиганското ухо.

Обезумял от болка, глиганът изквичал и хукнал презглава.

Котаракът пък, като разбрал каква грешка е направил, светкавично се хвърлил на дървото. Там, в хралупата, с изцъклени очи се блещел вълкът, но и котаракът го видял и ужасен впил нокти в острия му нос, като измяукал страховито.

Вълкът много се уплашил. Рукнала кръв от носа му. Измъкнал се над-ве-натри от хралупата, преметнал се и духнал в тъмната гора.

Мечката видяла всичко от дървото. И когато котаракът, подплашен на свой ред от глигана и вълка, припнал към върха, така се разтреперала, че не могла да се задържи, и тупнала ни жива, ни умряла на земята. Сетне, куцукайки, се довлякла в най-гъстата гора, дето заварила уплашените си другари – глигана и вълка.

— Едвам се отървах – рекла задъхана. – Разлюля дъба, закърши клоните и ме бутна на земята.

— С половин ухо съм! Показал откъснатото си ухо глиганът.

— Пък аз – избоботил вълкът – с носа закъсах! О, носът ми...

И като се вайкали трите звяра, и като ближели раните си, признали си, че не се е родил в Странджа планина по-ловък, по-храбър и по мъж от мъжа на Лисана.

ЛЮБЕН ПЕТКОВ

1. **С какво този разказ прилича на приказките за животни? По какво се отличава от тях?**
2. **За какво се разказва - за храбростта или за страха?**
3. **Какви човешки слабости се осмиват в разказа?**
4. **Можем ли да отнесем към разказа народната поговорка „На страха очите са големи”? Защо?**

Урок 11

ТЕКСТ, ИЗРЕЧЕНИЕ, СЛОВОСЪЧЕТАНИЕ

1. **Припомнете си: Що е текст? От какво се състои текстът? От какво се състои изречението?**

2. **Прочетете текста:**

В нашия клас дойде нов ученик. Казва се Виктор. Говори добре български език. Обича математиката и спорта. Виктор бързо се сприятели с всички.

В първото изречение има няколко словосъчетания: **нашия клас, нов ученик, дойде ученик.**

- *Посочете словосъчетанията в останалите изречения.*
- *Как са свързани думите във всяко словосъчетание?*

Словосъчетанието е група от думи, свързани по смисъл и по правилата на езика.

Изречението се състои от словосъчетания.

Текстът се състои от изречения, свързани по смисъл според езиковите правила и интонацията.

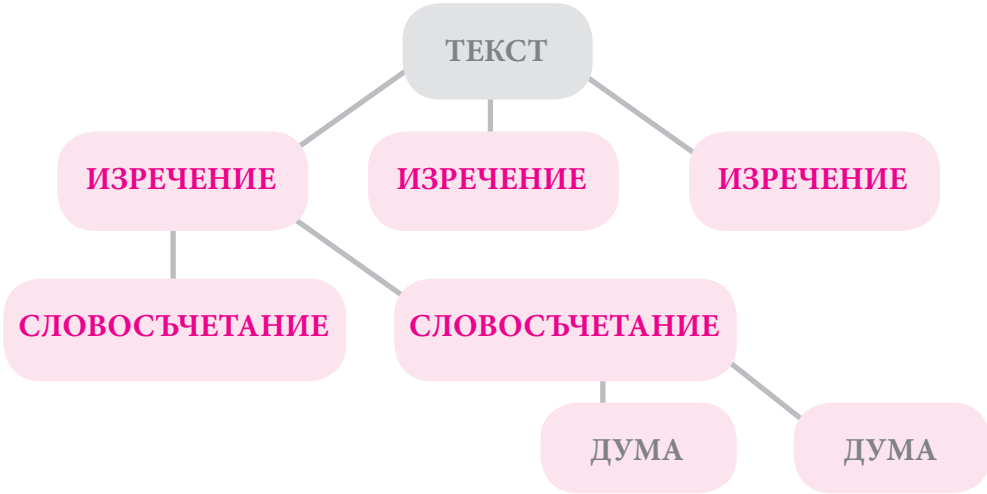

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Що е интонация на изречението?
Що е тема и опорни думи в текста?

Изреченията в текста са обединени по смисъл от общата тема.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Разгледайте първите 11 изречения от приказката „За храбростта". С кои думи отделните изречения се свързват по смисъл? С думата КОТАРАК образувайте словосъчетания, които да означават:**

а) качествата, които лисицата вижда у котарака;

б) действителните качества на котарака.

2. **Докажете, че следните изречения са текст. Определете темата на текста. Посочете ключовите думи. Обяснете как чрез тях изреченията се свързват в текст. Предложете заглавие.**

Наведоха глави птиците и мълчаливо се сбогуваха. След малко – чу се пърхане на стотици криле. Ятото бавно се издигна. Закрепи се за миг в синьото небе. После се нареди в голям триъгълник и полека се понесе в хоризонта. Само едно бяло петно остана в посърналото поле. Старият щърк отиваше да прекара последните си дни в гнездото, дето се бе родил.

Константин Константинов

3. **Прочетете текста. Препишете изреченията, в които са пропуснати думи, чийто смисъл се подразбира от предходните изречения.**

— Кума Лиске, дай ми малко рибица – рекъл Вълчо.

— Нямам, Кумчо – отговорила Кума Лиса. – Колкото имах, изядох я. Иди си налови.

— Не зная как се лови, сестричке.

— Много лесно. Намери една делва. Аз ще те науча.

Ран Босилек

• *Направете извод: Как се постига свързаност на текста?*

4. **Съставете изречение със словосъчетанието ЛЮБИМА КНИГА. Използвайте изречението за начало на кратък текст. От кои словосъчетания се състоят вашите изречения?**

5. **Каква грешка е допусната при свързване на изреченията?**

а) Петър се върна вкъщи с един гълъб. Всички много му се зарадваха.

б) Съседът познаваше този човек. Хората му се доверяваха.

в) Колата се блъсна в оградата. Тя беше червена.

☐ **Редактирайте изреченията.**

6. **Напишете съчинение на тема „Най-храбрият герой от приказките".**

Урок 12

ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ. ГЛАВНИ И ВТОРОСТЕПЕННИ ЧАСТИ

1. Припомнете си видовете изречения по цел на изказване и по състав. Кои са главните части на изречението? Какво знаете за групата на подлога и групата на сказуемото? Прочетете текста.

Най-после дошло едно хубаво момиче. То стискало малко смет в една кърпа. И то рекло сливи да купува.

— Е-е, хубава девойко, много малко си събрала! За толкова смет какви сливи да ти дам?

☐ **Определете вида на изреченията по цел на изказването и по състав. Открийте главните части в първото и второто изречение. Кои думи влизат в групата на подлога (ГП) и кои – в групата на сказуемото (ГС)?**

Подлог – предмет или лице, за което се съобщава нещо. Подчертава се с една права черта. ———————

Сказуемо – действие или състояние на подлога. Подчертава се с две прави черти. ═══════

Второстепенни части – думи, които поясняват главните части. Второстепенни части са: определението, допълнението, обстоятелственото пояснение.

В групата на подлога влизат второстепенни части, които поясняват подлога. В групата на сказуемото влизат второстепенни части, които поясняват сказуемото.

2. Обяснете свързването по род и число на думите:

дошло момиче; то рекло

Поставете словосъчетанията в множествено число.

Подлогът и сказуемото се съгласуват по лице и число (**той дойде** - 3 л. ед. ч.) или по род и число (**тя дошла** - ж.р. ед.ч.)

- С какви думи са изразени подлозите в горния текст; а в следните изречения: Болният заспа. – Тримата излязоха.
- С какви думи са изразени сказуемите?

ПОДЛОГЪТ СЕ ИЗРАЗЯВА СЪС:	СКАЗУЕМОТО СЕ ИЗРАЗЯВА С:
съществително име, местоимение, прилагателно име, числително име	**глагол глаголна форма**

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кой е подлогът и кое е сказуемото?

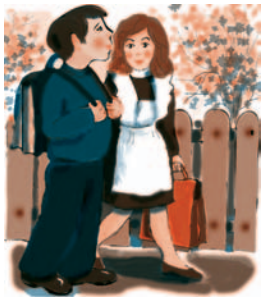

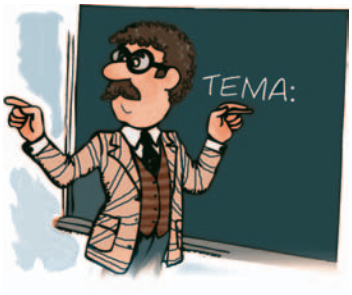

2. Съставете устно прости изречения със следните сказуеми: научиха, запя, виждал е, ще нарисувам, щях да купя.

3. Препишете изреченията и във всяко от тях подчертайте групата на подлога и групата на сказуемото. Направете схеми.

Горите скоро забучаха. Старите стъбла скърцаха плачливо ден и нощ ... Шосето замираше. Нощем планината изчезваше в мрак и мъгла.

Емилиян Станев

• *В кое изречение има само главни части?*

4. Съставете четири изречения, в които подлозите са изразени съответно със:

а) съществително собствено име;
б) съчетание от прилагателно и съществително;
в) местоимение;
г) съчетание от числително и съществително име.

• *Обяснете съгласуването на подлога и сказуемото във всяко изречение.*

5. В кое от изреченията има два подлога?

а) Двамата приятели отидоха на кино.
б) Девойката плахо се озърна.
в) Ловецът и кучето следяха яребицата.
г) Всеки от нас знае истината.

6. Употребете подходящи по форма и значение подлози в изреченията:

а) ... играеше на осветена сцена.
б) В стаята неочаквано влезе ...
в) ... изобрети чудна машина.
г) ... разказаха вълнуваща случка.

7. Използвайте последното изречение от предходното упражнение за начало на текст, чиято тема е „Най-храброто животно".

Урок 13

ОПРЕДЕЛЕНИЕ

1. Прочетете текста. Посочете главните и второстепенните части на изреченията:

Падна чудна лятна нощ... Безкрайното тракийско поле потъна в мрака... и се предаде на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и щурци. Мир и ведрина повея от дълбокото звездно небе.

Елин Пелин

Кои думи са пояснени от подчертаните части на изреченията? Препишете словосъчетанията, в които прилагателните имена поясняват съществително име. Работете по образеца:

чудна лятна нощ(Каква нощ?)

Кои от подчертаните думи влизат в групата на подлога(**ГП**) и кои – в групата на сказуемото(**ГС**)?

Подчертаните думи в текста са определения.

Определението е второстепенна част, която пояснява съществително име или друго име в изречението. Поясняваното име се нарича **определяемо**. Определението се намира с въпросите: **Какъв? Чий? Кой?** Въпросите се задават към определяемото. Определението се среща както в групата на подлога, така и в групата на сказуемото. Подчертава се с вълнообразна линия.

2. Сравнете словосъчетанията:

монотонния напев (Какъв напев?) и **напев на жаби** (чий напев?).

Съгласуваното определение се съгласува по род и число с определяемото. Изразява се най-често с прилагателно име и обикновено стои пред определяемото.
Например: **дълбока** почивка (дълбока - ж.р.,ед.ч и почивка - ж.р., ед. ч)
Несъгласуваното определение не се съгласува по род и число с определяемото и обикновено стои след него. Изразява се със съществително име или местоимение, свързано с предлозите **на, от, за, с, без, към**.
Например: напев на жаби (напев - м.р., ед.ч., но жаби - ж.р., мн.ч)

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Прочетете текста от Елин Пелин без определенията. Кой вариант ви харесва повече? Защо?**

2. **Препишете стихотворението. Подчертайте определенията и означете със стрелка кое определяемо поясняват.**

Бързо лятото отмина.
Тъмна хладина повя
над поля, градини китни,
над пожънати нивя.

Сутрин по полята равни
ходят сребърни мъгли
и из пътя скърцат бавни
с плод препълнени коли.

Андрей Германов

- *В кои случаи определението стои след определяемото?*
- *Защо се налага разместването?*
- *Направете извод за мястото на определението в стихотворната реч.*

3. **В коя група (на подлога или на сказуемото) са използваните в стихотворението словосъчетания (упр. 2.): тъмна хладина, градини китни, пожънати нивя. Съставете изречение, в което словосъчетанието градини китни да бъде в групата на подлога.**

4. **Определете вида на текста по цел на създаване. В пряко или в преносно значение са употребени думите, които изпълняват служба на определения? Защо?**

Морските птици прекарват по-голяма част от живота си край морето. Те долитат да гнездят на океанските острови, където няма много хищници. Странстващият албатрос се изхранва край Австралия, а гнезди по островите в южната част на Атлантическия океан.

Из Детска енциклопедия

5. **Редактирайте писмено текста, като прибавите определения.**

Занятията приключиха. Приятелите Димитър и Сашо решиха да отидат в планината. По пътя гледаха пейзажа – дървета, върхове, проломи. Радваха се на снега.

6. **Как може да се избегне повторението на местоимения?**

Баща ми ми се скара. – Брат й й напомни за контролната работа. – Срещнах погледа му и му се усмихнах.

7. **Превърнете съгласуваните определения в несъгласувани.**

кожено палто; бяло лице; ябълково дърво; декемврийско време.

- *В кои случаи това е невъзможно?*

8. **Използвайте словосъчетанието „декемврийско време" като заглавие и напишете съчинение. Потърсете най-точните определения. Какъв вид текст създадохте?**

Урок 14

ДОПЪЛНЕНИЕ

1. Прочетете текста. Намерете главните части на всяко изречение. Обяснете коя главна част поясняват подчертаните думи. Помислете с кой въпрос ги откриваме.

Старата мечка къпеше **мечетата** ... Тя обичаше **водата**, обичаше да лови **раци** ... Една лятна привечер старата мечка откри диви **пчели**.

Емилиян Станев

Подчертаните думи поясняват сказуемото и се свързват с него по смисъл, без да се съгласуват. Подчертаните думи изпълняват служба на **допълнения**.

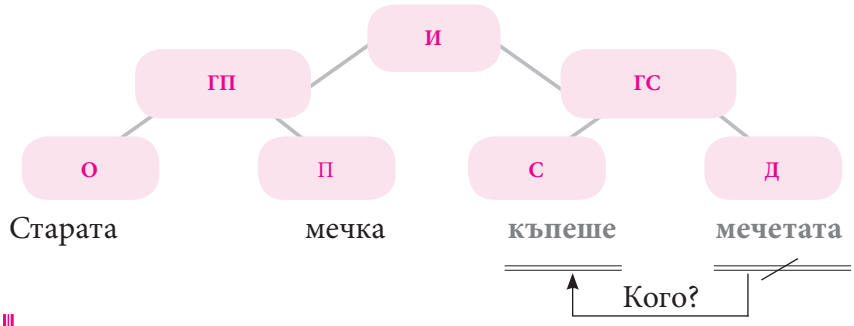

• *Имат ли смисъл изреченията без допълнения? Защо?*

Допълнението е второстепенна част, която пояснява сказуемото и означава предмет, засегнат от глаголното действие. Допълнението се намира с въпроси, зададени към сказуемото: **Какво? Що? Кого? На какво? На кого? От какво? От кого?** Подчертава се с две прави линии, пресечени с една чертичка.

2. С какви думи са изразени допълненията в горния текст?

Допълнението може да се изрази със съществително име, прилагателно име, числително име или местоимение. Допълненията са два вида: **пряко допълнение** – свързва се със сказуемото направо, без предлог, и **непряко допълнение** – свързва се със сказуемото чрез предлог.

• *От кой вид са допълненията в текста на Емилиян Станев? В кое изречение допълнението се пояснява от определение?*

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кое е глаголното действие и кой е неговият предмет?

2. Препишете текста. Подчертайте допълненията. С какви думи са изразени те? Кои от тях са преки и кои – непреки?

Горският вече държеше еленчето в ръцете си. Кошутата го последва. Вървеше след него. Гледаше с широко разтворени очи. Той се обърна и я видя. Кошутата се боеше за малкото си.

Емилиян Станев

3. Редактирайте изреченията чрез прибавяне на допълнения. В едно от изреченията разширете допълнението с подходящо определение.

а) Вчера си купих...
б) Най-после довърших...
в) За рождения си ден получих...
г) От всички плодове най-много обичам...

- *Как звучат тези изречения в първоначалния си вариант?*
- *Направете извод за смисловата роля на допълнението в изречението.*

4. Отстранете повторенията, като употребите местоимения.

а) Децата срещнаха стареца. Децата първи поздравиха стареца.
б) Директорът разпита закъснелите. Закъснелите обясниха на директора случилото се.
в) Вълкът гони заека. Вълкът не можа да хване заека.

- *Каква част на изречението са употребените от вас местоимения?*
- *Защо в пример **в)** се получава двусмислие? Опитайте се да го избегнете, като потърсите помощта на учителя си.*

5. Напишете съчинение със заглавие по избор: „Една моя храбра постъпка", „Най-мъжественият филмов герой".

Урок 15

ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ПОЯСНЕНИЕ

1. Прочетете текста. Открийте главните и второстепенните части на изреченията. Коя главна част поясняват подчертаните думи? С какви въпроси ги открихте?

Пътникът стиснал делвата здраво. Озърнал се наоколо. Слязъл под моста, потулил се и захванал да клати запушалката. Сърцето му силно биело. В тоя миг нещо вътре зашумоляло.

По Ангел Каралийчев

- *Как подчертаните думи поясняват смисъла на сказуемото?*

Подчертаните думи са обстоятелствени пояснения.

Обстоятелственото пояснение е второстепенна част на изречението, която пояснява сказуемото и показва обстоятелствата за извършване на глаголното действие. **Обстоятелственото пояснение** се намира с въпроси, зададени към сказуемото: за време – **Кога?**, за място – **Къде?**, за начин – **Как?**. Подчертава се с две прави черти и с две пресечени чертички

2. С какви думи са изразени обстоятелствените пояснения в текста горе? Какво е мястото на обстоятелственото пояснение спрямо сказуемото?

Обстоятелственото пояснение може да се изрази с(ъс)

- наречие (**Озърнал се наоколо**) – Къде?
- съществително име или друго име с или без предлог (**Слязъл без страх**) – Как?
- словосъчетание (**В тоя миг нещо зашумоляло**) – Кога?

Наречие – неизменяема дума, която означава признак на глаголното действие (хубаво, лошо, добре, зле, тук, там, наляво, надясно).

Обстоятелственото пояснение, изразено със съществително име, може да се разширява с определение. (**Слязъл без никакъв страх**.)

УПРАЖНЕНИЯ

1. Къде, кога и как се извършва глаголното действие?

2. Определете вида на текста по цел на създаване. Препишете изреченията и им направете синтактичен разбор. Определете вида на обстоятелствените пояснения.

В широколистните гори често се срещат различни кълвачи. Тук гнездят и намират храната си много пойни птици. През есента повечето от тях отлитат на юг.

Из учебник по природознание

- *С какви думи са изразени обстоятелствата?*
- *Нарисувайте схема на първото изречение.*

3. Сравнете двете изречения. Има ли разлика в смисъла и в синтактичния им строеж? С какъв знак ще подчертаете думата хубаво в първото и с какъв – във второто изречение? Защо?

Момичето говори хубаво. Пред мен застана хубаво момиче.

- *В кой случай думата хубаво не се изменя по род и число?*
- *Измислете подобен пример.*

4. В кое от изреченията обстоятелственото пояснение е изразено с наречие?

а) През деня улицата е оживена.

б) Загубих си някъде чадъра.

в) Катя остави книгите на бюрото.

г) Туристите се разхождат в парка.

5. Редактирайте текста така, че съобщението да съдържа повече информация за времето, мястото и начина на извършваните действия.

С момчетата от нашия клас решихме да поиграем футбол. Излязохме, разделихме се и почнахме. На мен не ми вървеше – изпуснах възможности за гол. Мина един час. Получих топката и я ритнах. Тя излетя и – тряс! – счупи прозореца на къщата. Ами сега?

- *Довършете текста и го озаглавете.*

Урок 16

ЧЛЕНУВАНЕ НА ПОДЛОГА И ВТОРОСТЕПЕННИТЕ ЧАСТИ

1. Припомнете си кои думи се членуват. Какво означават членуваните думи? Препишете изреченията. Направете им синтактичен разбор.

Един човек имал кон и магаре. Веднъж, като вървели заедно, магарето казало на коня:

— Вземи от тежкия товар, ако искаш да остана живо.

Конят не го послушал. Магарето паднало от умора и издъхнало. А когато стопанинът сложил целия товар на гърба на коня, той извикал:

— Тежко ми на мен, нещастника!

по Езоп

- *Каква част на изречението са членуваните думи от м.р. ед.ч.? Кои от тях са членувани с пълен и кои – с кратък член?*

Как членуваме имената от м.р. ед.ч.?

Пълен член **-ът, -ят** → Когато името е подлог или пояснява подлога без предлог.

Конят не го послушал.

Упоритият кон не го послушал.

Кратък член **-а, -я** → Когато името е второстепенна част: несъгласувано определение, допълнение, обстоятелствено пояснение или определение към тях.

Стопанинът сложил целия товар на гърба на коня.

2. Припомнете си как изговаряме и как пишем пълния и краткия член. При кои членувани имена има разлика между правопис и правоговор? Кои съществителни имена от м.р. се членуват с определителния член -ят, -я? Виж Таблица 2 от Приложение 1.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Защо думите, които се повтарят в двойките изречения, са членувани по различен начин?

а) Учителят изпита ученика. Ученикът беше изпитан от учителя.
б) Автобусът спря на площада. От автобуса слязоха пътници.
в) Сребърният звън огласи целия път. Целият път бе огласен от сребърния звън.

2. Допълнете с пропуснатия член:

Голямата река тече спокойно, умни ... човек не повишава глас.

Китайска пословица

Вълк..... козината си мени, но нрав ... си не мени.

Българска пословица

Език ... е по-остър от меч ...

Гръцка пословица

Бързата работа – срам за майстор ...

Българска пословица

Сити ... на гладни ... не вярва.

Гръцка пословица

Неграмотни ... човек е като слепец.

Таджикска пословица

- *Как разбирате пословиците?*

3. В кое от изреченията е допусната грешка?

а) Снегът затрупа къщата.
б) Юнака прободе змея.
в) Лекарят преглеждаше пациента.
г) Пътникът взел скъпоценните камъни.

4. Разширете подчертаните части на изреченията с определения. Внимавайте при членуването.

Човекът влезе в магазина.
Гълъбът излетя над града.
Художникът нарисува портрета.
Автомобилът пое по пътя.

5. Опитайте се да съчините приказка за храбростта. Използвайте ключовите думи: храбрец, бедняк, мъдрец, цар, награда. Проверете правилно ли сте членували думите от мъжки род.

Урок 17

СЛОВОРЕД

1. Припомнете си що е словоред. Прочетете изреченията. Направете схема на всяко изречение.

Един ден под дървото спря каруца. Селянинът разпрегна конете.

Йордан Радичков

- *Обяснете разликата в словореда на изреченията.*

СЛОВОРЕД – редът, по който думите се свързват и подреждат в изречението. Всеки език има свой словоред. Словоредът се подчинява на определени особености, от които зависи правилното и точно изразяване на мисълта.

2. Кое от горните изречения започва с група на подлога и кое – с група на сказуемото?

Словоредът в българския език е сравнително по-свободен. Обикновено в началото на изречението стои ГП, а след това ГС. Такъв словоред се нарича **прав словоред**. Когато изречението започва с ГС, словоредът се нарича **обратен словоред**. Словоредът зависи от целта на общуването, от оценката на автора за фактите и от формата на речта – устна или писмена.

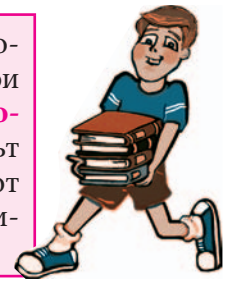

3. Правилно ли са подредени думите в следните изречения?

Се върнах от училище късно.
Съм готов за състезанието.
Момчетата видяха го в двора.

ЗАПОМНЕТЕ!

Изречението не може да започва с думите **се** и **си** и със спомагателния глагол **съм** в сегашно време.

Кратките форми на личните местоимения **ме, те, го, я, го, ни, ви, ги** стоят между подлога и сказуемото или след сказуемото.

Правилен словоред:

Аз се върнах от училище късно. Върнах **се** от училище късно.

Аз съм готов за състезанието. Готов **съм** за състезанието.

Момчетата **го** видяха на двора. Видяха **го** на двора.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Направете синтактичен разбор и схеми на изреченията. В кои от тях словоредът е прав и в кои – обратен?

а) През зимата в тундрата тънката снежна покривка бързо се отвява от вятъра. Почвата замръзва на голяма дълбочина. През лятото се образуват обширни заблатявания.

Из учебник по природознание

б) Светят къщи. Сияят тополи.
Есента червенее край тях.
Вият китки моми пъстрополи
от градински цветя и от смях.

Николай Зидаров

• *Определете вида на текстовете по цел на създаване.*

2. В кой от вариантите словоредът нарушава смисъла на изречението.

а) Изгрява зеленото заедно с изгрева.
б) Зеленото изгрява заедно с изгрева.
в) Заедно с изгрева изгрява зеленото.
г) С изгрева заедно изгрява зеленото.
д) Изгрява със зеленото заедно изгревът.

3. Защо е нарушен смисълът на следните изречения?

Тортата хареса Милена.
Дрехите шият шивачите.
Пшеницата кълве кокошката.

☐ **Редактирайте.**

☐ **Измислете по едно такова забавно изречение. Състезавайте се за най-смешно изречение.**

4. Прочетете внимателно разказите „Съдружие"(стр.64) и „Козя гайда" (стр.241). Изберете един от тях и потърсете примери за обратен словоред. С каква цел той е предпочетен от авторите?

5. Един ученик е разбъркал думите в текста на Камен Калчев. Редактирайте изреченията така, че да подобрите словореда.

Вкъщи рано тази вечер събраха се всички. На затоплената стая в средата поставена бе елхата. Бяха по нея запалени свещичките, а ослепително сребърните лентички блестяха. С червен калпак на елхата на върха Дядо Мраз стоеше.

• *Ако искате да разберете как авторът е подредил думите, вижте Приложение 1.*

Урок 18

ЕДНОРОДНИ ЧАСТИ

1. Прочетете текста. Каква синтактична служба изпълняват подчертаните думи във всяко изречение.

Нощта беше заляла и **Балкана**, и **горите**, и **къщята** с **бяла**, **мека** светлина... Камбаната биеше и **тържествено**, и **тревожно**. Вдигаше на крак всичко живо.

По Ст. Ц. Даскалов

• *Отново прочетете изреченията, като от всяка група подчертани думи оставите само една. Кой вариант създава по-подробна и пълна представа? Направете извод за смисловата роля на думите с еднаква синтактична служба.*

Еднородни части – думи (части на изречението), които изпълняват една и съща синтактична служба, поясняват една и съща дума и отговарят на един и същи въпрос. Еднородни могат да бъдат всички части на изречението, освен сказуемото. Еднородните части могат да се разширяват.

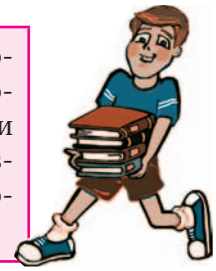

ПОМИСЛЕТЕ:

Защо сказуемите не могат да бъдат еднородни части?

ЗАПОМНЕТЕ!

В българския език, ако сказуемите са две или повече, изречението е сложно.

Например *Ученикът влезе и седна.* е сложно изречение, въпреки че двете прости изречения имат общ подлог.

2. Обяснете как са свързани еднородните части в горния текст и в следните изречения.

Хората разговаряха ту високо, ту приглушено.

Отнякъде познавах този любезен, но неотстъпчив глас.

Еднородните части се свързват със съчинителни връзки	безсъюзно (със запетая)
	съюзно (със съчинителни съюзи: и, или, но, ту-ту, и-и, нито-нито, хем-хем и др.)

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Определете вида на текста. Открийте еднородните части и ги подчертайте според синтактичната им служба.**

... Равното, сиво, безкрайно поле тънеше в дълбока, мъртва тишина. Отникъде не долиташе ни звук, ни глас, ни стон. Даже жабите ... сега рано-рано се бяха спотаили.

Георги Караславов

2. **Редактирайте изреченията, като прибавите еднородни части.**

По шосето се движат камиони ...
Къщите се строят от тухли...
Подариха ми нова ... книга.
Малкото ми братче играе в стаята ...

• *Определете вида на употребените еднородни части.*

3. **Заменете подчертаните думи с еднородни части.**

Моите приятели ме покани на разходка.
Георги обича сладкиши.
Момичетата набраха букет от полски цветя.

Образец: Кокичето и минзухарът са пролетни цветя.

4. **Редактирайте изречението, като употребите еднородни части.**

Молдова има почти еднаква географска ширина с България. Виолета посети музея с леля си. Аз се запознах с него вчера. Орелът е хищна птица като ястреба.

Образец: Европа се различава по своя климат от Африка.
Европа и Африка се различават по своя климат.

5. **Прочетете художествените описания на образа на Васил Левски, направени от Захари Стоянов (стр.207) и Иван Вазов (стр.208). Изберете едно от тях и посочете еднородните части на речта. Кои еднородни части на речта преобладават? Защо?**

6. **В кой ред има еднородни определения? Ще ги откриете лесно, защото между тях може да се постави съюзът И.**

а) Настъпи весела, безкрайна ваканция.
б) Купих си кафяво кожено палто.
в) Дървото натежа от големи червени ябълки.
г) Отидоха на новата детска площадка.

7. **Напишете кратък текст със заглавие по избор: „Нашето училище", „Моят компютър".**

Урок 19

СЪЧИНИТЕЛНО И ПОДЧИНИТЕЛНО СВЪРЗВАНЕ В СЛОВОСЪЧЕТАНИЕТО

1. Прочетете текста. Разгледайте подчертаните словосъчетания. Определете синтактичната служба на думите във всяко словосъчетание.

Върху <u>една стара круша</u> паднал гръм и запалил синора. Пламнали <u>лозините</u>, <u>къпините и трънаците</u>. Разбягали се зайците, които <u>се криели в трънаците</u>. Отлетели птичките в гнездата си. В пламъците останала само една отровна змия – пепелянка.

По Ангел Каралийчев

- *В кое словосъчетание думите имат еднаква синтактична служба и са независими по смисъл?*
- *В кои словосъчетания думите имат различна синтактична служба и една от тях е главна по смисъл сред другите?*

Според смисловата връзка и синтактичната служба на думите словосъчетанията са два вида – **съчинителни и подчинителни**.

Съчинително словосъчетание – състои се от думи, които са независими по смисъл и имат една и съща синтактична служба (отговарят на един и същ въпрос). В съчинителното словосъчетание има съчинително свързване на думите:

— със съчинителни съюзи (и, но, а, ама, ала, или, и-и, или-или, ту-ту, нито-нито)

— безсъюзно (със запетая)

Например: лозините, къпините и трънаците. Пред съчинителните съюзи се пише запетая. Пред съюзите **и**, **или** не се пише запетая, когато са употребени еднократно. При двойните съюзи запетая се пише пред втората част.

Подчинително словосъчетание – състои се от думи, между които едната е главна, а другата (другите) подчинена (подчинени) по смисъл и граматично. В подчинителното словосъчетание има подчинително свързване на думите:

ж.р. ед.ч.

— съгласуване – *една стара круша*

— свързване с предлог – *криели се в трънаците*

— прилагане (по смисъл, без съгласуване и без предлог) – *запалил синора*

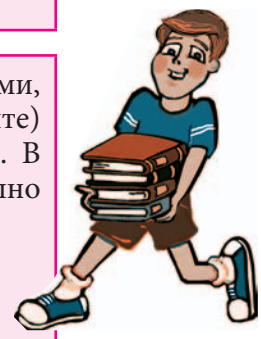

УПРАЖНЕНИЯ

1. На коя от картинките връзката е съчинителна и на коя подчинителна?

2. Препишете от текста три съчинителни и три подчинителни словосъчетания. Обяснете защо са съчинителни или подчинителни.

Живееха двама съседи: Иван и Стоян. Стоян имаше магаре, а Иван нямаше ... Стоян беше грънчар. Имаше малка грънчарница. Правеше от глина чудесни грънци и стомни, които шареше с жълта и зелена боя. После ги товареше на магарето си и ги носеше за продан в близкия град.

по Светослав Минков

• *Как са свързани думите във всяко словосъчетание?*

3. В кое от изреченията има съчинително словосъчетание?

а) Децата тичаха по горещия пясък.
б) Пред очите ни се издигаха недостижими върхове.
в) Гласът на учителката звучеше ту бодро, ту уморено.
г) Войниците крачат в стройни редици.

4. С всяка от думите <u>ябълки</u>, <u>ветрове</u>, <u>певец</u>, <u>писмо</u> съставете по две словосъчетания – едно съчинително и едно подчинително.

Образец: *ябълки, круши и грозде*
червени ябълки

• *Включете словосъчетанията в изречения.*

5. Определете вида и темата на текста. Кои пунктуационни правила са нарушени в текста? Редактирайте го.

Славеят пееше за слънцето за дълбокото небе и сребристите облаци хвалеше необятния океан бистрите ручеи и спокойните замечтани езера... Пееше за пълните с живот кедри борики и дъбове за райските птици пъстроперите фазани и шарените папагали.

Николай Райнов

6. Гледали ли сте по телевизията как се спасява човешки живот по време на бедствие или нещастие? А кои филми сте гледали, в които героите проявяват изключителна смелост? Разкажете. Напишете съчинение на тема по избор: „Смелостта на спасителите", „Професия каскадьор".

Урок 20

СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Припомнете си: Кое изречение е сложно? Как са свързани простите изречения в състава на сложното?

Сложно изречение:
— има повече от едно сказуемо;
— състои се от прости изречения, обединени смислово и синтактично;
— простите изречения се свързват безсъюзно или с помощта на съюзи.

2. Определете вида на изреченията по състав. Каква синтактична служба имат подчертаните думи?

Димитър, Иво и Георги са приятели. Димитър тренира футбол, Георги учи английски език, Иво свири на пиано.

• *По какво простите изречения в състава на второто изречение напомнят на еднородните части?*

Сложно съчинено изречение:
— състои се от равноправни по смисъл и граматически самостойни прости изречения (могат да се употребяват самостоятелно);
— простите изречения се свързват съчинително:
а) безсъюзно (със запетая);
б) с помощта на съчинителни съюзи (и, или, но, а, ала, ама, пък, обаче, ту-ту, и-и, или-или, нито-нито).

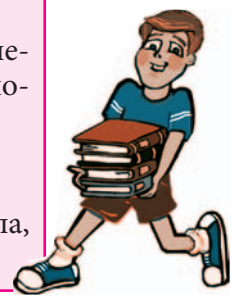

3. Прочетете текста. Определете вида на изреченията по състав. Обяснете свързването и пунктуацията им.

При наследниците на цар Симеон Българската държава отслабнала и била покорена от Византия. През 1185 г. търновските боляри Асен и Петър възстановили Българската държава, а брат им Калоян я защитил от нашествието на западните рицари. В следващите два века България ту ставала могъща, ту отслабвала във време на размирици.

Из учебник по история за 5. кл.

Пунктуационните правила за свързване на думите в съчинително словосъчетание важат и за свързване на простите изречения в сложно съчинено изречение.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте сложните съчинени изречения. Как са свързани отделните прости изречения? Обяснете пунктуацията им.

Момите прели и пели, момците им чупели орехи и пригласяли на моминските песни с кавали и дудуци. От време на време някоя дяволита девойка припявала дружките си за един или друг момък и припевките били изпращани с весели подвиквания. Така неусетно в песни, работа и закачки превалила нощта, ама младите хора не се сещали за сън.

Народна легенда

• *Открийте еднородните части и посочете службата им в изреченията.*

2. От всяка двойка прости изречения образувайте сложни съчинени. Използвайте различни съчинителни съюзи. Каква е разликата между вариантите?

а) Пингвините не могат да летят. Те плуват много добре.

б) Всички ранни пролетни растения са многогодишни.
Имат добре развито стъбло.

в) В степите на Монголия и Китай живее дивият кон.
В Средна Азия живее дивото магаре.

г) Не ги познавам.
Не съм ги виждал.

д) Той разпитвал минувачите за детето.
Продължавал пътя си.

3. Подходящи ли са съюзите?

Децата искаха сандвичи и нямаха пари. Подариха му хубав шоколад, обаче го изяде. Футболистът пое топката или я ритна към вратата. Ту с мен ще дойдеш, ту вкъщи ще останеш.

☐ **Редактирайте.**

4. Препишете текста, като отделите изреченията. Поставете необходимите препинателни знаци.

Здравей приятелю ще ти разкажа за една екскурзия с нашия клас тръгнахме от село пеша спуснахме се в полето а после се изкачихме на големия баир той е обрасъл с гора до обяд момичетата събираха сухи листа и пяха песни пък ние се катерехме по дърветата и оттам ги плашехме с викове и май много сме се отдалечили неочаквано притъмня застудя и заваля дъжд ами сега дрехите ни се намокриха а не можехме да намерим обратния път ...

☐ **Довършете историята!**

Урок 21

УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочетете отново текста от учебника по история в предишния урок. Какви действия са изразени с простите изречения във всяко сложно съчинено изречение? В кое сложно съчинено изречение простите изречения имат общ подлог и в кое – различен подлог?

Значение и употреба на съчинителните съюзи		
Съюзи	Какво означават	Примери
и, безсъюзно свързване	Последователни действия. Едновременни действия.	Милена легна и заспа. Излезе вятър, тревата изсъхна. Птицата летеше и пееше.
а, но, ала, пък, ама	Противоположни действия.	Тя знаеше, но (ала, обаче) на никого не каза.
обаче, или-или, ту-ту, или, нито-нито, хем-хем	Редуване на действия. Извършване на едно от две възможни действия.	Или учи, или излизай! Ту учи, ту играе. Художникът рисува или наблюдава природата.

2. Определете вида на текста за Българската държава (стр. 54) и вида на следните текстове:

А.

Птиците в тропическите гори са много и се отличават с голямо разнообразие. В тропическите гори на източното полукълбо живее птицата носорог. Женската снася яйцата си в хралупа, а мъжкият я зазижда с камъни и кал. Оставя само един отвор и през него подава храна на женската.

Из учебник по природознание

Б.

През нощта духа силен вятър. На сутринта времето омекна и заваля сняг. От сивото снишено небе се посипаха на превара дребни снежинки, запчелиха гъсто въздуха и бързо-бързо почнаха да покриват погрознялата земя с бяла, рохкава покривка.

Елин Пелин

- *Кое налага употребата на сложни съчинени изречения?*

Употреба на сложни съчинени изречения:
В научни, художествени и разговорни текстове разкриваме съществени признаци на предмети и явления, едновременни, последователни, редуващи се действия.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Определете вида на текста по цел на създаване. Обяснете употребата на сложните съчинени изречения.**

— Аз съм готова и тръгвам на работа. Ти си оправи леглото, проветри стаята и закуси.

— Може ли да изляза с кучето?

— След като си подготвиш уроците.

— Ама аз още вчера си написах домашните и четох по история.

— Чете или научи?

— И прочетох, и научих, но май ... не съвсем.

— Хайде, повтори си урока, пък тогава излизай.

2. **Посочете в приказката „Мечката и лошата дума" (стр.163) сложни съчинени изречения, в които простите изречения са свързани с различни съюзи. Какви действия са означени? Как въздейства словото на народния разказвач посредством богатото разнообразие от съчинителни съюзи?**

3. **В кои случаи е възможно да се промени редът на двете прости изречения? Защо?**

Слънцето грейна и снегът се стопи.

Птиците тъкачи образуват големи гнездови колонии, а антилопите гну извършват дълги миграции за свежа растителност.

Милена написа съчинение и го прочете на майка си.

Бебето ту плаче, ту се смее.

4. **В кои изречения действията са едновременни и в кои последователни?**

Пита ме и ме гледа право в очите. Говориха с нея и разбраха истината. Гледам филм и пия чай. Настигна го на улицата и му се извини.

5. **Какви действия са означени с изреченията? Свържете със стрелки верните отговори с изреченията.**

а) Небето ту се закриваше от облаци, ту се откриваше ясно и чисто.	противоположни действия
б) Той мина покрай нея, но не я забеляза.	редуващи се действия
в) Оставѝ ми бележка или ми се обадѝ по телефона!	едно от две възможни действия

Урок 22

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Сравнете двойките изречения по смисъл и по състав.

КОЙ СЕЛЯНИН?

а) Войникът поздрави познатия селянин.

КОЙ СЕЛЯНИН?

Войникът поздрави селянина, когото познаваше.

б) Влязох неусетно. Влязох, без да ме усетят.

в) Чакат пристигането на Иван. Чакат да пристигне Иван.

Задайте въпроси, за да намерите:

— подчертаните думи в простите изречения

— подчертаните прости изречения в сложните.

• *Как са свързани простите изречения в състава на сложните изречения? Могат ли подчертаните прости изречения да се употребят самостоятелно извън сложното?*

Сложно съставно изречение:

— състои се от две или повече прости изречения, от които едното е главно, а другите подчинени;

— главното и подчиненото изречние се свързват подчинително – с помощта на подчинителни съюзи (**че, да, за да, без да**) и съюзни думи (**който, чийто, какъвто, когато, защото, кой, кога, къде** и др.)

Главно изречение – смислово и синтактично самостоятелно. Подчинено изречение – пояснява главното изречение или някаква негова част, смислово и синтактично се подчинява на главното изречение.

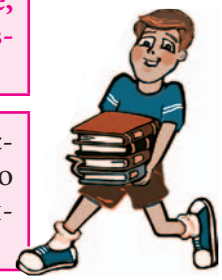

Войникът поздрави селянина, когото познаваше.

главно изречение — подчинено изречение

1 , когото 2

• *Направете схеми на другите две изречения.*

Пунктуация	Подчинителни съюзи	Съюзни думи
ПИШЕ СЕ ЗАПЕТАЯ	пред **че, за да, без да, преди да, макар че, въпреки че, ако, щом**	Пред **който, чийто, какъвто, когато, където, както, защото**
НЕ СЕ ПИШЕ ЗАПЕТАЯ	пред **да**, употребен еднократно	Пред въпросителните думи **как, кога, къде, защо, кой** ...

УПРАЖНЕНИЯ

1. Докажете, че текстът се състои от сложни съставни изречения. Кои думи от главните изречения се поясняват от подчинените изречения?

Хайдутинът се чувствал свободен човек, който не се подчинява на османските закони... Най-голяма радост той изпитвал напролет, когато се отправял към хайдушкото сборище. Там прииждали хайдутите от околността, за да се превърнат в свободни жители на чудесните български планини.

Из учебник по история

2. Превърнете сложните съчинени изречения в сложни съставни.

Образец: *Майката пее на детето и то заспива.*
Майката пее на детето, за да заспи.
или Майката пее на детето, което заспива.

а) Милена върви по улицата и често поглежда назад.

б) Рибата се гмурна надълбоко и се скри.

в) Всички животни са приспособени към ниските температури и имат дебел слой мазнина под кожата.

г) Дълго мислих, но не можах да реша задачата.

• *Обяснете каква е разликата в значението на двата вида изречения.*

3. Прибавете подходящ подчинителен съюз.

Никой не очакваше ... ще се развали времето.

Гостите не мислеха ... остават до късно вечерта.

Децата се прибраха ... закапаха едри капки дъжд.

... паднеш на белия овен, той ще те изведе на белия свят.

4. Редактирайте словореда на изреченията. Поставете препинателните знаци.

Веселите лястовички много ме радват които долетяха от юг. Ще отидем когато се прибереш на пазара.

5. Отговорете писмено на един от въпросите по избор:

Коя професия изисква смелост?

Кога проявих смелост?

Урок 23

УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочетете текста. Открийте сложните съставни изречения. Посочете главните и подчинените изречения.

Царският син заповядал на своите хора да оставят на мира рогача, който тръгнал заедно със сестра си. Като стигнали двореца, царският син се оженил за хубавото момиче. Рогачът ходел свободно из царските палати. Когато виждал царския син и сестра си, той лижел нежно ту ръката на зетя си, ту ръката на сестра си.

Ран Босилек

• *Обяснете подчинителното свързване и пунктуацията в сложните съставни изречения. Направете им схеми. Какво е мястото на подчинените изречения спрямо главните?*

Място на подчиненото изречение:	
1. Главното изречение предхожда подчиненото. (пунктуацията зависи от съюза) Те решиха да се върнат. Те решиха, че ще се върнат.	1 да 2
2. Подчиненото изречение предхожда главното. (винаги между тях пишем запетая) Като стигнали в двореца, царският син се оженил за хубавото момиче.	Като 2 , 1
3. Подчиненото изречение разделя главното на две. (подчиненото изречение се огражда със запетаи) Жената, с която се запознах, пише стихове.	1 _ _ _ , 1 , с която 2

2. Определете вида на текста от Ран Босилек (зад.1.). Защо авторът си е послужил със сложни съставни изречения?

УПРАЖНЕНИЯ

1. Кои изречения в текста са сложни съставни? Какви действия са изразени с тях — извършени или предполагаеми (възможни)?

— Вземи този пръстен! Той е чудотворен. Ако горе се скарат за мене, аз ще поискам дрехи самотворни. Само който има този пръстен, може да ми даде такива дрехи. Ако братята не те изтеглят горе, ти ще паднеш още по-надолу.

Ран Босилек

• *Определете мястото на подчинените изречения в сложните съставни. Направете схеми.*

2. Променете местата на подчинените изречения в сложните съставни. Обяснете пунктуацията на двата варианта.

Нямах смелост да поискам от тях помощ.
Не му вярвам, че е взел изпита.
Обясни му как е станало всичко.

3. Редактирайте изреченията чрез прибавяне на подчинени изречения. Къде ще поставите запетая?

Мечтая. — Разказвам. — Обяснявам. — Готов съм. — Не обичам.

4. Заменете подчертаните изрази с подчинени изречения.

Образец: *Стигнаха го <u>навръщане.</u>*
Стигнаха го, когато се връщаше.

Не съм убеден <u>във вината му.</u>
Внушаваха им <u>обич към родината.</u>
Чух <u>лая на кучетата.</u>

5. Редактирайте текста пунктуационно.

Мамо днес се върнах от училище преди да си дойдеш. Макар че бях гладен не ядох нищо защото бързах за тренировка. Ако успея ще си купя баничка. Когато се върна ще ти разкажа как ме изпитаха по математика.

Антон

6. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

а) Ще си купя нова тетрадка и ще препиша уроците.
б) Ще препиша уроците, но първо ще си купя нова тетрадка.
в) Ще препиша уроците след като си купя нова тетрадка.

7. Една от задачите по математика ви е затруднила. Обяснете писмено как сте я решили. Какви изречения преобладават в текста? Защо?

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете текста. Определете темата и вида му по цел на създаване. Определете вида на изреченията по състав. Обяснете употребата и пунктуацията им. Направете синтактичен разбор на едно от простите изречения. Открийте еднородните части и посочете службата им в изреченията.

Незнайният юнак седял върху магарето и нищо не отвръщал. Като отминали всички, нагрял трите косъма. Кончето начаса дотърчало. Той облякъл златните дрехи, яхнал кончето и полетял към бойното поле. В разгара на боя противниците нападнали царя. Малко останало да го убият. Но тъкмо в тоя миг долетял като хала млад конник, развъртял златна сабя, прогонил враговете и спасил царя.

Ран Босилек

2. С кое от изреченията може да бъде продължен текстът от упр. 1?

а) Припкало, припкало кончето – стигнало в друго царство.

б) Царят изпъдил момчето.

в) В битката момъкът бил ранен в кутрето на дясната ръка.

3. Разширете главните части с второстепенни части. От простите изречения образувайте сложни чрез прибавяне на други прости изречения и с помощта на различни съюзи. Какви изречения по състав създадохте?

а) Вятърът свири.	б) Слънцето грее.	в) Мама шета.
Пианистката свири.	Усмивката грее.	Пролетта шета.

4. В кой ред има просто изречение?

а) Момичето се усмихна и запя.

б) Заедно антилопите по-лесно предусещат опасностите чрез силно развитите си зрение, слух и обоняние.

в) Учителят ме попита дали съм решил задачите по математика.

г) Земята се изпълваше с пролетна топлина, която събуждаше цветята и тревите.

5. Изберете епизод от приказката „Онюч и Змеят” (стр.152) и проследете какви видове изречения по състав има в него. Кои изречения преобладават – простите или сложните? Какви смислови отношения са означени със сложните съчинени изречения?

3. тема

Български език

за поуката

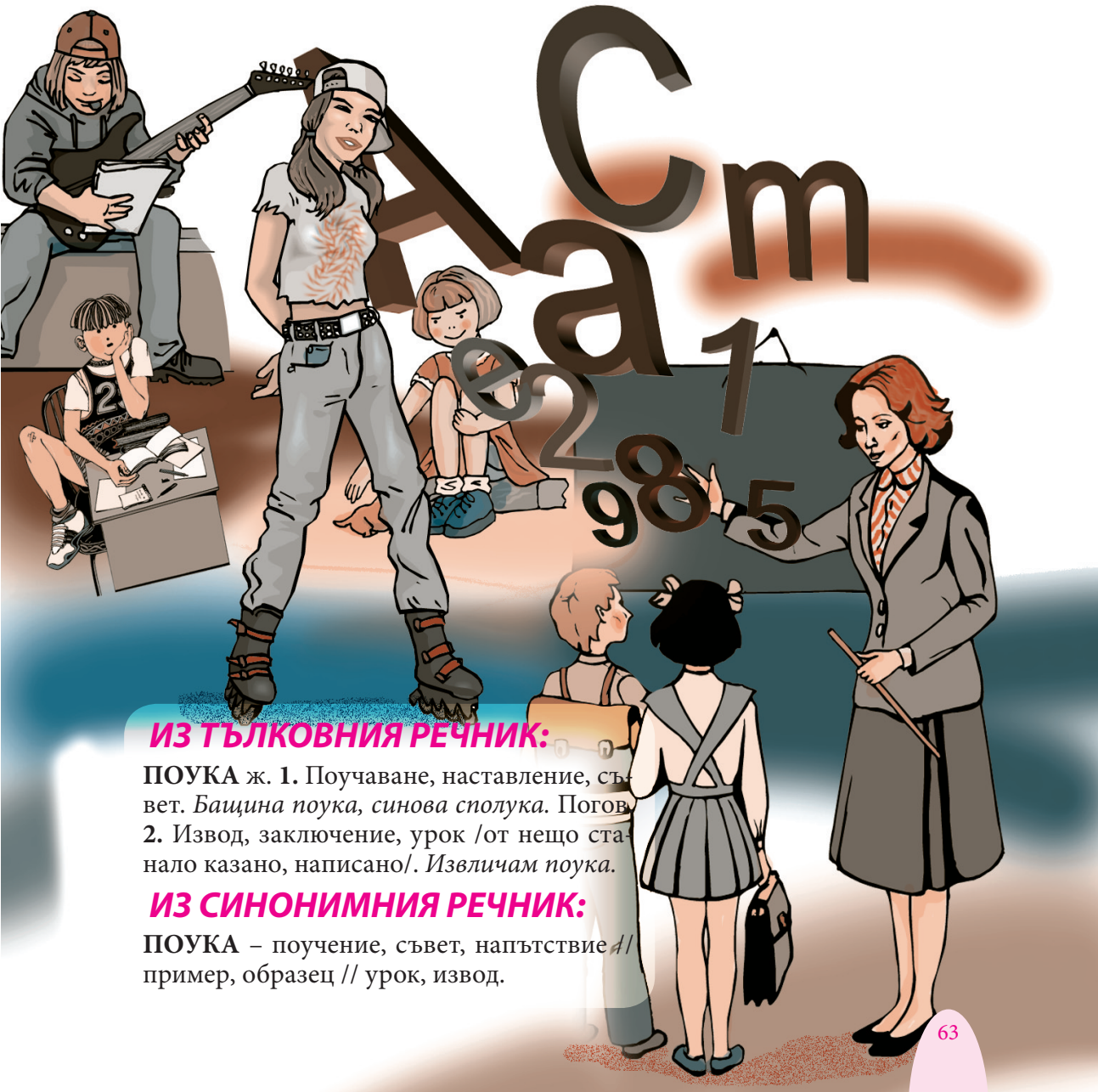

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

ПОУКА ж. **1.** Поучаване, наставление, съвет. *Бащина поука, синова сполука.* Погов. **2.** Извод, заключение, урок /от нещо станало казано, написано/. *Извличам поука.*

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

ПОУКА – поучение, съвет, напътствие // пример, образец // урок, извод.

СЪДРУЖИЕ

Един ден частите на тялото човешко, като им се видяло много тежко да работят едни за други, започнали да хвалят своите заслуги, а подир туй се запрепирали за нещо и свадили се най-накрай горещо.

— Не щем да работим все ние двете самички! – започнали ръцете.

— И ний не щем да носим всички! – добавили нозете.

— Бре, чудо голямо! И ний за себе си ще гледаме веч само – откликнали очите, – че от всите за нас се пада работа най-тежка: да бдим и се въртим през целий ден на въртележка.

— И нам не ни се никак вече слуша, че бе ни и без туй дошло до гуша! – рекли ушите. – Слухти през делничните дни и през нощите, а дойде ли неделя да починеш: хайде, върви да слушаш тъпани и гайди!

— Та щури ли сме ний тогава да дъвчем за господня слава! —

обадили се и устата.

— Ех, щом ще е така, и аз ще ви река – откликнал се възрадвани стомах, – от днес не смилам вече ни трошица! А то се май превърнал бях на междуселска воденица.

— Бе тая работа е малко опак и някак си не чини – въздъхнала главата, – но пък не ще е зле и моят мозък малко да почине.

И тъй, от безразсъдството обзети, престанали да работят ръцете, престанали да ходят веч нозете, не гледали очите, не слушали ушите, мълчели и не дъвчели устата, стомахът не приемал веч храната, за никого не мислела главата.

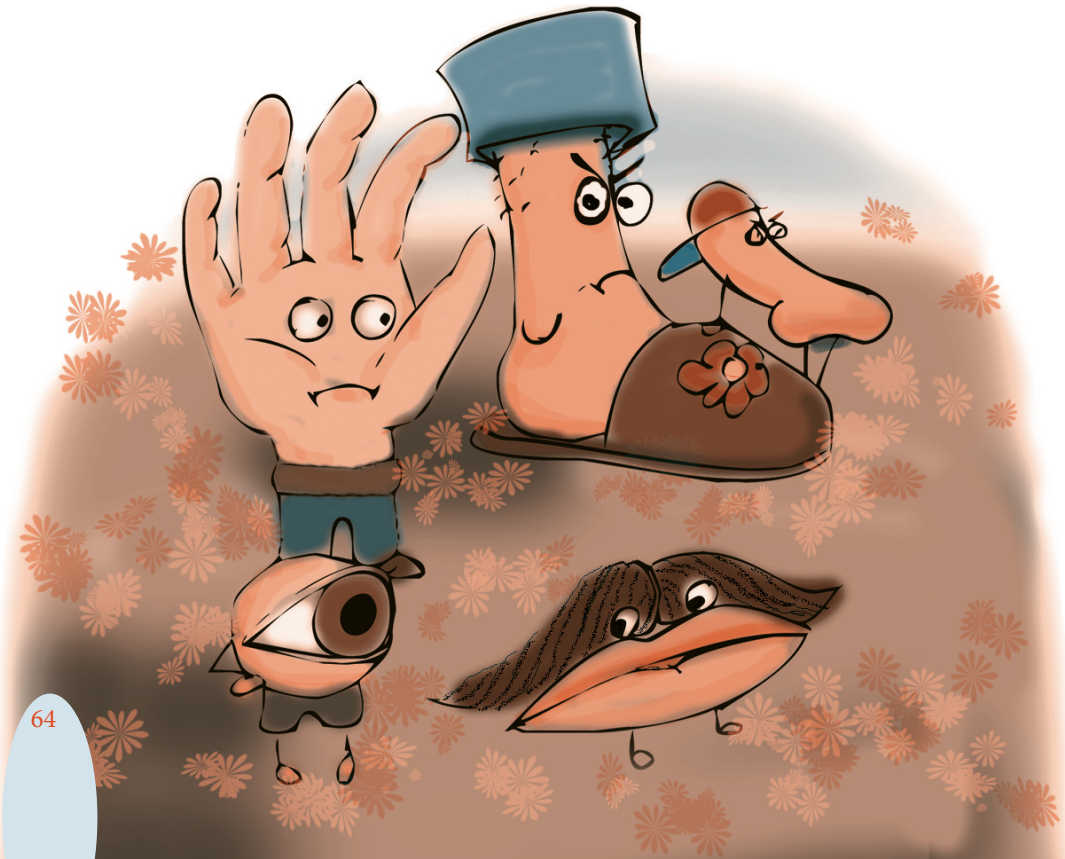

Изминал ден така. И два дори. И ето че на третия, в зори, ръцете се разшавали самички:

— Събрахме тук за всички, събрахме цяла кривачка трошички, отронени от палави деца...Сдъвчете ги, о, златни устица!

Ала, макар и гладни, там устата все още си стоели на ината:

— Не щеме!

— Сдъвчете ги, че дявол ще ви вземе! – обадила се кипнала главата.

— Не виждате ли, че ще си измреме, че всички тук ще пукнеме от глад с туй несъгласие и тоз инат!...

— Така е, право е! – рекли очите.

— Самата истина! – добавили ушите.

— Смилете се най-после и дъвчете! – примолили се тихичко нозете.

— И аз се веч приготвих, хай почнете – рекъл стомахът. И ей: устата със усмивка плаха поели сухите трошици.

И тъй от него час заработили пак ръцете, заприпкали нозете, започнали да гледат пак очите, започнали да слушат пак ушите, старателно задъвкали устата, стомахът мелел ден и нощ храната и мислела за всички пак главата.

АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ

1. Защо разказът е озаглавен „Съдружие"?

2. Защо авторът е избрал за герои частите на човешкото тяло?

3. По какво разказът прилича на баснята?

4. Каква е поуката? Изразете я с народна поговорка.

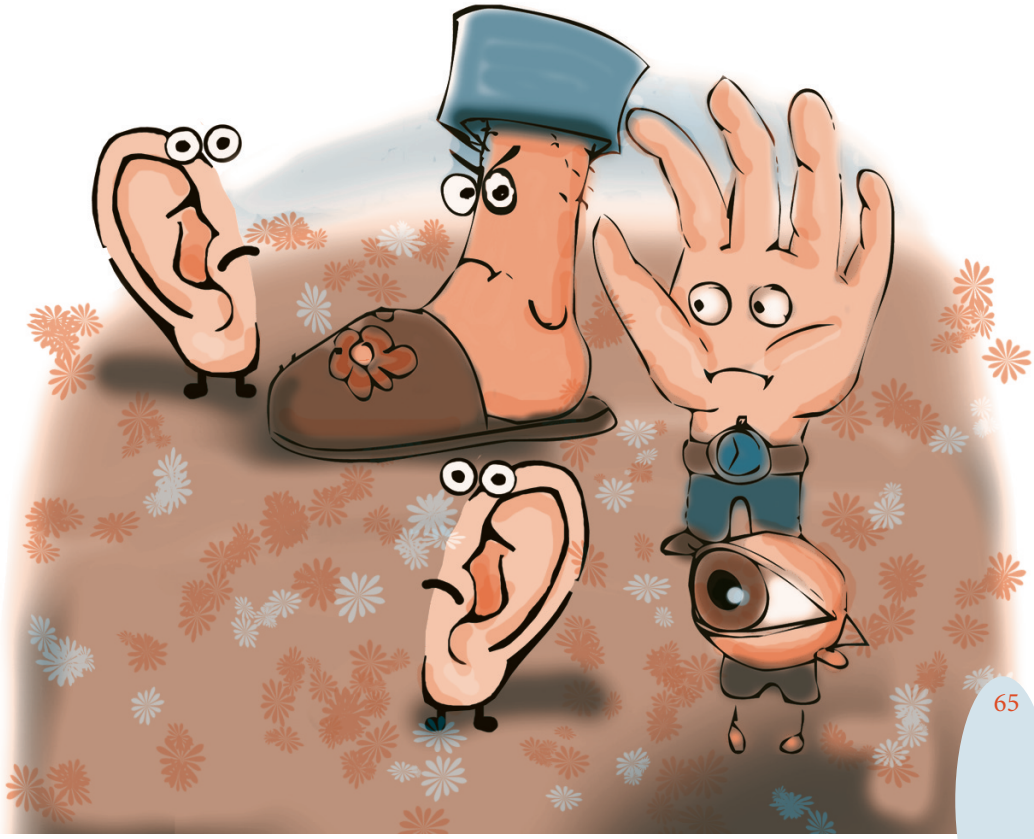

Урок 24

ПОДБОР НА ДУМИТЕ В ТЕКСТА. ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА

1. Кои са героите в разказа „Съдружие”? Как авторът подбира думите, за да разкрие действията им? Какви човешки качества олицетворяват те?

ОБЪРНЕТЕ ВНИМАНИЕ:

ръцете – „не щем да работим все ние **самички**”;
нозете – „не щем да носим **всички**”;
ушите – „и нам не ни се вече **слуша**... дошло до **гуша**”.

2. Изговорете по двойки подчертаните думи (самички-всички; слуша-гуша). Разделете ги на срички. Кои срички се повтарят?

☐ **Припомнете си: Как се нарича редуването на думи с еднаква крайна сричка?**

В разказа „Съдружие” Асен Разцветников е подбрал онези думи, които най-точно разкриват действията на героите. Посредством римата (мерената реч) ние възприемаме с по-голяма лекота художественото слово. Неговото въздействие става по-силно.

Думите са градивен елемент на текста. И в писменото общуване, и в устното общуване подбираме думи, които са подходящи за речевата ситуация. Авторите на художествените текстове подбират думите така, че да внушават мисли и чувства.

3. Обяснете схемата, като използвате знанията си от 4. кл.

Речниковото значение на думата → пряко (основно) / преносно

Освен речниково думата има и граматическо значение:

Граматическите признаци на дадена дума съставят нейното граматическо значение. За разлика от речниковото значение, което е свойствено само на определена дума, граматическото значение е общо за група думи.

Речниковото значение на думата **ръка** обяснено в тълковния речник: **ръка** ж. Всеки от двата горни крайника на човешкото тяло, с които се хваща и работи.

Граматическо значение на думите:
ръка – съществително нарицателно име, ж.р., ед.ч.
ръцете – съществително нарицателно име, мн.ч., членувано.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Открийте в разказа „Съдружие" думите, които назовават действията на всички герои. С помощта на тълковния речник определете речниковото им значение. Посочете граматическото им значение.**

2. **Запишете в колонка думите от разказа „Съдружие", чието речниково значение ви е непознато. Потърсете в тълковния речник обяснение на значението на думите.**

3. **Посочете думата с преносно значение в изречението: „Сдъвчете ги, о, златни устица!" Определете речниковото и граматическото значение на думата УСТИЦА.**

4. **Прочетете края на разказа Съдружие" (от „И тъй от него час..."). Открийте глаголите. С пряко или с преносно значение са употребени те?**

5. **Кои са думите, които се съдържат в разказа „Съдружие" и имат речникови значения:**

а) орган на зрението, който при човека и някои животни се състои от кълбо (очна ябълка), свързано със специален нерв с главния мозък.

б) отвор в предната част на главата на човек или животно, през който се приема храната и с който се говори;

в) подобен на торба вътрешен телесен орган, където се смила храната;

г) цялата физическа, материална част на човек или животно; организъм, снага.

6. **От кои думи са образувани имената на героите от разкази и приказки. Кои качества на героите са послужили за образуване на думите: Хитрана, Повлекана, Добродушко, Патилан, Пъргавелка, Мързелан и Мързелана, Пепеляшка.**

7. **Защо в приказката „Неволята" (стр. 164) съществителното нарицателно име НЕВОЛЯ е изписано с главна буква? Посочете приказки за животни, в които названията на животните са превърнати в собствени имена. Какво е променил разказвачът във формата на съществителното нарицателно име, за да се получи собствено? Например, Лисана.**

8. **Посочете речевата ситуация, според която е извършен подборът на думите. Каква е обстановката на общуване?**

а) Момченце, бъди така добро да отстъпиш мястото си на възрастната жена.

б) Иване, защо не се сещаш, че трябва да станеш, за да седне баба ти.

Урок 25

МНОГОЗНАЧНИ И ЕДНОЗНАЧНИ ДУМИ

1. Кое е речниковото значение на думата глава в разказа „Съдружие"? Отговорете на въпроса, като имате предвид темата на разказа и откъсите:

— Бе тая работа е малко опак и някак си не чини – въздъхнала главата, – но пак не ще е зле и моят мозък малко да почине; ... и мислела за всички пак главата.

В тълковния речник е посочено като основно следното значение на думата **ГЛАВА**: Най-горната или предна част от тялото на човек или животно, където се намира мозъкът, устата и повечето сетивни органи.

2. Какво речниково значение има думата глава в изреченията:

Главата му сече. Този стопанин има няколко глави добитък. Президентът е държавен глава на републиката. Купих няколко глави червено цвекло. Главата на гвоздея се счупи. Прочетох първа глава от романа.

3. На какви допълнителни значения е носителка думата глава в горните изречения?

Думата има **основно** речниково значение, което може да се промени, когато тя се свърже с други думи. Това става възможно, защото различни предмети и явления могат да имат общи признаци и функции. Така думата става **многозначна**, т.е. има повече от едно значение. Основното значение е възникнало най-напред, а другите са **преносни**.

В речта многозначните думи винаги се употребяват само с едно от своите значения.

Думите, които имат само едно речниково значение, са **еднозначни.** Например: *облик, зъбер, куче, бойлер, болест*.

Еднозначните думи в езика са по-малко от многозначните. Те най-често се употребяват като **термини.**

Термини – думи или словосъчетания, които назовават точно определени понятия в науката. Обикновено те са **ключови думи** в научния текст.

4. В следния текст подчертаните думи са термини. Обяснете защо.

В древността Рила е била позната като „голяма и необитаема планина". В далечни времена тя е била покрита с ледници, които са се свличали надолу. Огромните ледени маси са оформили нейните остри била, страшни зъбери и бездънни пропасти.

Из учебник по Родинознание

УПРАЖНЕНИЯ

1. **С кое свое речниково значение е употребена думата тяло в разказа „Съдружие"? В тълковния речник са посочени шест значения на тази дума. Направете справка и с всяко от значенията съставете изречения.**

2. **С кое от посочените две значения на глагола кипна е употребена думата в израза от разказа „Съдружие": „Обадила се кипнала главата"?**
   кипна св. 1. Започвам да кипя (за течност). 2. Избухвам от гняв.

3. **Коя от думите в подчертания израз не е употребена със своето основно речниково значение: „Ала, макар и гладни, там устата все още си стоели на ината."**

4. **Какви значения имат думите нося и език в изреченията:**
   Нося на гърба си раница. Носиш ли ми книгата? През зимата Лена носи само дънки. Придошлата река носи камъни и клони. Този пръстен ми носи щастие. Носи се слух, че утре няма да учим.
   Езикът на обувката ми се скъса. Отдолу се вижда езикът на камбаната. Дръж си езика зад зъбите. Имаш много остър език. Аз говоря български и румънски език. Купих от магазина агнешки езици. Боли ме езикът.

5. **Съставете изречения със съществителното работа, като го употребите с различните му значения:**

1. Физическа или умствена дейност.
2. Занятие, длъжност.
3. Творба, произведение на изкуството.
4. Начинът, по който е извършено нещо; изпълнение, качество.

☐ **С кое свое значение е използвана думата работа в откъса от „Съдружие":**
„– Бе тая работа е малко опак и някак си не чини – въздъхнала главата."

6. **Обяснете защо са названи така: вторник, горчица, шивач, капка, петък, прилеп.**

7. **Описание или повествование е текстът? Кои думи в него са термини?**
   Дунавската равнина се простира от река Дунав на север, до Стара планина на юг, на запад се губи към река Тимок, а на изток стига до Черно море. Тя е най-голямата българска равнина. Реките, които извират от Стара планина и текат към Дунав, са я разсекли на хълмисти части. Техните долини са запълнени с плодородни наноси.

Из учебник по Родинознание

Урок 26

МОРФЕМАТА КАТО ЧАСТ НА ДУМАТА

В разказа „Съдружие” очите са най-недоволни, защото *„от всите нас се пада работа най-тежка: да бдим и се въртим през целий ден на въртележка”*.

1. Кое е речниковото значение на подчертаната дума?

Думата **въртележка** може да се раздели на срички: **вър-те-леж-ка**. Отделните срички нямат значение. Но думата може да се раздели на такива съчетания от звукове, които имат значение: **върт-ел-еж-к-а**.

Частта **върт-** придава на думата значение: „въртящо се колело с люлки за забавление”. Посочете дума от посоченото по-горе изречение, която съдържа частта **върт-**. Какво е значението ѝ?

Най-малката част от думата, която е носителка на определено значение, се нарича **морфема**. Значението на морфемата е едно и също във всички думи, в които тя участва.

2. Сравнете: въртя, въртоп, въртелив, въртеж, въртел.

Морфемата **-а** определя, че думата **въртележка** е съществително име от женски род в единствено число. Морфемите **-ел** и **-еж** определят думата като съществително име, образувано от глагола **въртя**.

Морфемите могат да бъдат равни на думата: **град, роб, бор, стол, път.** Но тези думи са морфеми и в състава на други думи: **град-градина-разграден; роб-поробен-робство; бор-боров-борак; стол-столове-престол; път-попътен-пътища.**

3. Разгледайте схемата. Кои са градивните единици на текста? Коя е най-малката от тях?

ТЕКСТ
Текстът се дели на абзаци

АБЗАЦ
(част от писмен текст между два нови реда)
Абзацът се дели на изречения

ИЗРЕЧЕНИЕ
Изречението се дели на думи

ДУМА
Думата се дели на морфеми

МОРФЕМА

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Посочете морфемите в думите:** **заслуги, частите, воденица, безразсъдство, безпомощен, трошици.**

2. **Открийте общото в значението на думите:** **работа, поработя, изработя, работлив, работник.**

   • *Кое е речниковото значение на всяка дума. Защо то е различно?*

3. **С кои морфеми са образувани формите за множествено число:** **дом-домове; ръка-ръце; дете-деца; око-очи.**

4. **Посочете формите за единствено число на думите:** **нозе, чудеса, небеса, дървеса, стомаси, уши.**

5. **Образувайте думи от морфемите:** **ков-, дърв-, лив-, казв-.**

6. **Кои са думите с основна морфема:**

   - **глав** - и с речниково значение: 1. Който стои начело или е пръв по значение, важност (прил.); 2. Със запалено или недогоряло дърво (същ.);

   - **лет** - и с речниково значение: 1. Човек, който управлява самолет, (същ.); 2. Място за излитане и кацане на самолети, (същ.); 3. Придвижване, движение във въздуха, (същ.); 4. Издигам се нависоко, изхвърчвам, (глаг.).

7. **Колко думи могат да се образуват от морфемите:**

8. **Кое е речниковото значение на думите с различна морфема в началото:**

запалвам	**предавам**	**преминавам**	**разговарям**
подпалвам	**придавам**	**подминавам**	**преговарям**

Урок 27

ВИДОВЕ МОРФЕМИ

1. Сравнете думата от заглавието на разказа „Съдружие" с думите: дружен, сдружавам, дружба, дружина, дружески, дружество. Подчертайте общата част. Какво е значението ѝ.

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Коя част от думата се нарича **корен**?
Коренът е **морфема**, която е основен носител на речниковото значение на думата. Думите с общ корен се наричат **сродни**.
Някои корени съвпадат с думите. Например корените **-дом-, -ров-, -път-** в думите **дом, ров, път.** В българския език думите, които са изградени само от корени, са малко.
Когато корените се съчетават с други морфеми, се образуват нови думи.

2. От кои морфеми са образувани думите с корен -друж-? Сравнете: съ-друж-и-е; друж-ен; друж-ин-а.

Представките и **наставките** са **морфеми**, които се придават към корена и служат за образуване на нови думи. Наричат се **словообразователни морфеми**.

3. Къде е мястото на представките и наставките спрямо корена?

4. За какво служат подчертаните морфеми в думите: дружин-а; дружин-и; дружини-те; съдружи-е; съдружи-я. Те променят ли речниковото значение на думата?

Окончанията са морфеми, които служат за образуване на различни форми на една и съща дума. Те променят граматическата форма на думата, но не променят нейното значение. **Определителният член** също променя само формата на думата.
Окончанията и определителният член се наричат **формообразуващи морфеми.**

☐ **Формообразуващите морфеми показват рода, числото, времето.**

Например: дружб**а** (ж.р., ед.ч.);
ходи**ш** (2 л. ед.ч., сег. вр.);
казв**ах** (1. л. ед.ч. мин. вр.)

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Запишете в колонки сродните думи:**
леген, легенда, легендарен, легло, нос, разносна, носле, леговище, носач, носна, носител.

2. **Определете речниковото и граматическото значение на думите: прослушвам, слухтя, изслушвам, слуховете, заслушвам. Какви са помежду си тези думи?**

3. **Познайте кои са думите. Употребете ги в изречения.**
Название на човек, който обработва полето с плуг и рало; (наставка **-ач**); название на човек, който пътува (наставка **-ник**)

4. **Припомнете си най-често използваните представки и наставки в българския език. Образувайте нови думи от посочена от вас дума с помощта на:**
представките: **под-, пре-, от-, зад-.**
наставките: **-ник, -ист, -тел, -ар.**

5. **Открийте умалителните имена в стихотворението „Ръкавички" от Веса Паспалеева. Обяснете как са образувани.**

Ръкавички

Седнала на прага
мъничката Гичка,
колко й приляга –
плете ръкавички!

Бримчица уплита
после две разплита,
Дяволската плетка,
все излиза редка...

Скоро сняг ще падне,
трябват ръкавички –
пипайте по-бърже,
палави ръчички!

Веса Паспалеева

6. **Образувайте с помощта на наставки умалителни съществителни имена от думите: мишка, коза, топка, кукла, кола, слон, пчела, къща, душ, дъжд, звезда, мама, риза, буза, устни, вежди.**

7. **Сродни са думите, които:**
а) имат еднакви наставки;
б) имат близки значения;
в) имат общ корен;
г) имат еднакви представки.

Урок 28

ОМОНИМИ

1. Сравнете речниковите статии на думите коса[1] и коса[2]:

А. коса[1] ж. Космите по главата на човек. *Жена с дълга коса.*

Б. коса[2] ж. Прикрепено на дълга дръжка земеделско сечиво за рязане на трева. *Въртял съм косата цял ден.*

В речниковите статии са обяснени значенията на две думи, които се пишат и изговарят еднакво.

2. Образувайте формите за множествено число на двете думи. Еднакви или различни са те?

Сравнете речниковите значения на думите в изреченията:

Харесвам момичета с руси **коси**.

В железарския магазин се продават **коси** с различно качество.

☐ **Обяснете защо основните значения на подчертаните думи се разбират само когато са употребени в изречение или в текст.**

Думи с еднакъв звуков състав, но с различно основно значение се наричат **омоними**. Всяка от думите омоними може да има само едно значение, т.е. да бъде **еднозначна**, или да има повече значения – да бъде **многозначна**.

☐ **Еднозначни или многозначни са думите коса[1] и коса[2]?**

3. Разгледайте схемата. Кои са видовете омоними?

ОМОНИМИ

- **ПЪЛНИ (и двете думи са или съществителни, или прилагателни и др. и съвпадат във всички граматически форми: *коса, коси, косите.*)**
- **НЕПЪЛНИ (съвпадат само някои от граматичните им форми: *дроб, дробта, дроби; дроб, дробът, дробове.*)**

☐ **Непълни са омонимите и когато се пишат еднакво, но се изговарят с различно ударение: па̀ра и пара̀.**

☐ **Когато съвпадат отделни форми на различни граматически категории думи, също се получават непълни омоними: река (същ. име) река (глагол. 1.л. ед.ч.).**

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте омонимите. Обяснете речниковото им значение.

В свободните си часове Иван и майка му играят на дама. Момичето на съседите е красиво облечено и вежливо – истинска дама. През лятото Петър събираше сеното с вила. Семейство Петрови си строят вила в околностите на Кишинев.

Невъзпитано е, когато ядеш, да си топиш пръстите в яденето. Мамо, защо топиш маслото в тигана?

2. Изяснете си речниковото значение на омонимите. Употребете ги в изречения: ток, клас, бал, град, съд.

3. В кои изречения думата език е многозначна и в кои – омоним?

Кучето провеси език. Не се чувствам добре – езикът ми е побелял. Аз говоря български и руски език. Дорде език живее, народ не умира. Езикът на обувката ми е много къс. Езикът на математиката е точен.

☐ **Ако се затрудните, направете справка в тълковния речник.**

4. Кои са пълни и кои – непълни омоними:

лагер (част от машина) – *лагер* (бивак);
копие (вид старинно оръжие) – *копие* (нещо, което е точно възпроизвеждане на друго);
мед (сладко вещество, което пчелите изработват от сока на цветовете) – *мед* (мек и червеникав метал; бакър);
къс (парче) - *къс* (малък на дължина);
преговарям (повтарям нещо учено, за да го запомня) – *преговарям* (водя преговори);
точен (който строго спазва определен ред) – *точен* (направен с разтягане на тесто на тънки пластове).

5. Разграничете с ударението думите омоними. Обяснете речниковото им значение.

пера - пера; ранен - ранен; ведро - ведро; вълна - вълна; кола - кола; шила - шила; непокорен - непокорен.

6. Посочете омонимите. Какво художествено въздействие се постига с тях?

Разбойник с корона - крал, без нея - просто крал.
Глупецът е дързък, над всичко се смее, но само да мисли не смее.

Иван Вазов

Все за пита пита.
Не смея да се смея.

7. Напишете съчинение по фантазийния бином, получен от омонимите хора – хора. Разграничете значенията им с ударенията.

Урок 29

СИНОНИМИ И АНТОНИМИ

В разказа „Съдружие” Асен Разцветников обяснява какво се случва с тялото, когато неговите части отказват да работят: *„И почнало то бързо да линее, да страда, да более, да слабее...”*

Думите **линее** и **слабее** са близки по значение. Когато тялото слабее, то и *линее* т.е. отпада, вехне, бледнее. А тялото линее, защото *слабее,* т.е. става слабо, мършаво.

Думите **страда** и **более** са близки по значение. Когато тялото более (боледува) то *страда*, т.е. изпитва телесна и душевна болка, измъчва се. А тялото страда, когато *более*, т.е. боледува.

С помощта на посочените двойки глаголи, **близки по значение**, авторът създава точна представа за състоянието на тялото, когато частите му отказват да работят.

Две или повече думи с различен звуков състав, но **близки по значение** се наричат **синоними.** Те са богатство на езика и помагат да се извърши най-подходящият подбор на думите, когато създаваме устен или писмен текст.

Всички думи, които са синоними на една дума, образуват нейното **синонимно гнездо**. ***Например:*** **слабея — линея, крея, вехна, посървам, изнемощявам, изтощавам се**. Синонимните гнезда са подредени в **синонимния речник**.

В края на разказа „Съдружие” авторът пише за работата, която извършва всяка част на тялото. Една от тях: *„стомахът мелел ден и нощ”*.

Изразът *ден* и *нощ* означава „непрекъснато”. Думите, които го изграждат, назовават явления, противоположни по своите признаци: *ден* - времето от съмване до мръкване, когато е **светло**; *нощ* - времето от мръкване до съмване, когато е **тъмно**.

Думите **ден** и **нощ**, **светло** и **тъмно** са противоположни по значение.
Думи с **противоположни значение** се наричат **антоними**.
Думите образуват антонимни двойки въз основа на своите значения:
весел човек – тъжен човек;
весели мисли – тъжни мисли.

Антонимите имат широко приложение в речта. Често се употребяват в пословици и поговорки.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Открийте синонимите и обяснете художественото им въздействие:**

И наистина главното, което поразява в Русия, е безкрайността, грамадността всичко, що я съставлява: степи безконечни, пространства необятни, кръгозори безпределни, планини гигантски.

Иван Вазов

2. **Съставете изречения, като употребите думите от синонимното гнездо: гледам - виждам, наблюдавам, внимавам, следя, зървам, съзирам.**

3. **При каква речева ситуация и в каква обстановка бихте употребили думите от синонимното гнездо: говоря — казвам, думам, гълча, хортувам, приказвам, разказвам, разговарям.**

4. **Открийте антонимите:**

Щом на лъжата краката са къси, значи на истината са дълги.
Малки деца — малки грижи, големи деца — големи грижи.
Ако ти са лоши децата, не им трябва имот; ако са добри — защо им е?
Пази бели пари за черни дни.
Мъчно се събира, лесно се разсипва.

5. **С помощта на представките за-/от-; об-/раз- образувайте антоними на думите: лепя, градя, вързвам.**

6. **Открийте в баснята „Бухал и светулка" (стр.196) думи антоними. Каква е тяхната художествена роля?**

7. **Изберете най-подходящата дума:**

Този щангист беше най- (могъщ, силен, твърд) в състезанието. Влаковата композиция е много (дълга, продължителна). Аз се (тренирам, упражнявам, уча) в 5. клас. Имам (традиция, навик, практика) да ставам рано. Когато пиша домашната си работа по математика, старателно (размислям, обсъждам, обмислям) решенията на задачите. Мъжът се (подхилна, усмихна, захили) приветливо и ми подаде ръка.

8. **Кои словосъчетания са възможни? Изберете едно от тях и напишете текст описание.**

красиво	благоуханна
снажно	ароматна
очарователно	зловонна

Урок 30

УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Думите в езика обикновено се употребяват в съчетание с други думи, т.е. образуват словосъчетания. Що е словосъчетание?

1. **Открийте в разказа „Съдружие" словосъчетания от прилагателни и съществителни имена. Запишете ги. Къде обикновено е мястото на прилагателното име спрямо съществителното в българския език? Защо в някои словосъчетания авторът на „Съдружие" е поставил прилагателното име след съществителното? Какъв художествен ефект се постига?**

2. **Помислете върху словосъчетанията:**

палави — деца, крачета, момчета

Всяка дума в трите словосъчетания запазва своето значение. Тези словосъчетания са свободни.

Дошло до гуша = омръзва дотяга извънредно много

Поотделно значенията на думите **дошло** и (до) **гуша** нямат смислова връзка със значението на цялото словосъчетание. Това словосъчетание е **устойчиво (фразеологично).**

Видове устойчиви словосъчетания:

А. Свободни словосъчетания, които се употребяват с преносно значение: *хвърлям въдицата* (в реката, за да ловя риба) – **свободно;** *хвърлям въдицата* (примамвам някого) – **устойчиво.**

Б. Словосъчетания, в които само една от думите е с преносно значение: **развалям** пари, **бия** път, **ям** бой.

В. Словосъчетание, чието значение няма връзка със значенията на съставящите го думи: *под плет и над плет* (навсякъде); *от игла до конец* (от начало до край, напълно); *през куп за грош* (небрежно).

Значенията на устойчивите словосъчетания търсим във **фразеологичния речник**.

Устойчиви словосъчетания са пословиците и поговорките.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Обяснете значението на пословиците:**

Блага дума железни врати отваря. Юнак без рани не ходи. На страха очите са големи. Глътна си езика. Две дини под една мишница не се носят.

2. **Подредете фразеологизмите в синонимни гнезда със значения никога, навсякъде.**

Под дърво и камък. Когато дойде Куковден. Под път и над път. Когато ми цъфнат налъмите. Когато вълкът се ожени за агне. Надлъж и нашир. Дето седне, дето стане.

3. **Свържете изразите от лявата колонка с техните смислови съответствия от дясната колонка:**

гол като сокол	много слаб, мършав
от стара коза яре	лаская някого
на свети Мук	опитен човек
като чироз	никога
правя вятър	много беден

4. **Изразете значенията на фразеологизмите с една дума. Образец: клати си краката = мързелува.**

Останах без крака. Хвърлям се с главата надолу. Обрах си крушите. Пратих го за зелен хайвер.

5. **За какъв човек казваме: дълъг му е езикът; мели като кречетало; стана син-зелен; ни се води, ни се кара; дъските му хлопат; пусна мухата.**

6. **Потърсете и запишете фразеологизми, в чийто състав влизат названията на части от човешкото тяло: глава, гръб, зъб, ухо, крак, кожа, гърло, око. Например: око за око, зъб за зъб.**

7. **Коя пословица е нарисувана?**

8. **Напишете съчинение по един от фразеологизмите по избор: побиват ме тръпки; изпотих се под езика; вместо да му извадят очите, изписаха му вежди.**

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. **Кое е основното речниково значение на думите: милувка, мързел, изниквам, нашарен.**

   • *Определете граматическото значение на думите.*
   • *Образувайте синонимните им гнезда, като извършите подбор от следната група думи:* ***леност, ласка, никна, покарвам, безделие, галене, нежност, израствам, пъстър, оцветен, пониквам, обагрен, изпъстрен, целувка, шарен, лентяйство, разноцветен, боядисан, прошарен.***
   • *Изберете думи от всяко синонимно гнездо и съставете с тях изречения.*

2. **Образувайте словосъчетания, като отговорите на въпросите с подходящи думи. Употребете словосъчетанията в изречения.**

   обичам — кого? / какво?
   милвам — кого? / как?
   коте — чие? / какво?

3. **Прочетете внимателно легендата за мома Каня (стр. 179). С кои синоними си е послужил народният разказвач, за да разкрие красотата на девойката и на нейната песен?**

4. **Открийте думи антоними в стихотворението „Нашият химн" от Нико Стоянов (стр. 217). Какво художествено въздействие постига поетът с употребата им?**

5. **С кои от следните думи можете да доставите удоволствие на друг човек, а с кои – да изразите отрицателно отношение? Употребете ги в изречения.**

   мил, гнусен, нежен, гневен, говоря, бърборя, крещя, горд, горделив, наперен, плача, цивря, ридая, рева, плачльо, сърдитко, сладурче, чувам, слухтя, слушам, подслушвам, сресан, рошав, разчьорлен.

6. **Към кой от трите вида устойчиви словосъчетания можете да отнесете следните:**

стоя зад някого	давам гръб някому
стоя здраво на краката си	да ти видя гърба
стоя като на тръни	зад гърба на някого
стоя на думата си	нося някого на гърба си

   • Могат ли тези словосъчетания да бъдат свободни? Обосновете се, като ги употребите в изречения.

4. Български език

тема за природата

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

ПРИРОДА ж. **1.** Целият окръжаващ човека свят. **2.** Местност, гледка в пространството извън населените места; пейзаж. *Каква чудна природа се разкри пред погледа ни!* **3.** прен. Същност, същина, устройство, характер. *По природа си е такъв. Навикът е втора природа.*

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

ПРИРОДА – вселена, свят, всемир (поет.) натура, естество, характер.

НЕВЕРНИЦА АРДА

Цяла зима спа южният вятър на брега на Бялото море. Загърнат в топъл кожух, подложил камък под глава, спа той и с едното ухо все слуша кога ще загуркат жеравите и ще долетят през морето белите щъркели и лястовичките.

Една утрин кожухът му се загря, стопли го. Отвори очи Южнякът, не може да гледа — пролетното слънце грее право в очите му и презглава се смее:

„Ставай, Южняко, снегове да топим!"

Скочи Развигорът, отметна кожух и духна нагоре, към снежни планини. Мина над широки тракийски полета, надникна в Одрин града и се загуби низ равно Загоре.

Отдето помина, радост поръси. Вдигнаха се левент тракийци с червени пояси, с рунтави овчи калпаци. Порят черни угари, кънти юнашка песен. Блейнаха стада по полята, поръсиха чучулиги кръшни песни от синьото небе.

А Южнякът, ей го горе, навръх Стара планина. Стопиха се снегове, забучаха урви и водопади.

Провикна се Южнякът, та небето прокънтя:

„Ставай, посестримо Тунджо, Бялото море на гости те кани!"

Догдето го видят, пролетя над Мургаш и Люлин, ширна се по Софийското равно поле, прехвърли Витоша и право над Рила планина.

„Ей, сестрице Марице! — забуча из тънкостволи бори Южнякът. Събуждай се, тръгвай, Бялото море на гости те кани!"

Вдигна се оттам Развигорът, изви се над стръмен Мусала, плъзна се по снежните гребени на Ирин-Пирин планина и право в дебрите на кълрава Родопа.

„Е-хей, лудетино Ардо — провикна се той, та доловете проехтяха, — бягай и не спирай: Тунджа и Марица те изпревариха, на гости ви кани Бялото море!"

Втурнаха се на път три реки, три сестри — Тунджа, Арда и Марица, — през тучна Тракия към Бялото море.

Замръкнаха, умориха се, спряха да починат, да нощуват.

„Чуйте ме, сестрици! — рече им Марица, най-старата, най-умната. — Която утре първа се пробуди, и другите да викне, дружно път да поемем!"

Ала неверница Арда, най-малката, най-хитрата, не мигна, не заспа. Почака тя, дор мине полунощ и зайде месецът, вдигна се скришом от другите и припна надолу — първа да стигне Бялото море.

Съмна се, огря слънце, пробудиха се Тунджа и Марица; гледат — няма Арда!

Разлюти се река Марица, извиши глас, прокълна я:

„Първа си тръгнала, сетня да стигнеш, сестро невернице!"

Втурна се Тунджа надолу през зелени ливади, под орехови сенки и гюлови градини чак до черна Странджа планина.

Проточи се тиха Марица по широко Тракийско поле, между тополи и оризища и жълти златокласи ниви. Тече, отминава — тиха и кротка като млада невеста.

На третия ден се срещнаха край Одрин града две реки, две сестри — Тунджа и Марица. Прегърнаха се и отминаха — на гости на Бялото море.

А от луда Арда ни вест, ни помен. Вдигнаха се пред нея усойни Родопи — вие се Арда, вие и преплита ту горе до небето, ту дълбоко вдън земи. Блъска се Арда през скали и урви; шуми, пени се и беснее; налита върху села и градове, отвлича млади овчари и руди стада... На пети ден чак огря небе над нея и светнаха четирите бели минарета на Султан Селим джамия.

Мътна, сърдита е Арда, шуми и блъска високи брегове. А Тунджа и Марица на подбив я посрещат:

„Ела, ранобуднице, невернице! Ела да отдъхнеш на сестрини скути, че дълъг път ни чака — на гости на Бялото море ще идем..."

Понесоха се през Тракийското равно поле три реки, три сестри. Бреговете им цветен губер стеле — ситна детелина и червени макове. Във водите им сутрин и вечер белолики тракийки пъстри поли оглеждат. А долу, в долно поле, вихром се вдига Бялото море, като млад момък на хранен коня — три гостенки чака, три посестрими — Тунджа, Арда и Марица.

ГЕОРГИ РАЙЧЕВ

1. **Посочете на картата на България трите реки — Марица, Тунджа и Арда. Какво е дало основание на автора да ги нарече „посестрими"?**
2. **Какви човешки качества олицетворяват трите реки — героини на разказа?**
3. **Как си представяте всяка от реките? Направете описание. Защо разказът е озаглавен „Неверница Арда"?**

Урок 31

ЧАСТИ НА РЕЧТА

1. Препишете от разказа „Неверница Арда” думите, които назовават действията на вятъра. Как се наричат тези думи?

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

1. С кои думи се назовават:
— предмети и лица;
— признаци на лица и предмети;
— действия на лица и предмети;
— брой или ред на предмети.
2. С кои думи се заместват имена на предмети и лица?
Кои думи свързват думите и изреченията?

2. Какво назовават подчертаните думи в словосъчетанията: южният вятър, Бялото море, топъл кожух, белите щъркели?

Думите се разделят на групи, наречени **части на речта**. Всички части на речта се делят на **самостойни и служебни.**

Самостойни части на речта (имат свое значение в изречението и извън него)	
	Те назовават
съществително име	лица и предмети (брат, вятър, поле)
прилагателно име	признаци на лицето или предмета (южен, широко, весела)
числително име	брой или ред на лица или предмети (две, втори)
глагол	действие (духа, лети)
местоимение	замества други самостойни части на речта (ти, този, ние)
наречие	дружно, скришом
Служебни части на речта (нямат самостойно значение)	
предлог	в, на, из, от, (от планината)
съюз	и, а, но, (небе и земя)

3. Открийте в текста „Неверница Арда” служебни части на речта, които свързват: а) думи в словосъчетания; б) прости изречения в сложно.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Съставете изречения по картинките, като употребите** словосъчетания от прилагателно и съществително име. Определете рода и числото на прилагателното и съществителното.

2. **Прочетете стихотворението. Посочете в стиховете частите на речта, които познавате. Запишете ги в колонки и срещу тях означете граматическите признаци на самостойните думи. Кои думи са служебни?**

Цвете мило, цвете красно!
Има песничка такава.
И го виждам много ясно:
Знак на хубост и на здраве.

Ако те откъсна, скоро
ще повехнеш, цвете красно,
и ще бъдеш под простора
много жалко и нещастно.

Ангел Тодоров

3. **Кои думи описват признаците на теменугата? Препиши ги.**

Трицветната теменуга е многогодишно тревисто растение. Венчето й може да бъде бяло, синьо, виолетово или жълто по цвят. Венчетата се разполагат на върха на стъблото. Растението е медоносно.

Из учебник по природознание

☐ **Направете подобно описание на розата.**

4. **Посочете в „Неверница Арда"глаголите, употребени с преносно значение. Какво ни казва чрез тях авторът за героите?**

5. **Запишете в колонки различните части на речта от гатанката, като означите граматическите признаци на самостойните думи.**

Лятната й дреха
ветровете взеха.
Гола е горката,
зъзне сред мъглата.
Как студа ще среща?
Кой от вас се сеща

Що е?

ФАНТАЗИРАЙТЕ

Как си представяте „лятната дреха на гората"? А как — зимната гора? Изберете и опишете своите представи, като подберете подходящи прилагателни имена.

Урок 32

СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ. ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ

1. Сравнете двата текста.

А.

Заспало **врабчето** в **гнездото** си посред **шумата** на **дърветата** и сънувало **сън**. **Градина. Дърветата** ронят **цвят. По клоните** на **дърветата** кацат **птички**. **Врабчето** наблюдава **птичките**.

Б.

Заспало **сивото врабче** в **малкото гнездо** посред **нежната шума** на **зелените дървета** и сънувало **чуден сън**. **Пролетна градина. Високите тихи дървета** ронят **бял цвят**. **По белите клони** на **високите дървета** кацат **красиви птички**. **Сивото врабче** наблюдава **красивите птички**.

2. Препишете подчертаните думи от двата текста в две колонки по образеца:

А. врабч**е**то
шум**а**та

Б. сив**о**то врабч**е**
нежн**а**та шум**а**

- *Определете граматическата форма (род и число) на съществителните и прилагателните имена в колонка **Б**. Отличават ли се съответните съществителни в колонките **А** и **Б**? С какво?*

Прилагателните имена са граматически зависими от съществителните в словосъчетанието. Прилагателното приема рода, числото и членуването на съществителното име, с което се съгласува.

Ако със съществителното се съгласуват няколко прилагателни имена, членуваме само първото прилагателно име (малкото сиво врабче, високото зелено дърво).

Членни форми на прилагателните имена			
	прилаг. име	**членна форма**	**съществително име**
М. р.	красив	(и)**ят,** (и)**я**	град
Ж. р.	красива	**та**	река
Ср. р.	красиво	**то**	село, дете
Мн. ч.	красиви	**те**	градове, реки, села, деца

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Кога се членуват прилагателните имена с пълния член **ЯТ** и кога — с краткия член **Я**?

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Препишете от първите петнайсет реда на разказа „Неверница Арда”:**

а) словосъчетания от прилагателни и съществителни имена; определете кои прилагателни са членувани, в кой род и число са те?

б) съществителни имена, които нямат прилагателни пред тях; подчертайте членната им форма. Съставете и запишете изречения с тези съществителни, като поставите едно или две прилагателни имена пред тях.

2. **Препишете текста. Членувайте правилно посочените прилагателни и съществителни имена.**

Малка елхица стоеше край **голям**... път, който се спущаше към **град**.... Далеко зад нея се тъмнееше **стара**... гора, където нощем виеха вълци, подскачаха катерички по **оголени**... клонки, тичаха зайци. Валеше. **Хладни**... капки се оттичаха по **иглици**... на **самотно**... дръвче като сълзи. **Зайче**... спря пред **елхица**... .

3. **Открийте грешките при членуването:**

а) Безкрайното тракийското поле потъна в мрака.

б) Ние слушахме тихият напев на щурците.

в) Аз обичам пролетна гората, а не зимната.

4. **Сравнете небесните светила по яркост.**

Запишете изреченията. Членувайте вярно имената.

5. **Открийте в разказа „Козя гайда” (стр. 241) словосъчетания от прилагателно и съществително име, в които мястото на прилагателното е след съществителното. Какъв художествен ефект постига авторът?**

6. **Напишете съчинение за любомото си годишно време. Използвайте съчетания от прилагателни и съществителни имена. Членувайте вярно.**

Урок 33

ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ

1. Открийте личните местоимения в текста:

Нивите се раззелениха. Те бяха много хубави. Чичо Васил отиде да ги обиколи. Той взе и Петьо. Не им се приказваше. „Слушай нивите!" — каза му чичо Васил. Окото трепери, като ги гледа, и вятърът тича по тях. Петьо си затвори очите и чу как вятърът грабна песента и я занесе в гората.

По Дора Габе

2. Вместо кое съществително име е употребено всяко местоимение? Определете граматическата форма на местоименията (лице, число, род, падеж). Пълна или кратка е падежната форма?

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Местоименията са заместващи думи.
Личните местоимения заместват имена на лица и предмети.
Граматически форми на личните местоимения — **лице** (аз, ти), **род** (тя, той, то), **число** (аз — ние), **падеж** (аз — мене, ти — тебе). Когато изпълняват службата на подлог, те са в именителен падеж (аз, ти, той). Когато са **допълнения**, те са във винителен или в дателен падеж. В тези падежи те имат по две форми — **пълна** и **кратка** (мене — ме, на мене — ми, тебе — те, на тебе — ти).

Форми на личните местоимения					
	именителен падеж	винителен падеж		дателен падеж	
		пълна форма	кратка форма	пълна форма	кратка форма
ед. число	1. лице аз	мене	ме	на мене	ми
	2. лице ти	тебе	те	на тебе	ти
	3. лице тя	нея	я	на нея	й
	той, то	него	го	на него	му
множ. число	1. лице ние	нас	ни	на нас	ни
	2. лице вие	вас	ви	на вас	ви
	3. лице те	тях	ги	на тях	им

УПРАЖНЕНИЯ

1. В текста от задача 1. в началото на урока заместете личните местоимения със съществителни имена. Как мислите, кой вариант на текста е по-добър? Защо?

ВАЖНО: Личните местоимения заместват имена на лица и предмети, вече споменати в текста, за да се избегне повторението.

2. Редактирайте изреченията, като употребите лични местоимения вместо подчертаните съществителни имена.

а) Природата е майка на човека. **Човекът** трябва да се грижи за **природата.** Така природата ще се отблагодари **на човека.**

б) Виктор има кученце. **Виктор** обича животните, затова много добре се грижи за кученцето си: храни **кученцето,** разхожда се с **кученцето,** дресира **кученцето.**

3. На мястото на точките поставете кратка форма на личните местоимения във винителен падеж.

Чуй песента! Ти ... обичаш. – Моето кучето винаги ... посреща на входа.
Погледни цветята! Ти ... харесваш. –
Славеят пее в гората. Но ние не ... виждаме.

4. Употребете вместо точките лични местоимения — пълна или кратка форма.

Имам приятел в София. Често ... пиша писма. Искам да се видя с ... през лятото. Не съм ... виждал отдавна. Той беше на гости при ... миналото лято. На всички от моето семейство... беше много приятно.

5. С какви думи ще поздравите и ще изкажете пожелания по случай рождения ден:

— на приятеля си, на малкото си братче, на мама и татко;
— на учителя си.

☐ **Създайте устен текст по избор.**

Помогнете си с някои от следните думи и изрази: **уважаеми, сърдечен поздрав, пожелаваме Ви, на Вас и Вашето семейство, ние Ви.**

Урок 34

ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

1. Какъв е словоредът на личното местоимение и глагола? Потърсете отговора в изреченията от текста „Неверница Арда".

Една утрин кожухът му се загря, стопли го. — „Ставай, посестримо Тунджо, Бялото море на гости те кани!" — Догдето го видят, пролетя над Мургаш и Люлин. — „Чуйте ме, сестрици! — рече им Марица. — Разлюти се река Марица, извиши глас, прокълна я. — Вдигнаха се пред нея усойни Родопи. — На пети ден чак огря небе над нея. — А Тунджа и Марица на подбив я посрещат: „Ела да отдъхнеш на сестрини скути, че дълъг път ни чака.

> **Кратката форма** на личните местоимения обикновено стои **пред глагола**. *Аз **те** посрещам.*
> Ако глаголът е в началото на изречението, кратката форма се поставя **след глагола**. *Посрещам **те**.*
> **В началото** на изречението **можем до употребим двойна форма** (на пълно и кратко местоимение.)
> ***Тебе те** посрещам.*

2. Прочетете и запомнете изразите:

Боли **ме** главата. = **Мене ме** боли главата. = Главата **ме** боли.

☐ **По същия модел запишете изразите, като употребите други лични местоимения в единствено и множествено число.**

3. Вместо подчертаните местоимения използвайте дателен падеж на местоименията от 1., 2., 3. лице единствено и множествено число.

Лекарят **предписва на нея** капки за нос. — **Предписват й** капки за нос. — **На нея й предписват** капки за нос.

ЗАПОМНЕТЕ!

Кратката форма **й** в дателен падеж се пише с ударение.

4. Сравнете личните местоимения в изреченията.

Двама ученици закъсняват на урока. Учителят ги пита: Защо вие закъснявате? Единият от тях отговаря: Вчера **Вие** казахте, че занятията ще започнат от втория час.

> Формите за второ лице, множествено число — **Вие, Вас, Ви** — се употребяват като израз на учтивост вместо **ти, тебе, ти,** когато се обръщаме към непознато лице или към по-възрастни хора. **Формите за израз на учтивост** се пишат **с главна буква**.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Редактирайте чрез заместване. На мястото на кои съществителни имена ще поставите местоимения?

Навсякъде има лъжци, имаше и в нашето село един. Наричаха лъжеца Христо Лъжливия. Възрастните не вярваха на лъжеца, но всички слушаха лъжите му.

На децата казваха да не слушат лъжеца.

По Ивайло Петров

2. Попълнете празните места с необходимите форми на личните местоимения.

а) Аз често ходя в зоологическата градина. ... интересуват маймуните и другите животни.

б) Моят приятел не можа да дойде с мене. ... болеше гърлото.

в) Аз имах рожден ден. ... подариха едно черно котенце.

г) Вера и Лидия бяха на море. ... хареса най-много да наблюдават делфините.

3. Преобразувайте изреченията по модела:

а) Петър даде книгата **на Ина.**

Петър даде книга **на нея.**

Петър **й** даде книга.

На нея й даде Петър книга.

б) Виктор даде речник **на приятеля си.**

в) Децата поднасят цветя **на учителите.**

4. Съпоставете двата текста. Каква е обстановката на общуването? Съобразена ли е речта на героите с тази обстановка? Обосновете се.

Звънецът би. Децата идват при учителката си.

а) Едно дете я дръпва за ръкава.

— Госпожо, искам да отида в книжарницата.

— Госпожо Вълчева, бихте ли ми позволили да отида и аз? — пита друго.

б) Едно момче се обажда:

Моля Ви, госпожо Вълчева, разрешете ми да си купя сладолед. А едно момиче извиква:

— Госпожо, и аз отивам за сладолед.

☐ **С какви думи вие се обръщате към учителката?**

5. Напишете изречения, с които се обръщате към:

а) продавача в магазина,

б) към лекаря в поликлиниката.

Урок 35

ВЪЗВРАТНО ЛИЧНО МЕСТОИМЕНИЕ

1. Прочетете изреченията.

а) Вера гледа в огледалото и вижда **себе си.**
б) Ирина черпи с бонбони приятелките и оставя един бонбон **на себе си.**
в) Вчера леля ни покани на гости **при себе си.**

• *Кого назовават подчертаните думи във всяко изречение? Коя част (подлог или сказуемо) на изречението те разширяват?*

В българския език има възвратно **лично местоимение — себе си.** То означава, че едно **лице** (подлогът) **извършва действието за себе си.**
Възвратното лично местоимение в изречението изпълнява роля на допълнение (разширява сказуемото).

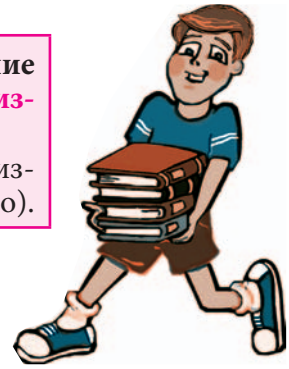

2. Сравнете изреченията:

а) **Вера** вижда **(кого?)** себе си в огледалото.
б) **Ирина** оставя **(на кого?)** на себе си бонбон.
в) **Леля** кани **(при кого?)** при себе си на гости.

а) Вера **се** вижда в огледалото.
б) Ирина **си** оставя бонбон.
в) Леля **си** кани гости.

Форми на възвратното лично местоимение		
падеж	**пълна форма**	**кратка форма**
Иминителен	—	—
Винителен (кого?)	себе си	се
Дателен (на кого?)	на себе си	си

Възвратното лично местоимение има пълна форма (**себе си**) и две кратки форми (**се, си**). Те не се менят по род и число.

Кратките форми се поставят **пред глагола**, ако той не е в началото на изречението.

*Иван **си купува** книга.*
***Купува си** книга Иван.*

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Препишете личните и възвратно личните местоимения. Определете граматическата форма на всяко от тях (вид, падеж, пълна или кратка форма).**

В събота ме записаха в първи клас. В коридора пред учителската стая се събраха ученици от по-горни отделения. Когато излизах, един от тях ми се изплези, но все пак те ми се сториха много умни и ми вдъхваха почит. Мина се неделният ден. Беше студено. Стоях си вкъщи. Не ми се играеше. Не ми се и рисуваше. Баба ме беше научила да броя до сто. Току я карах да ме изпитва дали не съм забравил. Аз си мислех за училището.

По Николай Райнов

2. **Поставете вместо точките възвратно лично местоимение в пълна или кратка форма.**

Ана и Олга влизат в сладкарницата. Ана ... купува оранжада и кифла, а Олга купува на ... сладолед. Когато излизат, те вземат със ... по един сандвич за училище. Оля ... слага сандвича в чантата, а Ана ... го носи в ръцете.

3. **Редактирайте текста, като замените личното местоимение с възвратно лично, където е необходимо.**

Моята приятелка ме кани при нея си на гости. — Двамата приятели купиха на тях си билети за цирк. — Вчера се разходих из парка. Там сега е много хубаво. Ще кажа на мама да отиде там и да вземе с нея си приятелката.

4. **На мястото на точките поставете необходимата форма (пълна или кратка) на възвратното лично местоимение.**

Това момиче говори само за ... .
Контролната е сложна, но аз не искам помощ, ще ... помогна сам.
Жената води със ... дете.
Момчето ... защищава от кучето.

5. **Съставете изречения, като използвате формите на възвратното лично местоимение в пълна и кратка форма. Помогнете си с глаголите: купувам, лягам, реша, готвя, поздравявам, пиша, каня, мисля, обичам, правя, вземам.**

6. **Посочете възвратните местоимения в пословиците. Определете вида и граматическите им признаци.**

Добрият кон си заслужава храната.
Водата си намира пътя.
Дървото се превива, докато е младо.
Всичко видят, само себе си не видят.

☐ **Тълкувайте пословиците. Изберете една от тях за тема на кратко съчинение.**

Урок 36

ПРИТЕЖАТЕЛНИ МЕСТОИМЕНИЯ

1. Сравнете подчертаните думи в изреченията.

а) Бащата **на Вера** е лекар.
Нейният баща е лекар.
Баща **й** е лекар.

б) Майката **на Иван** е учителка.
Неговата майка е учителка.
Майка **му** е учителка.

В българския език притежанието може да се изрази по няколко начина. Горе са показани два начина:

— чрез предлога **на** и съществително име (Чий? – на Иван, на Вера)
— чрез притежателни местоимения (Чий? – нейният, неговата)

Притежателни местоимения — заместват име на притежателя (лице или предмет), на когото принадлежи даден предмет. Притежателните местоимения имат пълни и кратки форми.

Притежателни местоимения						
пълни форми						кр. ф.
Лице на притежателя		м.р.	ж.р.	ср.р.	мн.ч	
Един притежат.	1. аз 2. ти 3. той тя, то	мой твой неин негов	моя твоя нейна, негова	мое твое нейно, негово	мои твои нейни, негови	ми ти й, му
Много притежат.	1. ние 2. вие 3. те	наш ваш техен	наша ваша тяхна	наше ваше тяхно	наши ваши техни	ни ви им

☐ **Пълните форми** на притежателните местоимения **се менят** по род и число и **се съгласуват** със съществителните имена. По това те **приличат на прилагателните имена**. Членуват се също като тях. Поставят се пред съществителните имена.

Голяма (та) къща — моя (та) къща
Големи(ят) град — мой (ят) град
Голямо (то) куче — мое (то) куче
Големи (те) успехи — мои (те) успехи

но:
къща**та**
град**ът**
куче**то**
успехи**те**
МИ

Кратките форми на притежателните местоимения съвпадат с кратките форми на личните местоимения в дателен падеж, но се поставят **след съществителното име**. ***Моята*** *чанта. Чанта**та ми.***

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете началото на една приказка.

Трима братя тръгват по света да търсят щастие. Баща **им** ги изпраща с думите: „Вие отивате в различни краища на земята. Там растат дървета с прекрасни плодове. Искам да **ми** донесете най-скъпоценния плод. Който изпълни желанието **ми**, ще получи цялото **ми** богатство." След пет години най-големият **му** син **му** донесе грозде. „Хубав е подаръкът **ти**" — каза бащата.

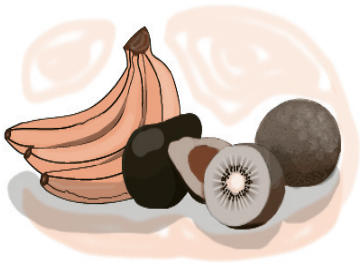

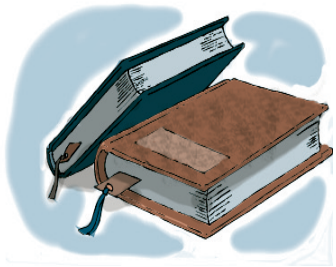

- *Разкажете приказката докрая. Какви са били подаръците на другите синове и кой е получил наградата? Помогнете си с рисунките.*
- *Заменете кратките форми на личните и притежателните местоимения в текста с пълни.*

2. Превърнете личните местоимения в скобите в притежателни (пълна форма).

Това колело е (аз). — Тези учебници (ти) ли са? — Речникът е (той). — Тетрадките не са ли (те)? — Моливите са (тя). — (Той) ли са книгите? — Това куче (вие) ли е?

3. Членувайте местоименията в скобите.

(Моя) сестра е студентка. — (Мой) брат е още ученик. — (Наш) квартал е много зелен. — Кой е (Ваш) любим поет?

☐ **Употребете кратките форми на притежателните местоимения.**

4. Вместо подчертаните думи употребете пълните форми на притежателните местоимения.

Селото **на Таня** е обкръжено с ябълкови градини.
Градината **на Никола** е най-хубава в селото.
Родителите **на Таня и Никола** са агрономи.

5. Редактирайте текста.

В наш клас има двайсет ученици. Но само половината са от нашо селото. Другите идват от съседно малкото село. Тяхни къщите са там. Всеки ден те идват да учат при нас. Те им е трудно. Но ние се стараем да помагаме на тях в учението на тях.

Урок 37

ВЪЗВРАТНО ПРИТЕЖАТЕЛНО МЕСТОИМЕНИЕ

1. Прочетете текста.

Лъвът попаднал в мрежата на ловците. Искал да се освободи, дръпнал се, но останал без сили и се отпуснал, та се оставил на **своята съдба**. Едно мъничко мишленце прегризало мрежата със **своите зъби**. А лъвът се освободил и помислил: „Аз, могъщият цар на животните, дължа сега **своя живот** на това мъничко мишле!"

- *Думите **своята, своите, своя** в подчертаните словосъчетания са форми на възвратно притежателно местоимение.*

Възвратното притежателно местоимение показва, че предметът или явлението **принадлежи на подлога.**
Например: ***Валя** носи **своята** чанта.*
Местоимението **своята** посочва, че чантата принадлежи на **Валя** (думата е подлог в изречението).

2. Определете в текста притежателя в изреченията, които съдържат възвратни притежателни местоимения: своята съдба, своите зъби, своя живот.

Възвратното притежателно местоимение има две форми: пълна – свой и **кратка – си;**
Пълната форма се мени по род и по число и се членува, както прилагателното име и както притежателното местоимение. **Кратката форма** е неизменяема.

Възвратно притежателно местоимение				
пълна форма (изменяема)				кратка форма (неизменяема)
ед.ч.	м.р. **свой, своят, своя**	ж.р. **своя, своята**	ср.р. **свое, своето**	**си**
мн. ч.	**свои, своите**			

3. Определете формата (рода, числото, членуването) на подчертаните местоимения в текста от задача 1.

☐ **Заменете в тези словосъчетания пълната форма на местоимението с кратка.**

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Прочетете пословиците. Открийте възвратно притежателно и притежателно местоимение. Определете граматическата форма (пълна или кратка, ако е пълна — род, число, членуване).**

Всяко пиле на гнездото си пее.
Ти загради своето лозе, за чуждото не бери грижа.
Не държи сметка за думите си.
От гласа му и гората се залюля.
Брат брата си не храни, но тежко му, който го няма.

2. **Кое местоимение от скобите ще употребите вместо точките?**

Слънцето стопля земята с (със) ... лъчи.
Аз обичам да ходя през ваканцията при ... баба.
(негови, му, своите, си, моята, ми, своята,)

Възможни ли са варианти?

3. **Заменете, където е възможно, притежателните местоимения с възвратни притежателни (кратка или пълна форма).**

Ние имахме в нашата градина един врабец, който по цял ден тананикаше своите песнички. Като слушахме неговите песнички, лесно вършихме нашите работи.

4. **Редактирайте текста.**

Светльо се мъчеше да заспи в **неговата си** стаичка.

През прозореца влезе с мек скок Куче. То засвири с тромпета си някаква тъжна музика. Светльо отвори очите **му**, когато замлъкна последният звук, и се изправи в **неговото** креватче.

По Валери Петров

5. **Определете кои са формите на възвратните притежателни местоимения в изреченията.**

Една лисица търсеше място да си направи там дупка и да скрие малките си. Намерила лисицата буренясало лозе и решила да доведе тук лисичетата си.

6. **Опишете външността и характера на: своя приятел, баща, на своята майка, приятелка. Употребете възвратни и притежателни местоимения.**

7. **Как разбирате значението на израза „Всеки си има свой свят". Използвайте израза за тема на свое съчинение. Можете да си помогнете със словосъчетанията: свое настроение, чувствата си, свои мечти, свои представи, свое щастие, своя радост, своя гордост, свое име.**

Урок 38

УПОТРЕБА НА МЕСТОИМЕНИЯТА В ТЕКСТА

1. Прочетете текста. Определете какъв вид са подчертаните местоимения и в коя граматическа форма са употребени.

Развиделяваше се. Чучулигата скочи на крачката **си**, отърси се, полетя нагоре и запя. Звънко се лееше песента **й**. Всичко, което **тя** виждаше под **себе си, й** се струваше необикновено, красиво и мило. Нали това бе **нейният** роден край, **а тя** дълго, много дълго не беше **го** виждала.

- *Определете коя дума от текста замества всяко местоимение. Препишете местоименията, към тях запишете заместените думи.*

Местоименията в текста заместват думите, употребени в предходните и в следходните изречения. По този начин те **правят текста свързан.**
Едно от предназначенията на местоименията е **да свързват отделни изречения в по-голям текст.**

2. Сравнете двата текста. По какво се отличават?

А. В храстите се появи някаква сивокафеникава птичка. На темето си имаше изострено качулче. Бузите й пък бяха бели, а под човката я красеше черно подбрадно петно. Тя се казваше синигер.

Б. В храстите се появи някаква сивокафеникава птичка. На темето на птичката имаше изострено качулче. Бузите на птичката пък бяха бели, а под човката птичката красеше черно подбратно петно. Птичката се казваше синигер.

☐ **Кой текст смятате за по-сполучлив? Защо?**

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Когато думата често се повтаря в текста, заместваме я с друга близкозначна дума или с местоимение, т.е. редактираме чрез **заместване.**

3. Обяснете по какъв начин подчертаните местоимения служат за свързване на текста.

Зад планината живееше голям скален орел. **Неговото** грамадно гнездо се намираше на една висока скала. Всяка сутрин **той** се издигаше високо към небето. От **него** орелът оглеждаше околността. Една сутрин **той** забеляза заека. Видя **го** как се мушна под трънa.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте местоименията. Кои думи в текста те заместват?

Беше дошла вечерта. Чучулигата се спусна в разораната нива. Искаше й се да си поговори с някого. Нямаше си другар. Тя реши: „Ще литна по съседите — яребиците." Но веднага си спомни, че те бяха отлетели сутринта. Пак й стана тъжно. Изведнъж до нея достигна познат глас. Той напомняше цвъртенето на щурче. Чучулигата се зарадва, защото гласът беше на нейния познат — полското петле. То се хранеше с червейчета. А сега си е намерило един червей и му се радва.

2. Прочетете текста. Открийте местоименията. Определете кои от тях и по кой начин свързват изреченията в текста.

Рила е един храм. Тя има своите каменни врати, нейните стени са планинските вериги, що се достигат до облаците. Куполите са острите й върхове, езерата й са стъклата на покрива и химните й — сладкият шум на нейния вечно пеющи хор от реки и потоци.

По Иван Вазов

3. Открийте в текста „Неверница Арда" местоименията (в откъс от десет реда по избор). Определете кои съществителни имена те заместват. Защо става замяната? Определете вида на местоименията.

4. Съставете по две изречения с местоименията ми, ти, й, му, им, си. Употребете всяко местоимение и като лично, и като притежателно.

5. Редактирайте текста.

Котаракът Туфо спря неговия бяг между дърветата и внимателно се огледа. Встрани от Туфо, под изсъхнал кълпинов храст, стоеше наежен друг котарак, който безшумно наблюдаваше котарака. Котаракът беше син на цвят и в очите на котарака проблясваха пламъчета.

6. Имате ли вкъщи животно? Опишете го подробно. Разкажете за някоя интересна случка, станала с него. Вслушайте се в разказите на своите съученици — вярно ли употребяват местоименията.

Урок 39

ЧИСЛИТЕЛНО ИМЕ

1. Прочетете текста.

Три умни глави

Натежали дългите години на **една** стара **върба**. Тя клюмнала и се навела над реката. По пътя минали **трима шопи — три** умни **глави**. Помислили, че върбата е жадна, и решили да я напоят. Но не знаели как да направят това. **Първият шоп**, най-умният, рекъл:

— Ще се хвана аз за клоните на върбата и ще увисна, ще се хване **вторият шоп** за краката ми — ще увисне, ще се хване **третият** за неговите — и той ще увисне. Ще наведем върбата над водата.

Рекли и го направили. Натежали **тримата шопи** и върбата почнала да се навежда. Но ръцете на **първия шоп** се изплъзнали. И ... хоп — цамбурнали **тримата умници** във водата и се удавили.

- *Кои части на речта са думите в подчертаните словосъчетания? Коя дума е главна, а коя е зависима?*
- *Припомнете си кои числителни назоваваме **бройни**, а кои — **редни**?*
- *Към кои — бройни или редни — ще отнесете числителните, подчертани в текста?*

ЗАПОМНЕТЕ!

Бройно числително	Съществително име
3, 4, 5...	**жени** (женски род, множествено число) **села** (среден род, множествено число) **града, трамвая, коня** (мъжки род, бройна форма)

В българския език има **специална мъжко-лична** форма за **бройни числителни**: двам**а**, трим**а**, четирим**а**, петим**а**, шестим**а**. Когато броим **лица**, съчетаваме бройното числително и съществително от мъжки род **в множествено число**: четирима спортист**и**, двадесет ученик**и**.

СРАВНЕТЕ:

три град**а** — трима работник**и**;
четири гълъб**а** — четирима българ**и**.

Бройните числителни се членуват **като съществителни имена в мн.ч.**:
двам**ата** братя, девет**те** сестри, три**те** коня.
Редните числителни се членуват **като прилагателни имена:**
втор**ия** път — втор**ият** път; втор**ата** година, втор**ото** дете.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **От текста в началото на урока препишете подчертаните словосъчетания. Определете вида и граматическата форма на числителното име.**

2. **С кои свои форми е употребено числителното име ДВЕ в приказката „Неволята" (стр.164)? Посочете граматическите признаци на всяка форма.**

3. **Препишете от изреченията словосъчетанията от числително и съществително име, като запишете числителните с думи.**
Попълнете празните места с необходимите окончания.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ?

✓ От 126 вид... кукувици, които се срещат на земята, 47 подхвърлят своите яйца в гнездата на другите птици.

✓ Преди 100 годин... пощата с гълъби била основна при осъществяване на военните връзки. Във Франция за тази цел използвали 100 000 гълъб..., а в Германия — над 50 000 птиц... .

✓ В Молдова има извънредно много свраки. На север се срещат до 130 гнезд... на един квадратен километър.

☐ **Какви интересни неща можете да разкажете за птиците?**

4. **Препишете пословиците, като цифрите запишете с думи.**
Ако ме гледаш с 2 очи, аз ще те гледам с 4.
2 калпака на глава не се носят.
2 дини под една мишница не се носят.
2 кучета на една врата не могат да се хранят.
5. колело на колата.
1. врана най-подир каца.

• *Как разбирате смисъла на поговорките? Тълкувайте ги.*

5. **Запишете словосъчетания от бройно числително с всяко от съществителните в скоби. Членувайте числителното.**
1, 2, 5 (ученик, ученичка, момиче).

• ***Съставете изречения, като членувате числителното име.***

6. **Отгатнете гатанките. Запишете отговорите.**

А. Представи си, че си капитан на кораб... Прекосяваш с него морета и океани... На колко години е капитанът?

Б. Баща и син, баща и син тръгнали към полето... Колко души са?

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. **Прочетете текста „Наверница Арда" (от началото до изречение „Е-хей, лудетино Ардо..."). Открийте с кои съществителни имена писателят назовава южния вятър. С каква цел той използва тези имена?**

2. **Открийте в посочения откъс глаголи, с които писателят назовава движението на вятъра. Препишете ги. На коя дума тези глаголи са синоними в текста? В кой вид текст (научен, художествен) можем да употребим тези глаголи за описание на вятъра? Открийте в откъса глаголи, които описват как звучи вятърът.**

3. **От текста, посочен в зад. 1, препишете прилагателни имена, с които писателят описва реките Марица, Тунджа, Арда. Как прилагателните помагат да си представим всяка река? Подчертайте степенуваните прилагателни.**

4. **Прочетете и тълкувайте пословиците. Открийте личните и притежателните местоимения. Определете вида и граматическата им форма.**

   Който е хапнал от меда, той му знае сладостта.
   Ако идеш по пчелата, ще те отведе на меда.
   Всеки търси круши по своите зъби.
   Кой каквото си обича, това му прилича.
   На овцата вълната не й тежи.
   Златото го ръжда не яде.
   Вярвай на очите си, а не на ушите си.
   Каквато му главата, такава му и славата.

5. **В изреченията вместо точки поставете най-подходящите прилагателни от скобите. Степенувайте ги.**

   Иван е ... ученик от Георги. — Вера е ... ученичка в класа.— Мария е ... от Ана. — Пътят от София до Кишинев е ... , отколкото от Кишинев до Одеса. — Кишинев е ... град в Молдова. — Лятото е .... . Слънцето е ... от луната, (**светъл, дълъг, голям, учтив, добър, топъл**)

6. **Отговорете писмено на въпросите.**

   Кога сте родени? — Кога е Денят на славянската писменост? — Колко града има в Молдова? — Колко жители има Кишинев? — Кога българите се преселват в Басарабия? — Колко реки има в Молдова?

7. **Употребете като бройно и като редно числителното 4 в съчетание с всяко съществително. Запишете словосъчетанията.**

   ден, паметник, ученик, село, стълба, нощ, вечер, къща.

Български език

5. тема за добрината

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

ДОБРИНА ж. **1.** Качество на добър; доброта. **2.** Нещо добро, полезно, сторено някому. **3.** Облага, полза, благо. *Българийо, драга, мила, земя пълна с добрини! (Вазов)*

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

ДОБРИНА – доброта, добродушие, благост, кротост, услуга, хаир (разг.)

ИМА ЛИ ДОБРИНИ?

— Няма – веднага каза враната Гюра и преметна през рамо една панделка, която й служеше за шал. – Какви добрини в този кучешки студ!

— Ало, по-внимателно, моля! – засегна се кучето Лальо. – Този студ не е моя рожба. И запомни, уважаема: ние, кучетата, никога не правим студ, нито голям като този, нито малък като вчерашния.

— Извинявай, господин Лалев, но човекът така казва. „Ау, какъв кучешки студ!” – И си търка ръцете.

— Няма добрини! – отсече петлето Петър плет плете. – Премръзна ми гребенът. А какво е един бъдещ петел без гребен? Храната е бедна на витамини, пък човекът иска от кокошките яйца. И то пълноценни. Лальо, и тази дума ли не знаеш?

Лальо джафна по петлето, но то успя да довърши речта си:

— И понеже често размишлявам гласно, петелът Павел, нашият учител, ме наказва да стоя прав до курника. Пред очите на пилетата, моля ви се. Нима има добрини в този кокоши свят!

— Не ги търсете! – авторитетно каза магарето Тото. – Досега съм спечелил шест шестици от тototo, стопанинът Асо пропиля париците и една добрина не съм получил от него. Ще речеш, че добрините са се превърнали в ледени висулки.

Всички погледнаха ледените висулки под покрива на къщата и никой не повярва, че тези ледунки преди време са били добрини.

— За какви добрини става дума! – изгрухтя свинята Пъша. – Аз пълнея с часове за доброто настроение на стопанина, а той вече точи ножа и припява коледарски песни.

— Нее-ма! – проблея козата Стелла.

— Няма се казва, а не нема – поправи я веднага Гюра. – И на море ходиш, и с чужденци общуваш, и пред фотоапарати заставаш, и пак не се научи да говориш.

— Глупачка, пък и черна! – наруга я Стелла. – Ще ме обижда. Мене, дето всички ми хвалят гласа и млякото...

— Това е минало. Къде ти добрини сега. Нали и ти каза нее-ма! – рече да обобщи Лальо.

Козата се ядоса по адрес на цялото човечество, враната пък на козата, след тях залая кучето. Магарето отвори уста и така силно зарева, че Добър ден, който беше през девет планини в десета, го чу. „Щом то реве така – помисли си Добър ден, – значи нещо лошо се е случило. Я да тичам да видя!" И той възседна вятъра Южняка и препусна към село Хитрене.

Едва наближи селото и капчуците запяха своята песен. След тях припя и рекичката. Небето се усмихна.

Тогава караницата между животните спря.

Враната Гюра отметна панделката си, която й служеше ту за шал, ту за знаме, според случая, и каза на козата:

— Извинявай, мила, бях малко нервна!

Като чу това, козата Стелла, на която вече не й беше студено и дори си представи, че подир някой месец отново ще види морето, изпя:

— Не-ема защо, не-ема защо.

— Аз студ не произвеждам – вмъкна се в разговора Лальо, – но топлина отделям.

Гюра отправи към него една похвала, защото знаеше, че всяко куче е жадно за похвали, но Лальо помисли, че му хвърлят кокал, та скочи и захапа похвалата. Останалите животни се разсмяха.

— Идва Добър ден! – пропя петлето Петър плет плете. – Идва и носи добрини. Разтваряйте сърцата си, животни, разтваряйте ги и ги стопляйте с добрините на Добър ден. Ку-ку-ригуу!

— Вземайте колкото искате! – провикна се и самият Добър ден.—

Вземайте и знайте, че на този свят има и добрини, но някои ги забравят още след първата неприятност.

Животните наведоха виновно глави.

В това време на двора излезе човекът и като видя тази поза на животните, помисли си, че му се покланят от уважение, та рече:

— Добър ден на всички!

— Добър ден, човече! – отвърнаха му в хор те, готови да сторят всякаква добрина.

по ЦВЕТАН СЕВЕРСКИ

1. **За какво спорят животните? Какви човешки характери олицетворява всяко от тях?**
2. **Кой от героите разрешава спора? Как?**
3. **Каква е поуката в разказа? Кой от героите я изрича?**

Урок 40

ГЛАГОЛ

1. Прочетете текста.

Да си домашен котарак никак не **е** лесно — все те **подвикват**, все те **настъпват** по опашката и **размахват** пръст срещу тебе.

...Но все пак Туфо **беше** домашен котарак, когото **обичаха**. А сега му **предстоеше** едно дълго пътуване до село. Какви чудесни дни го **очакваха**! Косьо също **не криеше** своето нетърпение:

— Майко, а кога точно **ще тръгнем**? — **разпитваше** той.— А за Туфо **ще има** ли място?

— Двамата **ще пътувате** с един билет — **отговаряше** майка му.— Ти **ще имаш** запазено място, а той **ще бъде** под седалката.

— А какъв **е** влакът — експрес или бърз?

— Бърз. До обед **ще стигнете**... дядо ти **ще чака** на гарата.

По Георги Константинов

☐ **Към коя част на речта се отнасят подчертаните думи? Какво означават те? Запишете ги в начална (речникова) форма — 1 л. ед.ч. сегашно време.**

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Глагол: означава действие или състояние на лица или предмети; изменя се по **лице, число** и **време**.
Спрягам глагола — изменям глагола по лице, число и време.

В българския език има три глаголни спрежения. Спрежението се определя според гласната, на която завършва основата за сегашно време в 3 л., единствено число:
-е (при глаголи от I спрежение) той чет**е**
-и (при глаголи от II спрежение) той сед**и**
-а, -я (при глаголи от III спрежение) той гле**да**

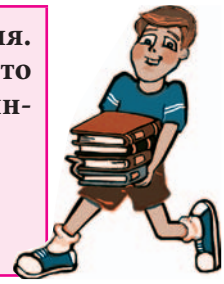

Спомагателният глагол СЪМ не се отнася към никое от спрежията. Той има различни форми в различните времена.

			Сегашно време	Бъдеще време	Минало време
ед. ч.	1 л.	Аз	съм	ще бъда	бях
	2 л.	Ти	си	ще бъдеш	беше
	3 л.	Той, Тя, То	е	ще бъде	беше
мн. ч.	1 л.	Ние	сме	ще бъдем	бяхме
	2 л.	Вие	сте	ще бъдете	бяхте
	3 л.	Те	са	ще бъдат	бяха

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте в текста от зад. 1 формите на спомагателния глагол СЪМ. Определете времето, лицето, числото.

2. Запишете глаголите от текста в началото на урока във форма за 3. лице, единствено число, сегашно време. Подчертайте гласната на основата. Определете спрежението на глагола. В кое време, лице и число са глаголите в текста?

3. В кое време са глаголите в следния текст? Определете спрежението на глаголите в сегашно време.

Вървя по улицата и си подсвирквам. В ръцете ми се поклаща буркан с вода. Весело ми е. В аквариума ми ще има още една рибка. Тя е, може би, най-хубавата. Заглеждам се усмихната в червените й блестящи хриле. Край мен минават хора. Някои от тях поглеждат в буркана и се усмихват. Но други дори не го забелязват. Те са забързани за някъде. Но нищо! Аз не им се сърдя...

Отново си представих големия аквариум с много и различни риби. Неволно ми се поиска да погаля червената хубавица, да целуна подвижните й като ветрила хриле.

по Петя Дубарова

☐ **За какво служат глаголите в сегашно и в минало време в текста?**

4. Запишете към съществително сроден глагол. Съставете с тези глаголи изречения.

боя, полза, легло, покрив

Образец: път – пътувам

5. На мястото на точките поставете нужните глаголи от скобите.

Сутрин ние ... в осем часа. Бързо се ... и ... на игрището. Там ... гимнастика, после ... да се ... със студена вода. Дежурните в стола ни ... закуска. Когато ..., ... в спалните да ... леглата. После ... на морето да ... . Чудесно ... на почивката!

(съм, подавам, отивам, ставам, плувам, правя, закуся, събирам, подредя, измия, обличам)

☐ **Определете спрежението на употребените глаголи.**

6. Посочете глаголите, които назовават същите действия като съществителните. Съставете изречения, като използвате тези глаголи:

бягане, радост, помощ, плуване, почивка, среща, мислене, ходене, ставане, рисуване, разказване, искане, можене, придобиване, скачане, гледане.

Урок 41

УПОТРЕБА НА СЕГАШНО И БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ В ТЕКСТА

1. Прочетете строфи от стихотворението на Петя Дубарова „Математиката".

Ти си свят красив, чудесен,
с много дроби и числа
и по пътя ти нелесен
пърхам аз като пчела.

Правилата щом си уча
и решавам всеки час,
във живота ще сполуча
и ще мога всичко аз.

Дълбините на морето
ще изучим с твойта мощ,
ще направим ний небето
да е светло ден и нощ.

Ще направим като птици
да летим със песента
и със пламнали зеници
да твориме красота.

• Препишете глаголите от стихотворението. В кое време са те?

При общуването говорещите (или разказвачът) употребяват сегашно, бъдеще и минало време на глагола, за да изразят кога се извършва действието.
Сегашно време — действието се извършва **в момента на говоренето. Бъдеще време** — действието се извършва **след момента на говоренето**.

момент на говоренето

минало време — сегашно време — бъдеще време

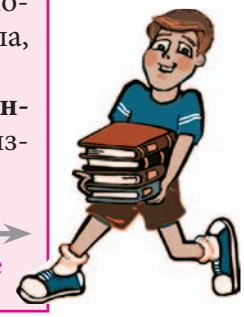

2. Кои глаголи в стихотворението показват, че действието се извършва в момента на говоренето, а кои — след момента на говоренето?

ЗАПОМНЕТЕ!

А. **Сегашно време на глагола** се употребява:
— за изразяване на **конкретни действия в момента на говоренето;**
— за изразяване на **повтарящи се действия;**
— за предаване на **далечни исторически събития** (сегашно историческо време).

Б. **Бъдеще време на глагола** се употребява:
— за изразяване на действия, които искаме да извършим в бъдеще или сме сигурни, че ще се извършат.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Определете вида на текста (научен, художествен или разговорен).

През есента на 1866 г. българският поет Христо Ботев получава учителско място в българското бесарабско село Задунаевка. Българите се заселват в безлюдната тогава Бесарабия, след като бягат от турското робство. На тези хора с трагична съдба се дава възможността да изучават своя български език. В новото училище на селото Ботев работи като учител.

- *От кое спрежение са глаголите?*
- *Кога се извършва действието спрямо момента на говоренето в текста? Назовете глаголното време? Обяснете защо то е предпочетено от автора на текста.*

2. Какво научаваме от следния текст? Какъв е текстът — художествен или научен?

В гората има много насекоми. Някои от тях са опасни вредители. За да опазим гората, трябва да унищожаваме насекомите вредители, техните яйца.

Гората е богата с птици. Повечето от тях се хранят с насекоми вредители. Така птиците очистват гората от вредителите.

Из учебник по природознание

- *Определете в кое време са употребени глаголите в текста.*
- *За какво служи в този текст времето на употребените глаголи?*

3. Какви действия в текста са означени с формите за бъдеще време? Защо тези форми се наричат сложни?

Любчо и Георги се готвят за екскурзия. Те се осведомяват за времето утре: **няма да вали, няма да духа** силен вятър. **Ще бъде** слънчево. Утре те **ще пътуват** с автобус до съседното село, където има езеро и гора. Там **ще играят, ще плуват, ще обядват**. След почивката **няма да се върнат** с автобус, а **ще вървят** пеш няколко километра и **ще правят** снимки.

4. Редактирайте текста на писмото, което написа Валя на майка си.

Мила мамо!

Ваканцията свършва. Всички ще се раздилим с морето. Това е тъжно, но аз ще бъда щастлива да ви видя с татко отново. Преди утпътуването ще организирами гуляма проштална вечер. Всяка група ще покаже своите способности. Като се върна, ще ви раскажа подробно за вечерта.

Целувам те. ***Твоята Валя***

Урок 42

УПОТРЕБА НА МИНАЛО СВЪРШЕНО И МИНАЛО НЕСВЪРШЕНО ВРЕМЕ В ТЕКСТА

1. Открийте глаголите в текста. В кое време са те? Какви действия означават?

Не помня как и защо у мене се породи желание да видя светулки. Ние с баща ми и с моята приятелка тръгнахме за морето. Като вървяхме, доловихме от небето някакъв шум. Птичи ята прелитаха над нас. Татко се сети, че тъкмо сега щъркелите поемат пътя на юг. Ние слушахме далечните гласове на птиците, но не ги виждахме. Мислехме за опасностите, които ги очакват по пътя. Стояхме дълго. Гласът на птиците изчезна. Нощта си оставаше все така тъмна. А после от облаците изгря луната.

По Паулина Станчева

Минало свършено време — означава действие, което се е извършило преди момента на говоренето.
С минало свършено време правим разказ по преживяно.
В художествения текст се използва минало свършено време като основно. То изразява последователно сменящи се действия в случката.
Минало несвършено време — означава действие, което е минало преди момента на говоренето, но не е завършено.
То изразява едновременно действие на миналото свършено действие, а така също и повтарящи се действия.

☐ **Минало несвършено време и минало свършено време са прости глаголни времена.**

☐ **Формите за минало несвършено време на глаголите от I, II, III спрежение се различават по гласната пред окончанието.**

III спрежение
-ах, -аше, -ахме, -ахте, -аха (сег. вр.; мин. несв. вр.)

I, II спрежение
-ях, -еше, -яхме, -яхте, -яха (чета — сег. вр.; четях — мин. несв. вр.)
-ех, -еше, -ехме, -ехте, -еха (ходя — сег. вр.; ходех — мин. несв. вр.)

ЗАПОМНЕТЕ!

Гласната – **Я** винаги е под ударение.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Спрегнете глаголите гледам, чета, ходя в минало несвършено време.**

2. **От текста в началото на урока запишете в две колонки глаголите от минало свършено и минало несвършено време. Подчертайте гласната в окончанието. Спрегнете ги устно.**

3. **Открийте в текста глаголите и определете в кое време са употребени те?**

Елица стоеше край водите на синьото езеро и слънцето пълнеше с блясък русите й коси. Като я видяха, няколко изящни лебеда заплуваха към нея. Познаваха я. Всяка сутрин тя донасяше хубави кифли, натрошаваше ги и ги изсипваше във водата. Тогава чудните птици протягаха гъвкави горди шии и поглъщаха трохите. След това я поглеждаха с благодарност.

по Петя Дубарова

- *Едновременни, последователни или повтарящи се действия изразяват глаголните форми за минало несвършено време в текста?*
- *Заменете формите за минало несвършено време с форми за сегашно време. Сравнете вариантите. Направете извод.*

4. **Употребете глаголите в скобите в минало свършено или минало несвършено време.**

(Раста) в полето самотен стогодишен дъб. Наблизо (има) гора от млади дървета.

Една нощ (изляза) страшна буря. Силният вятър (огъвам) стеблата и (шибам) клоните. (Събудя) се птичките и с писък (отлетя).

След полунощ бурята (напрегна) всички сили, (блъсна) стогодишния дъб и го (изкъртя) от земята. Дъбът падна.

По Ангел Каралийчев

5. **Разделете се на групи и работете върху откъси от разказа „Има ли добрини?" (стр.104) . В кое време са глаголите в пряката реч, а в кое — глаголите в авторската реч. Обяснете защо авторът използва различни глаголни времена.**

6. **Как разбирате думите на разказвача от разказа „Има ли добрини?" — „...никой не повярва, че тези ледунки преди време са били добрини." Опитайте се да напишете съчинение със заглавие „Спомен на една ледунка за времето, когато беше добрина". В кое време употребихте глаголите?**

Урок 43

СЪВМЕСТНА УПОТРЕБА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА

1. Прочетете текста. Определете кои глаголни времена са употребени. Обяснете значението им.

Преди години, когато бях малък, на нашата улица живееше човек, който никога не лъжеше.

Човекът имаше голям червен петел. Един ден петелът изчезна. На другия ден съседите отляво занесоха на човека един червен петел и казаха, че са го намерили в техния двор. До вечерта на двора на човека, който никога не лъжеше, се събраха единадесет петела. А на другата вечер петелът на човека, който никога не лъжеше, се върна.

по Станислав Стратиев

2. Определете какъв вид е текстът — описание или повествование? Защо са употребени различни глаголни времена?
Кое глаголно време в текста според вас е основно, а кое — допълнително.

ЗАПОМНЕТЕ!

В един текст рядко има само повествование или само описание. Затова се използват различни глаголни времена. **Основните събития** се предават с основно глаголно време.

Второстепенните случки или събития се предават **с допълнително глаголно време.**

Основно глаголно време	Допълнително глаголно време
минало свършено – **повествование** – **минало несвършено**	
минало несвършено – **описание** – **минало несвършено**	

Минало несвършено време се употребява като основно при описание.
В повествованието минало несвършено време се използва като **допълнително**.

3. Открийте в текста (зад.1) отрицателна глаголна форма.

Отрицателна форма на сегашно, минало свършено и минало несвършено време се образува с частицата **НЕ**.

Тя се пише **винаги отделно** от глаголната форма.

не ходя, не ходих, не ходех

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете съветите на един врабец.

Аз лично съм проверил в дългите си пътешествия и мога да ви препоръчам, когато тръгнете на път — а човек е винаги на път — да вземете със себе си и по някоя песен, да видите колко по-леко се пътува с нея. Ще ви кажа, че когато тръгнеш да се разхождаш из ливадата, песента също се разхожда и ти прави най-приятна компания. Когато започнахме да строим гнездо, песента ни помогна, съвсем леко ни стана.

по Йордан Радичков

- *Кои глаголни времена срещате в текста?*
- *Формата на кое глаголно време още не ви е позната?*
- *Кое е основното глаголно време в текста. Какъв вид действие то изразява?*

2. Образувайте отрицателни форми на глаголите от текста. Запишете ги.

3. Открийте в първите два абзаца (25 реда) от разказа „Пази, боже, сляпо да прогледа" (стр.220) глаголни форми в минало свършено, минало несвършено и сегашно време. Защо авторът е употребил едновременно трите времена? За какви действия на героите разказва той?

4. Кръгословица. Думите са шестбуквени. Започват от клетките с чертичка в посока на часовниковата стрелка.

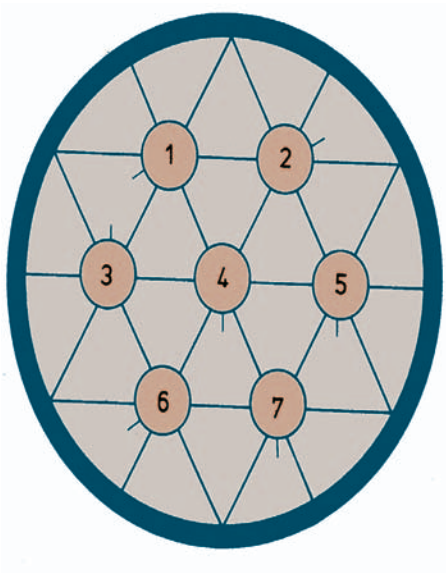

1. Сегашно време на глагола УДАВЯ — първо лице, множествено число.
2. Сегашно време на глагола ЗАВИВАМ — трето лице, единствено число.
3. Минало свършено време на глагола УМОРЯ — първо лице, единствено число.
4. Сегашно време на глагола ДОМИВАМ — трето лице, единствено число.
5. Минало несвършено време на глагола ДАВАМ — трето лице, множествено число.
6. Минало несвършено време на глагола БРОДЯ — първо лице, единствено число.
7. Бъдеще време на глагола ДАМ — трето лице, единствено число.

Автор на кръгословицата — Райна Димова

Урок 44

НАРЕЧИЕ. ВИДОВЕ НАРЕЧИЯ

1. Прочетете текста.

Тихо стана **нощем** в гората. Всички птици **отдавна** са заспали... **Изведнъж** в нощната тишина се дочува страшен глас: — Бу-ух! Бу-ух! Това е бухалът. Той се събудил **рано** и тръгнал на лов. **Денем** бухалът спи. **Късно** през нощта излиза на лов. Очите му виждат **добре** в тъмното. Лети **тихо**, щом забележи заека, **безшумно се** спуща и го хваща.

по Емилиян Станев

• *Коя дума поясняват и каква служба изпълняват в изреченията подчертаните думи? С кой въпрос ги откривате?*

1. **Наречието е неизменяема част на речта.**
2. **Наречията имат самостоятелно значение като пълнозначните думи.**
3. **Наречията поясняват глаголи, прилагателни, съществителни имена и други наречия.**
4. **В изречението наречието изпълнява служба на обстоятелствено пояснение.**
5. **Открива се с въпросите: Как? Кога? Къде? Колко?**

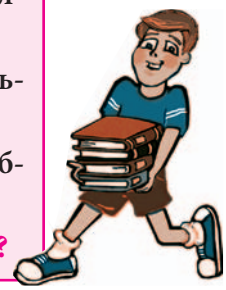

Видове наречия по значение:	
за начин	**(как?)** — **често, бързо, добре**
за време	**(кога?)** — **вечер, рано, отдавна**
за място	**(къде?)** — **наблизо, тук, високо**
за количество	**(колко?)** — **много, твърде, доста**

2. Наречията се образуват от други части на речта:

От наречия: на + горе = нагоре
От съществителни: до + вечер = довечера, ден – денем
От прилагателни: страшен– страшно, добър – добре

ЗАПОМНЕТЕ!

Разграничаваме наречието от прилагателното име по службата им в изречението:

Наречие — обстоятелствено пояснение (как **лети**? — **високо**)
Прилагателно — съгласувано определение (какво **дърво**? — **високо**)

3. Определете вида на подчертаните наречия в текста от задача 1. Помогнете си с въпрос.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Посочете наречията в текстовете. Обяснете коя дума поясняват и каква служба изпълняват в изреченията. С кой въпрос ги откривате?**

а. Огнено слънце изгрява,
лъчите красиво трептят
и славейче чудно запява,
запява със него светът.

б. Но днеска по-рано е будно
момиче-пчелица добра
и пее то песничка чудно,
работи във ранна зора.

по Петя Дубарова

2. **Направете граматическа характеристика на подчертаните думи.**

Млякото е **топло**.— Той посрещна гостите **топло**.

Цветето на прозореца е **много хубаво**.— На разходката беше **много хубаво**.

Не обичам **толкова студено** време.— Обиденото момиче погледна **студено** брат си.

3. **Вместо точки поставете думи от скобите.**

Вълните ... градяха върху гребените си замъци от бяла пяна.— Пяната приличаше на ... развяна грива на бяло конче.— ... нямаше хора, защото слънцето клонеше на запад. Морето край мен ... потъмня. Чух ... познат лай.

(няколко, внезапно, непрестанно, отнякъде, наоколо, буйно)

по Петя Дубарова

4. **Употребете в изречения думите а) като прилагателни и б) като наречия:**

внимателно, интересно, радостно, приятелски, обикновено.

5. **Заменете подчертаните наречия с антоними:**

Ученикът отговори **правилно**.— В класната стая всички разговаряха **високо**.— **Вътре** имаше **много** хора. Моето училище е **далече**.

6. **Образувайте наречия от съществителните имена: край, дол, ден.**

7. **Обяснете какво значи да се отнасяш към другия човек: нежно, отзивчиво, грижливо, внимателно, съчувствено, искрено.**

8. **Съставете три изречения, в които наречието МНОГО ще пояснява: глагол, прилагателно, съществително.**

9. **Открийте наречията в пословиците. Тълкувайте ги. Посочете антонимите.**

Отведнъж се дебело дърво не отсича.

Който мъдро мълчи, той умно говори.

Щом не вървиш напред, ще вървиш назад.

Урок 45

СТЕПЕНУВАНЕ НА НАРЕЧИЯТА. МЯСТО НА НАРЕЧИЕТО В СЛОВОРЕДА НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

1. Препишете изреченията.

Вятърът задуха по-силно, а момчето се хвана по-здраво да не падне от дървото. — Който работи честно, ще живее по-лесно. — Търсихме в гората гъби, потърсихме тук-таме, най-после намерихме. — Който купува онова, което му не трябва, продава онова, което най-много му трябва.

☐ **Отрийте наречията. Определете вида им. Препишете ги в две колонки: наречия с по-, наречия с най-.**

Много от наречията в българския език се степенуват — могат да образуват форми на **сравнителна** и **превъзходна степен** с помощта на частиците **по-** и **най-**, както и прилагателните имена.

2. Прочетете текста.

Българският език е настина богат и разнообразен. Той се изучава цял живот. За да може всеки от нас живо и картинно да си служи с родната реч, нужно е тя да се познава дълбоко.

Писателите и поетите затова пишат интересно и приятно, защото знаят не само много думи, но знаят и как да ги нареждат в по-големи цялости — разкази, повести, романи, стихове.

От „Роден език"

- *Открийте наречията в текста. Определете вида им и службата в изречението.*
- *Коя дума като част на речта пояснява всяко наречие?*

3. Определете мястото на наречието спрямо думата, която то пояснява в изречението. Направете извод за мястото на наречието в изречението.

4. Прегледайте текстовете и изреченията в задачите от уроци 44. и 45. Наблюдавайте коя част на речта най-често поясняват наречията. Кои наречия от тези уроци можете да степенувате? Степенувайте ги.

5. Открийте в началото на разказа „Има ли добрини?" степенувано наречие.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте наречията. Характеризирайте ги по вид. Заменете наречията с подходящи синоними.

а) Когато настъпи нощта, бухалът излиза на лов и напада най-много зайците.

б) Мравката дълбоко заспа под синьото цвете. И спа чудно. Нощем сънува сини сънища. Сутринта мравката каза, че няма да забрави тази чудна нощ и непременно пак ще дойде да спи тук.

по Леда Милева

2. Различните качества на действието изразяваме с наречия. С кои наречия ще опишете действията, изразени с глаголите: летя, духам, плувам, пея, светя?

Работете по образеца:

☐ **Поставете наречието в сравнителна и превъзходна степен. Съставете пет изречения, като употребите някои от съчетанията.**

3. Прочетете откъс от текста „Животни в гората". Открийте наречията.

Навлезете ли в гората, най-напред ще ви посрещне крясъкът на сойката. Във въздуха жужат безброй насекоми. Бързо пробягва катерица, покатерва се по стъблото на някое дърво, ловко се прехвърля от клон на клон, от дърво на дърво. Случва се плахо да пробягва сърна. Някъде, скрита между храстите, дебне лисица.

- *Определете вида на наречията. Коя част на речта те поясняват? Открийте мястото им спрямо главната дума в словосъчетанието.*
- *Как ще се промени текстът без наречията? Защо употребата им е важна?*

4. Прочетете откъс от текста „Тревисти растения в гората". Открийте наречията.

Всички раноцъфтящи тревисти растения имат разширени и удебелени подземни части: луковица, грудка или коренище. В тях растенията бързо натрупват големи количества хранителни вещества, с помощта на които се развиват толкова рано през годината.

Из учебник по природознание

☐ **Какви са двата текста по цел на създаване? (задача 3. и 4.) В кой текст наречията са повече? Как мислите, защо?**

Урок 46

ПРЕДЛОГ

1. Прочетете откъса от текста „Бял щъркел".

Нашият народ обича белия щъркел, защото подобно **на** лястовиците и той минава **за** вестител **на** пролетта. Нещо повече, **в** миналото се е смятало, че щъркелът носи щастие **на** къщата, **върху** чийто покрив свива гнездо, а убийството му се е наказвало. Неслучайно белият щъркел е бил поставен **под** закрилата **на** Закона **за** лова още през 1892 г.

В миналото белият щъркел е бил много по-разпространен **в** България.

Храни се **с** различни животни. Гнезди се **по** покриви **на** различни постройки, комини, по-рядко **по** дървета. Гнездото си изгражда **от** клони.

по Димо Божков

- *Обърнете внимание на подчертаните думи. Пред кои части на речта те са употребени в текста? Можем ли да ги изхвърлим от текста? Какво ще стане? Означават ли нещо извън текста?*
- *Подчертаните думи са предлози.*

Предлозите са служебни (тоест – спомагателни) **думи**. В изречението те стоят винаги **пред някое име — съществително, местоимение или числително** – и показват връзката на тези имена с други думи в изречението.
Предлозите са **неизменяема** част на речта.
Те се пишат отделно, но се изговарят слято със следващата дума.
Предложни съчетания — съчетанията от предлозите и имената след тях.

В българския език има повече от 50 предлога. Най-често се срещат предлозите **на, в, от, с, за, по, към, пред, над, под, до, около, без, върху, край** и др.

3. Препишете от текста съчетанията на думи, които са свързани с помощта на предлог. Подчертайте предлога и думата след него (предложното съчетание).

Заедно със съществителните имена след тях предлозите образуват **предложни съчетания,** които могат да означават:

— **място:** лежи **на (под, върху, до) масата**; стои **зад (до, пред) вратата** и др.

— **време:** тръгвам **в (след, около) 9 часа**; валя **през нощта**; работя **от (до) 2 часа;**

— **притежание:** чантата **на Оля;**
средство за действие: чета **с очила.**

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте предлозите. Определете значението им в предложните съчетания.

Децата застанаха до един афиш и четоха програмата на училищния концерт.— Днес и малките деца знаят, че земята се върти около слънцето, а не слънцето — около земята.— Орелът кацна на едно високо дърво.— Тези цветя аз купих на мама.

> • *Заменете предлозите с други от скобите така, че да запазите значението им в предложните съчетания (за, наоколо, пред, върху).*
> • *Запишете други съчетания от думи, свързани с предлозите от скобите.*

2. Кое значение изразяват съчетанията с предлог НА?

На масата има книги. — Детето стои на сянка. — Ходя на училище. — Заминаваме на село напролет. — На първи август аз имам рожден ден.— Аз съм на 12 години. — Ученикът чете на глас. — Всичко беше казано на шега. — Децата се разделиха на групи. — Тази стая е на сестра ми.

☐ **Съставете и запишете свои съчетания с предлог НА (с подобни значения), като ги употребите в изречения.**

3. Определете разликата в значенията на предложните съчетания с един и същи предлог:

а) Вестникът е в джоба.— В понеделник отиваме на кино.— Чета роман в три части.— Работя в завода.

б) Пътувам с автобус . — Ученичката говори с учителката.— Аз обичам кафе със захар.— Детето рисува с молив.— Моята баба чете с очила.

в) Аз получих писмо от София.— Изваждам портмонето от джоба.— На мама поднесоха букет от рози.— Тази книга е прочетена от всички.

г) Аз често мисля за лятната почивка.— Тази торта е за сестра ми.— Баща ми замина за един месец в Букурещ.

д) Вчера ние се разхождахме из парка.

4. Разкажете как се подготвяте за екскурзия, как отивате до мястото, къде и как прекарвате времето. Използвайте разнообразни предлози.

5. Съставете изречения с предложните съчетания: преди време, преди всичко, преди малко, преди това.

☐ **Каква част на речта е думата ПРЕДИ в изреченията:**
И преди съм го виждал да минава по тази улица.
Той се нареди преди мене на опашката за билети.

Урок 47

СЪЮЗ.
СЪЮЗЪТ КАТО СВЪРЗВАЩА ДУМА

1. Прочетете пословиците.

Добрият човек добрини прави, **но** никому не се хвали.
Доброто влиза през прозореца, **а** излиза през вратата.
Ум **и** разум с пари се не купуват.
Ум се с пари не купува, **а** най-много струва.
И мечката я учат и се научава, **та** камо ли човек да не се научи.
Съди се сам **да** те не съди друг.

☐ **Какво ще се промени, ако употребите изреченията без подчертаните думи? Подчертаните думи са съюзи.**

> Съюзът е неизменяема несамостойна (служебна) част на речта, която **служи за връзка на еднородни части** в простото изречение и **на прости изречения** в сложното изречение.

А. Съюзите, които свързват **две думи с еднаква служба** в изречението **или прости, независими изречения** в състава на сложното изречение, **са съчинителни съюзи**.

Аз **и** моят приятел сме най-добрите в класа по български език.
Денят беше топъл, **но** облачен.
В събота, **а** не в неделя ще отидем на театър.

Б. Съюзите, които свързват **две изречения**, от които едното е подчинено на другото и пояснява някоя негова част, са **подчинителни съюзи.**

Ще ви напомня, **че** утре ние заминаваме за Кишинев.
Трябва да проверим **дали** багажът е подреден добре.

съчинителни съюзи	подчинителни съюзи
а, ала, ама, или, и, ни, пък, обаче, та, ту, то и др.	**че, да, дали, преди да, защото само да, макар че и др.**

Най-често се употребяват съюзите: **и, а, но, че, да.**

2. Определете кои думи или изречения свързват подчертаните съюзи (задача 1.) Определете вида на всеки съюз. Ползвайте таблицата за съчинителни и подчинителни съюзи.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Открийте в текста съюзи. Кои от тях са съчинителни, а кои са подчинителни?

Смрачи се и по небето затрепкаха звезди. Полето притихна, а по пътя към селото се чуваше глъч и смях. Дворовете светваха един след друг и се виждаше, че пъргавите стопани шетаха из тях. Беше тъмно, но къщите светваха по-късно, когато селяните се прибираха.

2. Посочете съюзите в следните изречения от разказа „Има ли добрини?":

Враната Гюра отметна панделката си, която й служеше ту за шал, ту за знаме, според случая, и каза на козата... Гюра отправи към него една похвала, защото знаеше, че всяко куче е жадно за похвали, но Лальо помисли, че му хвърлят кокал, та скочи и захапа похвалата.

☐ **Какви са изреченията по състав? Кои прости изречения са свързани със съчинителен съюз и кои — с подчинителен?**

3. Поставете вместо точките необходимите съюзи от скобите.

Концертът свърши, ... хората не си тръгваха ... ръкопляскаха на пианиста. Обикновено, когато всичко свършва, ... хората не си отиват, артистът е толкова щастлив, ... е готов да свири до сутринта. Той разбира, ... хората ценят труда му ... го обичат.

(и, че, но, а)

4. Употребете необходимия съюз от скобите. Поставете запетаи, където е необходимо.

Всички посрещаха влака (а, но, ала) той не дойде навреме.

Времето беше променливо: слънцето (ту, или) печеше (ту, или) се скриваше зад облаците.

Учителят каза (да, че) прочетем разказа за следващия урок.

5. Продължете изреченията, като използвате различни съюзи. Как се променя смисълът и характерът на текста?

Решихме да участваме в състезанията по шах (и, та, но, за да) ... Побързай (дано, за да) ...

Аз ще ти обясня урока по математика (но, обаче, само, но само) ... Каква бележка ти сложиха (че, и) ...

6. С кои съюзи можете да замените подчертаните в пословиците и поговорките?

Думата не е врабче, **ама** като я изпуснеш, не се улавя.

Бисерът е малко зрънце, **ала** има голяма почит.

Думата стрела не е, **пък** в сърцето се забива.

Влязъл в лозе, **та** му не харесва гроздето.

Урок 48

УПОТРЕБА НА ПРЕДЛОЗИТЕ И СЪЮЗИТЕ

1. Прочетете откъс от баснята на Банчо Банов „Дете и сянка".

Едно дете играеше на двора —
ту скочи, завърти се, ту хукне, па се спре,
ту сякаш с някого се бори.
Познавам таз игра добре:
опитваше се то — дали
не би могло от свойта сянка да се отдели?
Напразно! Тя го следва упорито...
Детето най-подир се умори,
поседна да поеме дъх,
но в облак слънцето се скри,
стъмня, премина хладен лъх,
и изведнъж извика малчугана:
— Изчезна сянката!... Къде се дяна?...

Дете, когато порастеш,
само ще разбереш,
че сянката на лош другар прилича:
щом слънце грее — все край тебе тича,
а стане ли беда,
смрачи ли се — изчезва без следа.

☐ **Препишете от текста словосъчетания от думи, свързани с предлози. Какви смислови отношения изразяват предлозите? Кои от тях можете да замените със синонимни?**

☐ **Препишете от текста съюзите. Определете службата им (изречения или думи свързват те в текста). Кои от тях са съчинителни, кои — подчинителни?**

2. Поставете вместо точките подходящи предлози.

Разговарят двама (към Асен се обръща минувач):

М.: — Извинете! Мога ли да ви попитам ... нещо?

А.: — Да, кажете.

М.: — Как мога да отида ... театъра?

А.: — ... тролей номер четири. Спирката е отсреща. Качвате се ... четворката. Слизате ... две спирки. Тролеят спира ... театъра. Той е близо ... Органовата зала.

М.: — Аз не бързам. Предпочитам да вървя пеш, а не да пътувам ... тролей. Идвам ... село. Свободен съм и затова искам да се поразходя ... столицата.

А.: — Добре. Слушайте! Излизате ... проспект Штефан чел Маре. Тръгвате ... него. ... няколко пресечки стигате до паметника на Штефан чел

Маре. После вървите ... Централния площад, стигате ... пресечката и завивате.

М.: — Накъде завивам, ... коя посока?

А.: Завивате надясно и минавате ... Националния Дворец ... културата. После пресичате улицата и стигате ... една старинна сграда.

М.: — А как оттам да отида ... театъра.

А.: — Ще се върнете ... проспекта и ще вървите напред. ... една пресечка ще стигнете... Органовата зала, а ... нея — театъра.

М.: — Много съм Ви благодарен. Довиждане.

3. Продължете изреченията, като използвате различни предлози.

Вера много обича да пътува (в, из, през, с) ...
Андрей всяка сутрин минава (през, под, по) ...
Моят братовчед често идва (при, от) ...
Нашата кола бавно се движи (по, из, край, през) ...
Ние отиваме (на, при, към, в) ...
Урокът свърши и децата застанаха (пред, около, до) ...

4. Открийте предлозите в откъсите от разказа на Елин Пелин „На браздата". Кои от тях се употребяват предимно в разговорната реч?

а) Като заваля дъжд, та цяла неделя!... Вали, вали, вали — напои хубаво майката земя, па духна тих ветрец, очисти небето и пекна топло есенно слънце.

б) Не бързай толкоз, Белчо, че Сивушка не може като тебе... Уморихте се, ама какво да ви правя? И аз се уморих ... И днес да поработим, па утре е празник...

> • *Кои книжовни съюзи съответстват на разговорните от текста? Защо писателят е избрал разговорните?*
> • *Какви части в този текст свързват съюзите — думи или изречения?*

5. Докажете, че текстът „Дете и сянка" е басня. Каква е поуката в баснята? Как е изразена тя? Как според баснята постъпва лошият другар? Защо той е сравнен със сянката? Разтълкувайте преносния смисъл на стиховете, които се отнасят за лошия другар: „Щом слънце грее — все край тебе тича, // а стане ли беда, // смрачи ли се — изчезва без следа."

☐ **Напишете съчинение на тема: „Добър другар ли съм аз?"**

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. **Прочетете откъса от разказа „Има ли добрини?" (от „Козата се ядоса..."до „Небето се усмихна").**

> • *Кои глаголни времена са използвани? Кое време е основно?*
> • *Преразкажете откъса, като превърнете глаголните форми в несвидетелски.*
> • *Посочете предлозите. Какви смислови отношения изразяват те?*
> • *Проследете и обяснете каква е ролята на съюза* ***И*** *като свързваща дума в текста.*

2. **Посочете антонимите на думите: силно, студено, високо, горчиво. Образувайте с антонимните двойки изречения, в които думите да са:**

   а) наречия;б) прилагателни имена.

3. **Вместо точките поставете необходимите предлози:**

Знаем, че ... да живеят и да се развиват нормално, растенията и животните се нуждаят ... определени условия: светлина, топлина, вода, въздух, хранителни вещества.

Но количеството ... светлината, топлината, водата не е еднакво ... цялата земна повърхност.

... някои места температурата ... въздуха е много висока, а ... други — ниска ... земята има вода и суша, а ... сушата — по-сухи и по-влажни места.

Въпреки тези разлики ... условията ... живота, няма кътче ... земята, което да не е заето ... растения и животни. Кое дава ... растенията и ... животните да съществуват ... толкова различни условия?

Из учебник по природознание

> • *Какви значения изразяват предложните словосъчетания?*

4. **Посочете в първите два абзаца на приказката „Болен здрав носи" (стр.158) съчинителните союзи. Защо именно те са предпочетени от народния разказвач вместо съюза И? Коя реч характеризират те?**

☐ **Какви са по смисъл думите от заглавието на приказката болен и здрав? Какви части на речта са тези думи? Каква служба изпълняват те в изречението-заглавие?**

5. **Имате ли в къщи екзотично растение или животно? Как се грижите за него? Разкажете.**

Български език

6. тема
за родолюбието

ИЗ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

РОДОЛЮБИЕ ср. Любов към народ и родина; патриотизъм.

ИЗ СИНОНИМНИЯ РЕЧНИК:

РОДОЛЮБИЕ – патриотизъм.

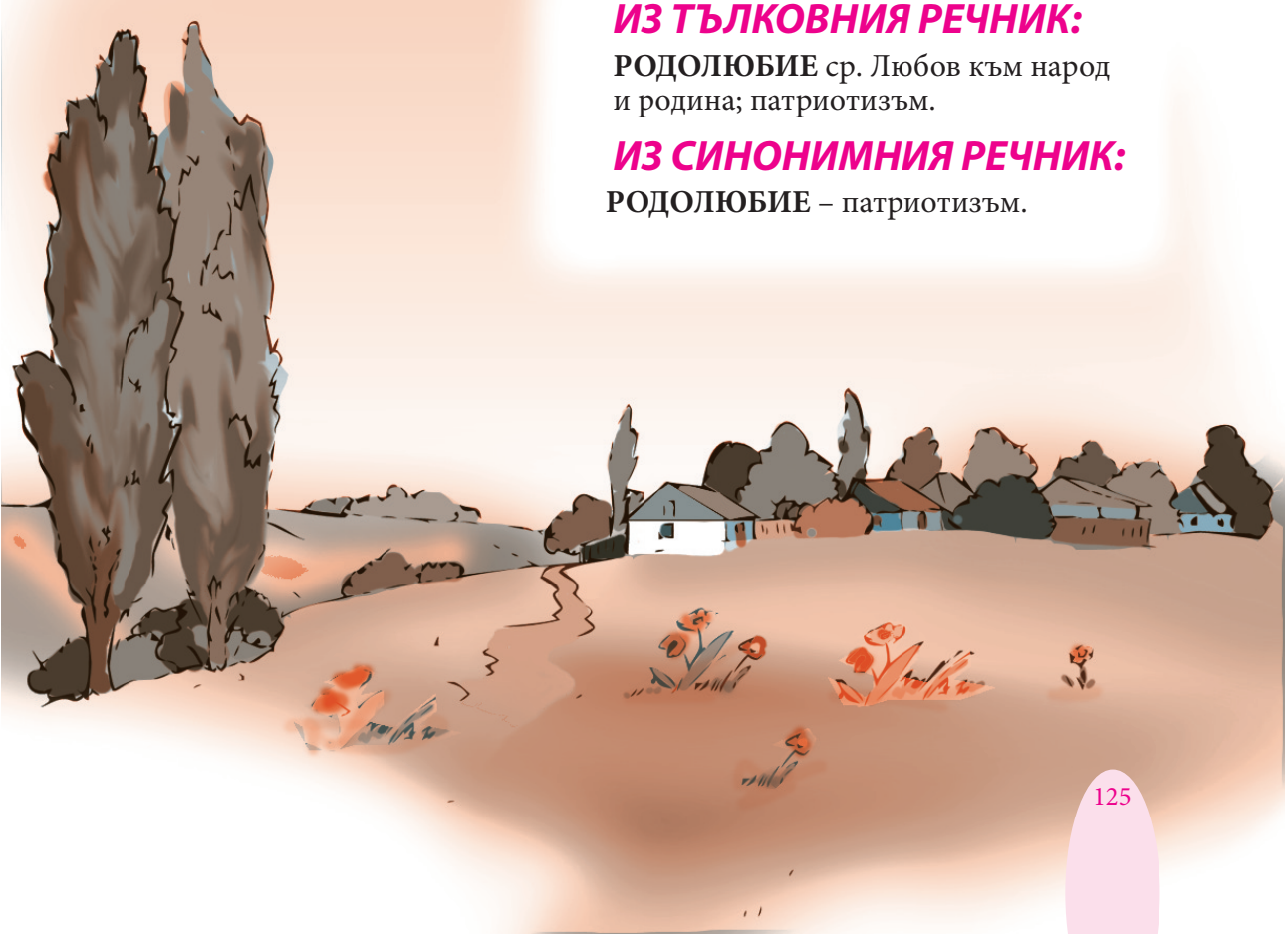

ПРЕЗ ЮЖНАТА СТЕП

„В степях зеленых Буджака...”

А. С. Пушкин

Пролетта вече е дошла. „Разкарала се, – както говореше едно време чичо Тодор. – Няма да я спре сега никой, ще се изтегли докрай...” Когато слушах тези думи, струваше ми се, че пролетта е нещо живо и прилича на младо конче, което цяла зима е прекарало в обора на едно място, и което го разкарват, за да си олепи работата.

Измита, чиста, усмяла се е срещу слънчевите лъчи... Ей сега! Да мога да я пипна, тя ще хрусне като прясна есенна зелка. „Защо е така? – мислех си аз, гледайки навън през прозореца. – Може би затова, че е ранна сутрин – слънцето не е припекло още, през пътищата не е плувнал прахолякът – може би затова, че вече е краят на април и тя, като млада булка, не е успяла още да се умори! Може би! И като си измъмрих последната си дума „може би”, момчето ми, Ването, ме подбутна:

— Ти с кого си говориш бе, татко?

— Ама с тебе, с кого още да говоря! Я, виж! Погледни навън през прозореца. Не! Не си виждал в града такава шир полска, буйна, зелена вълшебница... Това е Буджашката степ. Каква пролет е!...

— Хубава... – каза ми момчето.

„Само една дума е намерило да каже. Тъй ли повече нищо не вижда, нищо не може да усети... Ами какво да му сториш, градско дете! В града се е родило... малко още!” – Докато си мислех за тези неща, Ването ме попита:

— Татко бе, когато беше малък, такива ли бяха полетата?

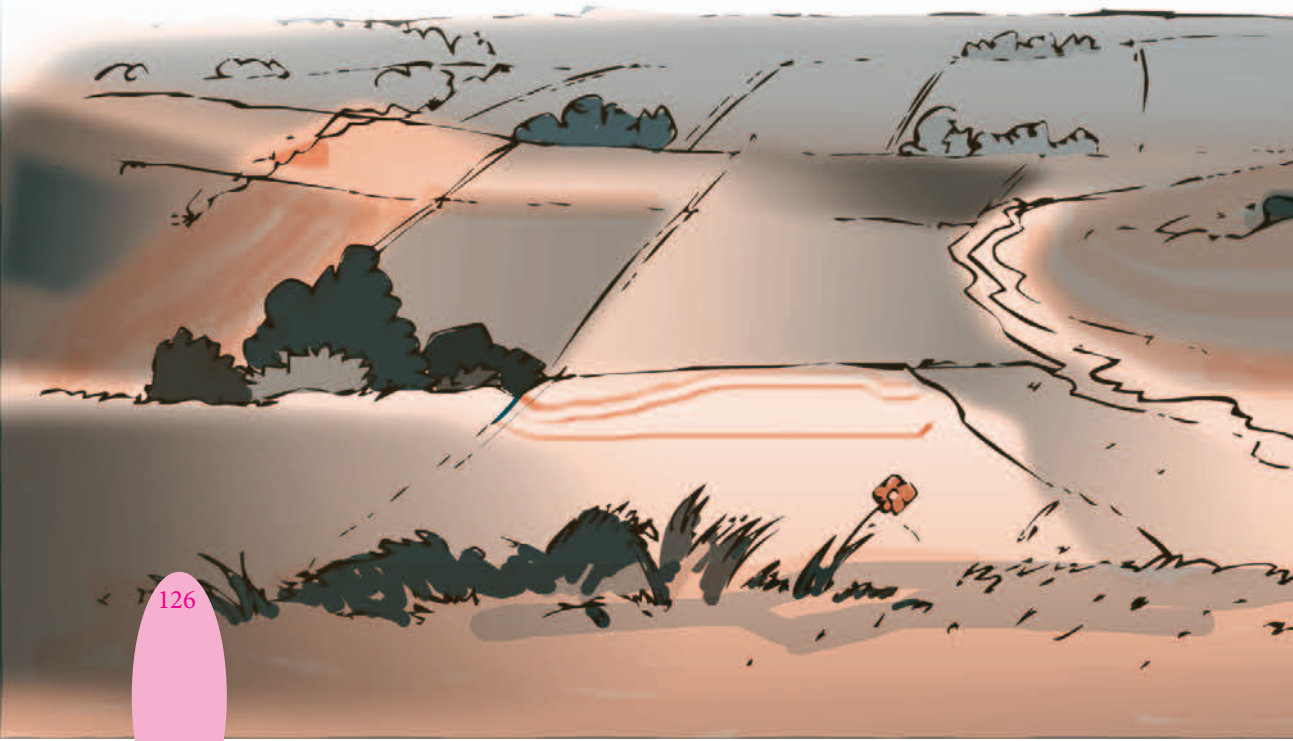

— Не! – отвърнах му аз. – Тогава земята беше надробена на парчета. Тогава Буджашката равнина приличаше на шарен месал, който сякаш беше изпъстрен с различни петна: жълти от разлята бобена чорба, алени от сдъвканите люти чушки, синкави от разтопена сол, червени винени...

Такава беше тя... Когато подраснах, тя вече стана друга... Тя, горката, почна да се измива от най-различните петна, да си губи мирисите и ароматите... и заприлича на чист, изпран месал А сега, гледай я! Дори на месал не прилича, ами сякаш море, буйно плиска със зеленина...

— Ами защо така се казва Буджашката степ?

...Автобусът почна да се друса и зави към моста, към родното ми село, което се казваше Житовка, и аз му отговорих на момчето, че друг път ще си поговорим пак...

ИВАН ВЪЛКОВ

1. **Кои са героите? Кой от тях разкрива своята представа за Буджашката степ през пролетта?**
2. **Посочете художественото описание на Южната степ? Открийте сравненията.**
3. **Опишете устно Буджашката равнина такава, каквато я вижда авторът. Представата за кои цветове ще предадете на слушателите си?**
4. **Кога за пръв път „усетихте" красотата на Буджашката степ? Разкажете и опишете своите преживявания.**

Урок 49

ЗВУКОВЕ И ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

1. Прочетете на глас откъс от стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов „Моя южна равнина".

а) Тихо шумоли ръжта,
класове превива
и прибира пак нощта
свойта светла грива.

б) Тук е дядовската пот,
бащината младост,
тук е моят днешен ден,
тук е мойта радост.

- *Открийте в кои думи има разлика между правописа и произнасянето. Обяснете разликата.*
- *Посочете беззвучните и звучните съгласни в думите.*
- *В кои думи има несъответствие между броя на буквите и звуковете? Обяснете разликата.*
- *Има ли думи с меки съгласни? Посочете.*

2. Вие вече знаете, че най-малката единица, от която се състои думата, е звукът. Припомнете си какво е това морфема. Назовете някои морфеми.

- *Коя обща морфема откривате в думите:* ***род, родина, роднина, роден, рожден, раждам?***
- *Еднакъв ли е звуковият състав на общата морфема-корена в тези сродни думи?*

3. Сравнете по звуков състав общия корен на думите:
ден -днешен, река - изречение - изричам, избягвам - бежанци

- *По какво се отличава звуковият състав на корена в сродните думи?*

4. Променя ли се звуковият състав на думите при произнасянето им?
разказ, род, вписвам, изпирам, градски.

Различията, които се появяват в звуковия състав на морфемите при произнасяне (изговаряне), се наричат **звукови промени**. Те са предизвикани от различни причини. Например – взаимно влияние на звуковете: **приказка (прикаска): з** се обеззвучава под влияние на беззвучната **к** и се променя в беззвучна **с**; **сдружавам (здружавам)**: под влияние на звучната **д** беззвучната **с** се промене в звучна **з**.

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Образувайте различни форми от думите и установете какви звукови промени настъпват в тях:**

брат, край, хитър, ръка, ден, пека.

2. **Образувайте сродни думи на думите: кръг, вид, нарязвам, разсъждение, бера. Какви звукови промени настъпват в корена?**

3. **Открийте в откъса от разказа „Гроздобер" на Иван Вълков думи, в които се срещат звукови промени, свързани с произнасянето. Как ще проверите правописа им?**

... Буджашката степ. На североизток тук-таме тя е хълмиста, а пък колкото повече на юг отиваш — все по-равна. Дотолкоз е равна, че на няколко километра всичко се вижда, сякаш на длан гледаш. Погледнеш ли през полето, пшеницата се люлее, прилича на океан.

4. **Кои съгласни в думите не се изговарят така, както се пишат? Как ще проверите правописа им?**

мравка, градче, изслушвам, отговарям, сватба, дъжд, сбогувам се.

5. **Редактирайте откъс от диктовката на една ученичка.**

Под високия небесен свот наискачваха звезди, замигваха, затрептяваха. Скоро на исток се подаваше лунният крък и заливаше с мека синкава светлина цялата околнос.

• *Как мислите, защо е допуснала грешките?*

6. **Обяснете на какво се дължи сходството в римуваните редове от стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов.**

Сякаш вчера беше
всичко помня аз;
малката ни стая,
дядовия глас.

Ту печален много,
ту сърдечен, благ
той народни песни
пееше по мрак.

7. **Редактирайте изреченията. Каква е причината за грешките?**

Петър и Христо са добри ученики. — Те успехно се справят със всички уроки. — Зимата беше снегна. — Тихина и сняк обхванаха гората.

8. **Тълкувайте значението на двойките думи. Защо можем да ги обърка-ме при произнасянето?**

местна — месна, шев — шеф, кубче — купче, рог — рок.

☐ **Съставете изречения, като употребите четири от думите по избор.**

Урок 50

НЕСЪОТВЕТСТВИЕ МЕЖДУ ИЗГОВОР И ПРАВОПИС

1. Прочетете откъса от стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов „Край Черното море".

Стоя самин, замислен и обветрен
накрай брега, до Черното море.
А чайките прелитат над вълните,
оттук се виждат лодките добре.
Вълните неспокойно днес се бият
о стръмния, потънал в слънце бряг,
и бързо, бързо те назад се дърпат
като че той с ръце ги хваща пак.

- *Открийте в стихотворението глаголите. В кое време, лице и число е всеки глагол? Препишете ги. Подчертайте окончанията.*
- *Открийте и препишете съществителни и прилагателни имена с членна форма. Подчертайте членната форма.*

В глаголните окончания за 1 лице ед. ч. и 3 лице мн. ч. на глаголите в сегашно време и в **членната форма** на мъжки род ед ч. **се пише а, я,** но се **изговаря** [ъ], [йъ]:
чет[а] - чет[ъ], сто[я] - сто[йъ], град[а] - град[ъ]
чет[ат] - чет[ът] сто[ят] - сто[йът] мо[ят] - мо[йът]

2. Прочетете преписаните от стихотворението глаголни и именни форми, като изговаряте вярно окончанията.

3. Препишете от стихотворението в зад.1 думи, в които има буква я. Какво звуково значение има тази буква във всяка дума?

ПРИПОМНЕТЕ СИ!

Буквите **Я** и **Ю** означават:
след съгласна — мекост на съгласната и гласната след нея (**а, ъ, у**).
л**ю**бов — л**ъу**бов; л**я**то — л**ъа**то; лет**я**т — лет**ъъ**т.
в началото на думата — йа, йу
ябълка – **йа**бълка; **ю**жен — **йу**жен.
след гласна — йа, йъ, йу
змия — змий**а**; мия — мий**ъ**; во**ю**вам — во**йу**вам.

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете стихотворението „Нощна песен” от Владимир Калоянов.

Пее пак щуреца
песен чудна,
вслушва се в гласеца
вечер будна.
Често в нашта къща
свирчо се явява,
все една и съща
песничка запява.
Всеки с радост чака
песента позната...
Сякаш пее в мрака
тишината.

- *В кои думи произнасяте звук* **Ъ***? С коя буква е предаден?*
- *В кои думи съгласните звукове са повече от буквите?*
- *Препишете думите, в които има буква* **Я***. Обяснете звуковото ѝ значение.*

2. Как се чете буквата А в окончанията?

чета, вода, преведа, гора, града, стена.

3. От колко букви и от колко звука се състоят думите:

пъстрея, джобче, щастие, приятел, ягода, юг, дамаджана, дзънкам, щайга, бридж, воювам.

4. Кои думи са написани така, както се изговарят? Редактирайте, като поставите вярната буква на правописа.

Есента обагри листата на дърветата. Те се въртът, танцувът свойъ танц и лека-полека падът. Земьата е застлана с пъстроцветнийъ килим. Оште малко и ште го покрие сньаг.

5. Препишете от текста думите, които съдържат звук „Ъ и ЙЪ”

Славеят пее за слънцето, за сребристите облаци, които се носят по небето. Хвали необятния океан, бистрия ручей и спокойните замечтани езера. Всичко живо се радва на гласа му.

6. Кои са названията на нарисуваните предмети? Запишете ги. Колко звука и колко букви съдържат думите?

Урок 51

ПРОМЕНЛИВО И НЕПРОМЕНЛИВО Я

1. Прочетете стихотворението на Татяна Танасова-Тодорова „Лазаров ден в Болград".

Разцъфтялата пролет
със цветя се облича.
Нежно-бялата вишна –
пременено момиче.
Една бабичка стара
до вратата наднича,
дали лазарки няма
със китки окичени?

Чака песни да пейнат
за червен-бял трендафил,
като слънце да грейнат...
Но градът е забравил.
Няма лазарски песни,
ни моми пременени...
Чака бабичка стара
със очи нажалени.

2. Открийте в стихотворението и запишете сродните думи на:

цвят - ..., белея - ..., премяна - ..., изгрявам - ...,

• *Подчертайте корена. Каква звукова промяна наблюдавате в него?*

В българския език има два вида **Я**: променливо **Я** и непроменливо (постоянно) **Я**.

Постоянно Я – не се променя в различните форми на думата или в сродни думи.
Променливо Я – при определени условия се запазва, а при други условия се променя.

При променливото **Я** наблюдаваме езикова промяна само в една и съща част на думата (в една морфема).

Изговаряме и пишем Я:
в едносрични думи — сн**я**г, ц**я**л, хл**я**б;
в многосрични думи:
под ударение пред твърда сричка — в**я**ра, л**я**то, мл**я**ко.
Изговаряме и пишем Е,
когато ударението пада на друга сричка — сн**е**гове́, м**е**ста́;
пред мека сричка (с гласни **я, ю, е, и**) — оц**е**лял, пр**е**сни, ц**е**ли;
пред съгласните звукове: - ж — сн**е**жна, **ч** — мл**е**чна, **ш** — см**е**шен **й** — гр**е**йна.

При колебание в правописа и правоговора на думите с постоянно **Я** и с променливо **Я** правим справка в правоговорен и в правописен речник. Редуването на **Я/Е** в сродните думи се нарича **ятов преглас.**

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Посочете сродни думи, които да се изговарят с я:**
гневен — ..., грешен — ..., легло — ..., неизмерен — ..., премествам — ...

2. **Прочетете пословиците. В кои думи има променливо я, а в кои непроменливо я? Потвърдете с помощта на сродни думи.**

Вярата планина премества.
Всяка мъка не е до века.
И в хамбара с мяра се сипва.
Гузен негонен бяга.
Гневен става, бит сяда.

• *Как разбирате смисъла на пословиците?*

3. **Попълнете пропуснатите букви (я или е) и обяснете избора си:**
бл...сък, в...рност, изб...гал, м...рка, нав...рно, отр...зък, св...т, гол...ми.

4. **В следващите откъси от стихотворения в някои думи има отклонение от правилата за ятов преглас. Открийте тези думи и обяснете причините за отклоненията.**

Ази възпявах наште полени,
земля ни родна, с хубост покрита,
и тез балкани чудни, зелени,
що за окото нямат насита.

Но, музо възмутена, спри таз присъда страшна!
Тя може би е права, а може би е гряшна!

...подвигът е труден, пътят е свиреп.
Петнадесет дена без отдих, без хлеб.

Иван Вазов

Пада снег
бял и мек,
вали, вали
на парцали...

Чувам, песен звучи нова
и ехти по целий свет —
като радост, като щастие,
като поздрав и привет.

Елин Пелин

• *Кои думи и форми в езика на стихотворенията днес възприемаме като старинни?*

5. **Открийте във втория абзац (от „Измита, чиста...") на разказа „През южната степ" (стр.126) думи с променливо Я. Образувайте техните сродни думи.**

Урок 52

ПОДВИЖНО И НЕПОСТОЯННО Ъ

1. Прочетете думите. Препишете ги. Подчертайте общия им корен

връх - върхове	гръб - гърбав
дърпам - дръпна	гълтам - глътна
дързост - дръзна	мълча - млъкна
бъркам - бръкна	кълва - клъвна
гръб - прегърбен	дължа - длъжник

- *Каква промяна наблюдавате в корена на двойките думи?*
- *Наблюдавайте промените в корена и звука след корена.*

В българския език има **подвижно Ъ**, което мени мястото си спрямо съгласните **Р, Л,** когато е в съчетание с тях.

Пишем и изговаряме		
В многосрични думи		В едносрични думи
ър, ъл, когато **след групата** има **една съгласна:** м**ъл**ча в**ър**ба	**ръ, лъ,** когато **след групата** има **повече от една съгласна:** м**лъкн**и в**ръбн**ица	**ръ, лъ** **В повечето думи:** г**ръ**б, п**ръ**в, к**ръ**в **Изключение:** в**ъл**к, ж**ъл**т, х**ъл**м, с**ър**п

2. Сравнете формите на думите:

светъл — светла	литър — литри
гладък — гладка	косъм — косми
мисъл — мисли	едър — едри

В българския език освен **подвижно Ъ** има и **непостоянно Ъ. Непостоянното Ъ** се съдържа в някои форми на думата, а в други изпада.
Например: мисъл, мисълта, но мисли

При колебание дали да пишем **Ъ** или **А** в края на някои думи, образуваме други форми на думата: **ако гласната изчезва** в другите форми, пишем **Ъ; ако се запазва** — пишем **А.**

Например: рекъл — рекли, казал — казали

УПРАЖНЕНИЯ

1. **Обяснете правописа и правоговора на думите:**
скръб, бръкна, глътна, задължен, плънка

> • *Към всяка дума запишете сродна, в която мястото на Ъ спрямо Р, Л ще се мени. Обяснете промяната.*

2. **Препишете думите. Вместо точките поставете съчетание на Р, Л с Ъ. Как ще ги запишете? Обяснете.**
п...ви, п...в, п...згав, д...вен, г...к, г...киня, м...дам, хв...ча, в...хове.

3. **Ира и Вера написаха диктовка. Коя от тях не сгреши? Как ще потвърдите верния правопис?**

ИРА:	ВЕРА:
ловък	ловак
мъртъв	мъртав
расъл	расал
хитър	хитар
мисъл	мисал
вятър	вятар
писал	писъл
мазал	мазъл

4. **Докажете, че при изговор двойките думи са омоними. Обяснете значението на всяка дума.**
ритъм — ритам; чесън — чесан; куп — куб.

5. **Попълнете в следните примери празните места с букви А или Ъ. При всеки отделен случай обяснете избора си.**
бист...р, бух...л, вляз...л, дух...л, дъл...г, жел...д, крат...к, мърт...в, пис...л, рек...л, синк...в, теж...к, къдр...в.

> • *Защо можем да допуснем грешка в правописа на тези думи?*

6. **Съставете изречения с шест думи от задача № 5 по ваш избор.**

7. **Запишете правилно названията на нарисуваните предмети. Обяснете правописа на думите.**

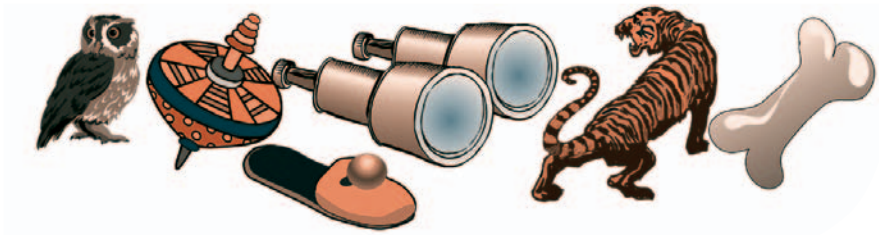

Урок 53

ПРАВОГОВОРНА НОРМА И РАЗГОВОРНА РЕЧ

1. **Книжовният език съществува в две форми: устна и писмена.**
Когато изучаваме предмета „Български език", ние се запознаваме с нормите на **устната и писмената реч.**

ЗАПОМНЕТЕ!

В писмената реч думите се изписват според **правописните правила. В устната реч** изговорът на думите се отличава от писмената им форма.
Устната реч може да бъде **официална** и **неофициална (разговорна).**

В официалната устна реч изговорът на думите се определя от **правоговорните правила:**
— за промяна (редукция) на неударените гласни;
— за обеззвучаване на съгласните;
— за уподобяване на съгласните;
— за изпадане на съгласните;
— за произнасяне на някои граматически форми.

2. **В разговорната (неофициалната) реч звуковата промяна на думите е по-голяма, отколкото при официалната реч.**

Особености на изговора в официална и разговорна реч

писмена форма	устна форма	
	официална реч	разговорна реч
к**о**лело	к**о**лело	к**у**лело
геро**и**те	геро**и**те	геро**й**те
искам**е**	искам**е**	искам**и**
мо**я**та	мо**й**ата	мо**й**та
ваш**а**та	ваш**а**та	ва**ш**та
пе**щ**	пе**шт**	пе**ш**
пръ**ст**	пръ**ст**	пръ**с**
бе**зд**на	бе**здн**а	бе**зн**а
чет**а**	чет**ъ**	чет**а**
като	като	кат
це**нн**о	це**нн**о	це**н**у

☐ **Употребата на разговорни форми в официална обстановка говори за немарливост или ниска езикова култура на изказващия се.**

УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете двата текста. Те представят устната реч на един ученик. Кой текст е официална реч, а кой — разговорна реч?

Често пъти времето се променьа ф един и сънт ден -слет хубаво, слънчево време застудява, духва вятър, образуват се облаци и започва да вали дънт. Какво ште бъде времето днес и ф блиските дни, интересува фсеки човек.

Често пъти времиту се пруменьъ ф идин и съш ден -слет хубуу, слънчиву времі застудява, духва вятар, убразуват се облаци и започва да вали дъш. Кво шъ бъди времиту днес и ф блискити дни интирисува фсеки чувек.

- *Кои думи имат отклонение от правописа в устната им форма? Запишете ги, като спазвате правописните правила.*
- *Посочете звуковата промяна, в която се спазва правоговорната норма.*
- *Коя звукова промяна е разговорна и нарушава официалната норма на произнасянето? Посочете думите.*

2. Препишете думите. Подчертайте гласните и съгласните, които се произнасят различно от правописа. Обяснете промяната.

вода, вървя, четат, веднъж, безкрайно, аз, другарят, параход, изстрелвам, града, сватба, скръбта.

3. Какви промени могат да станат в звуковата форма на думите, ако текстът а) ще се прочете на глас; б) ще се преразкаже (произнесе) в неофициална обстановка.

Аз обичам да има дъжд, ама да е много, много силен, защото тогава не ходя на училище, оставам у дома и си играя с електрическото влакче. Когато вали, е много весело: вървиш под капчука и става адски студено, когато водата ти влезе под яката.

- *Официална или разговорна форма на произношението е по-подходяща за този текст?*

4. Изговорете бързо и бавно изреченията. Каква е разликата в изговора на думите?

Валя дъжд с град.— Какво изнесе от дома? — Твоята реч кой ще разбере? — Кой ще отговори на този въпрос?

5. Как се изговарят двойките думи? Каква е разликата в значението им?

под – пот, шев – шеф, рог – рок, маг – мак

ОБОБЩИТЕЛНИ УПРАЖНЕНИЯ

1. Прочетете откъс от стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов.

Буджака спи, потънал в звездни тръпки,
звездите пръскат своя изумруд.
А под изстиналите мои стъпки
южнякът ближе древния Мавруд.

> • *Препишете думите, в които съгласните се променят при произнасянето. Обяснете промяната.*
> • *Препишете думите, в които броят на звуковете и буквите не съвпада. Обяснете.*
> • *Променят ли се някои гласни по правилата за правоговора?*

2. Запишете названията на молдовските градове и села, в които наблюдаваме а) несъответствие на правопис и правоговор, б) несъответствие между броя на буквите и звуковете.

3. Колко звука Ъ се чуват в изреченията?

Аз стоя на чина и ви чакам. — Вървя по дългия път и си пея. — Аз летя със самолет над родния град. — Той летя със самолет над града.

4. Поставете вместо точки гласна Я или Е:

бл...сък, бл...сти, б...л, б...ли, безцв...тен, цв...т, гн...в, гн...вен.

☐ **Коментирайте правописа.**

5. Само една различна буква, а къде ни препращат съответните двойки думи в изреченията. Изберете необходимата дума.

(Звънът, звънят) ни често пъти вкъщи. — (Лекуването, ликуването) обхвана целия ни клас, когато разбрахме, че ще ходим на екскурзия.

6. Признаци на кой вид реч откривате в кратките диалози?

а) — Къде тръгна Петку?
— Ами ... пу рабута.
— Пу рабута? Колкут по-рану, толква по-дубре.

б) — Заминавате ли през ваканцийта?
— Не, ше сме тук.
— А сеа, ф ниделя каде ше хойте?
— На селу ше утидим.

> • *Как ще се произнесат думите, ако разговарящите спазват правоговорните норми?*

Литература

Дълбоко в душата на всеки от нас има струни, които сладостно зазвучават, когато до слуха ни стигне народен напев или пред очите ни се мярнат цветните хармонии на шевици, черги, халища; когато се заслушаме в простите, но мъдри слова на някоя пословица или приказка...

Лозинка Йорданова

Българско народно творчество
тема

ЧАРОДЕЙНИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ

Свидни ми са тези зимни вечери. В огнището пращят дебели цепеници. От тях искрят звезди и се носят из оджака. Стапят се едва когато опрат бакърените съдини, закачени близо до огнището. Баба сядаше на своето триного столче, защото й беше удобно така да преде или да навива преждата на кълбо. Щом примъкнеше столчето до огнището, аз бързо се сгушвах до скута й. Знаех, че ведно със завъртането на вретеното ще занарежда и своите сладкогласни песни и приказки. Тя обичаше да разказва и никога не чакаше да я подканят. Какво е хурката без песен? И тя запяваше, а после продължаваше песента на приказка...

Лозинка Йорданова „Пръски от извора"

Приказки! Кой от вас не е усетил магията им, кой не е съпреживявал изпитанията на приказните герои и не се е възхищавал на подвизите им в името на доброто, на състраданието, в името на любовта?!

Сигурно сте чели приказки на различни народи. Колко занимателни и разнообразни са те! И всички със свой особен, неповторим дух. Но обърнахте ли внимание колко си приличат понякога приказните пътища на българските, молдовските или руските приказни юнаци. Външно румънецът Фът Фрумос, руснакът Иван-царевич и българският юнак („най-малкият брат") изглеждат различно, но има много общо в техните характери и постъпки; има много общо в това, към което се стремят и в това, което им пречи; удивително сходни са техните врагове и помощници, а и вълшебните предмети. Най-важното и най-интересното е това, че приказките на всички народи отразяват преклонението им пред едни и същи добродетели: в българските приказки, както и в румънските, и в руските, и в приказките на всички други народи по света, намираме преклонение пред Доброто и борба срещу Злото във всичките му прояви; преклонение пред юнака, който се бори и побеждава; преклонение пред останките на мъртвите и вярата, че те помагат на живите си роднини.

Приказките доказват, че различните народи от памтивека вярват в силата на труда, на знанията, на истината, на справедливостта, в силата на другарството и човечността. Вярват, че Доброто непременно ще победи, колкото и да е труден пътят към победата.

Според съдържанието си приказките се делят на **вълшебни, битови** и на приказки **за животни**.

Сходството и различието на битовите приказки и приказките за животни у българи, румънци, руснаци и у други народи може да се обясни с общото и различното в начина на живота, в представите на различните народи за това, какви трябва да бъдат отношенията между хората.

Но на какво се дължи сходството на вълшебните приказки по целия свят? Съседните народи, които общуват, биха могли да заимстват приказните мотиви едни от други. Но не е ли странно, че народи, разделени от морета и планини, в приказките си пак говорят за същите неща: за похищения на златни ябълки и прекрасни моми, за пътувания на юнаците от горната в долната земя, за борба със змейове и техните роднини, за едни и същи вълшебни предмети. Има индийски, немски, славянски и т.н. Пепеляшки, Палечковци, Змейове.

Ако вълшебните приказки наистина са само **фантазии** и плод на **богато въображение**, защо си приличат толкова?

Фолклористите, които се занимават с изучаването на приказките, мислят, че това сходство не е случайно и не може да се обяснява само с

общуването на народите помежду си. Учените смятат, че древното словесно наследство на народите крие информация за **единството** на вярвания и представи на човечеството в стари времена, за **общата основа** на обредите и обичаите на древните народи. Имало е Нещо, което е било общо за съзнанието на всичките хора.

Нека се потопим с цялата си душа в приказния свят на чудесата. Нека си утолим жаждата от вълшебния извор на народната мъдрост. И нека поне да се докоснем, поне да се опитаме да се приближим до първообразите в съзнанието на далечните ни предци, от които сме наследили езика и вярванията си. Нека чрез родните български приказки в сравнение с приказките на близките съседни народи да почувстваме онова Нещо.

ТРИМАТА БРАТЯ И ЗЛАТНАТА ЯБЪЛКА

НАРОДНА ПРИКАЗКА

Една жена имала троица синове. В двора растяло едно ябълково дърво, което в годината раждало по една златна ябълка. Незнайна хала всяка година дохождала нощно време и открадвала ябълката.

Най-старият син рекъл: „Мамо, аз ще вардя ябълката.” Майка му казала: „Е, синко, толкова години не сме я опазили, та сега ли ще я опазим?”

— „Не, ще я опазим” — казал синът и отишъл да я варди. За да не заспи, той взел една торба орехи да троши цяла нощ. Ала той се залисал с орехите, халата дошла и откраднала ябълката.

На другата година средният син рекъл на майка си: „Мале, аз ще вардя ябълката.” Майка му отговорила: „Е, синко, толкова години не сме я опазили, та сега ли ще я опазим?” — „Не, ще я опазим” — казал и отишъл да

я пази. За да не заспи, и той взел една торба орехи да чука цяла нощ. Ала и той се залисал с орехите, халата дошла и откраднала ябълката.

На третата година най-малкият син рекъл: „Мале, дай на мене ножа, аз ще отида да вардя ябълката." — „Иди, сине." — казала майка му. Той отишъл в градината, качил се на ябълката и се скрил в клоните да чака.

Посред нощ се задало нещо като мъгла, зафучало, затрещяло. Дошла халата и посегнала да вземе ябълката; той я ръгнал с ножа и халата избягала. Тогава синът взел ябълката и я занесъл на майка си. След това той поканил братята си да отидат да намерят халата. Като тръгнали по кървавите следи, стигнали до една пещера. Малкият брат казал: „Ха да спуснем едного в пещерата." Най-старият брат склонил него да спуснат. Като го спуснали до средата, се уплашил и заклатил въжето, а другите го измъкнали. Тогава средният склонил него да спуснат. Като го спуснали до средата, и той заклатил въжето, и него извадили. След това малкият рекъл: „Аз ще сляза долу; като поклатя въжето, спускайте ме, спра ли — почакайте малко." Те го спускали, спускали, докле слязъл до долу.

Там видял една къща. Когато погледнал през прозореца, видял в стаята три девойки. Едната си играела със златна ябълка, другата също, а най-малката нямала златна ябълка, та си играела със златен плъх на златна тепсия. Той се обърнал към нея и извикал: „Девойко, отвори ми вратата да вляза." Една от момите му отвърнала: „Върни се назад! Майка ни ходи две години наред, та ни донася по една златна ябълка, а сега болна си е дошла; ако ти отворим да влезеш, ще те глътне." Той рекъл: „Или ми отворете, или ще разбия прозореца и ще вляза! „Тогава станала най-малката, та му отворила. Той влязъл и убил халата. След това взел, та свързал голямата девойка и заклатил въжето. Братята му потеглили и я измъкнали горе. Подире свързал Средната, и нея измъкнали горе. Когато останал с най-малката и най-хубавата, той рекъл: „Да те свържа и изнеса горе, братята ми ще се скарат за тебе; ако аз се свържа и изляза, ти пък не ще искаш да излезеш после. Аз ще те свържа, а те, ако ме обичат, ще ме изнесат..."

Тя му рекла: „Вземи този пръстен, давам ти го; ако ме изнесат горе и се скарат за мене, аз ще поискам да ми направят дрехи самотворни. Който ми направи такива, него ще взема. Ти ще постоиш долу малко; ако не искат да те изнесат, ще паднеш още надолу. Там има два овена — един бял, един черен. Ако паднеш на белия, той ще те изнесе на белия свят; ако паднеш на черния, той ще те отнесе в долната земя." Обвързал я той и братята му я измъкнали. Като видели тая ненагледна хубавица, братята се скарали помежду си и забравили по-малкия брат долу. Той постоял малко време и паднал по-надолу, паднал върху черния овен, който го от-

несъл в долната земя. Като нямало какво да прави, той тръгнал да скита и попаднал в един град, в колибата на една баба. Бабата била сама. Тя месела хляб, но не сипвала вода в брашното, а плюела, та с плюнка си месила. Когато я попитал защо меси хляб с плюнки, тя му рекла: „Синко, как да не меся с плюнки, когато имам шест деца! Има една хала, която не ни пуска да си налеем вода, ако не й дадем човек да изяде! Аз давах, давах, давах, издавах се, а тя вече година как не ни пуска да си напеем вода. Сега царят ще изпрати дъщеря си да я глътне халата и тогава целият град ще си налее вода." Момъкът попитал бабата за царския сарай[1] и тя му го показала. Той тръгнал да го търси и го намерил. Там заедно с царската дъщеря се качил на една кочия[2] и отишъл при халата. Той бил уморен, полегнал и заспал в скута на царкинята, а в това време халата излязла от ямата и се затекла към царкинята да я глътне. Царкинята се разплакала и една сълза капнала върху лицето на момъка, та го събудила. Щом станал, той грабнал ножа и пробол халата. Подир това водата потекла. Тогава царят попитал момъка с какво иска да го дари. Момъкът отговорил: «Искам да изляза на моята земя." Царят казал: „Ако намериш някого, който да те изнесе, аз ще дам всичко, щото дотрябва." Тогава момъкът тръгнал из града да разпитва и намерил едного, който му казал: „Край града има едно голямо дърво; на него мъти орлица и все не може да отвъди орлета. Иди там, може би ще намериш средство за излизане."

Той отишъл под дървото и легнал, та заспал. По едно време орлетата се разпищели и той се разбудил. Когато погледнал нагоре, видял триглава змия да лази до дървото: взел, та отсякъл трите глави. Орлите се спуснали върху момъка да го утрепят, задето разпищял орлетата, но тогава малките рекли: „Не бива, тате, мале! Тоя човек ни отърва да сме живи сега."

Орлите рекли на момъка: „Ей, побратиме, какво добро искаш да ти сторим?"

— Нищо не искам; искам да изляза на моята земя.

— Да те изнесем... Намери девет крави ялови[3], всяка по девет години да е ялова, храни ни цял месец; направи един сандък с железни вериги, тури в него месото, що остане, и седни при него. Напълни един мях[4] с вода.

Ние ще преметнем на рамо веригите и ще те понесем. Когато кажем „га", ще ни дадеш месо; когато кажем „пию", ще ни дадеш вода.

---

[1] *сарай - дворец*

[2] *кочия - кола, колесница*

[3] *ялови - които не могат да раждат, безплодни.*

[4] *мях - торба, направена от одрана кожа на животно.*

Той приготвил всичко, според както му поръчали. Понесли се нависоко, но месото не стигнало; орлите поискали и той, за да им даде, откъснал от дланите на ръцете и от стъпалата на нозете си мръвки и им дал. Най-после те го изнесли на видело на земята и го попитали: „Побратиме, от какво беше онова месо, що ни даде най-после?" Той им отговорил: „Побратимовци, срам не срам, ще ви кажа: отрязах го от дланите на ръцете и от стъпалата на нозете си, та ви го дадох."

Те тогава му рекли: „Побратиме, да знаехме, че си толкова сладък, изядвахме те още под дървото." След това той станал, та отишъл у дома при братята си, които намерил, че се карат за най-малката девойка. Всички нея искали.

— Аз искам дрехи самотворни — рекла тя, — който ми ги направи, него ще взема.

Той, като дошъл, погледнал пръстена и дрехите се направили. Тогава той взел девойката.

?

- *Държи ли ви в напрежение приказката? Защо?*
- *Кой от героите ви направи най-силно впечатление и с какво?*
- *Докажете, че приказката е вълшебна. Открийте кое е фантастичното в нея (предмети, герои, постъпки)?*

Епизод — относително завършена част от художествено произведение, в която се разказва случка или момент от нея.

В много вълшебни приказки действието протича в следната последователност:
✓ Представяне на героите и това, което смущава живота им.
✓ Задача пред тримата братя.
✓ Първо изпитание за най-малкия брат.
✓ Второ изпитание за най-малкия брат.
✓ Трето изпитание за най-малкия брат.
✓ Щастлив край — завръщане у дома.

☐ **Проверете в тази последователност ли се случват приключенията с героите в приказката „Тримата братя и златната ябълка". Докажете, като посочите съответните епизоди. Например:**

— в кои епизоди се представят героите и техният проблем;
— каква задача си поставят те;
— на колко изпитания е подложен най-малкият брат, какви са те;
— защо точно най-малкият брат е изпитван.

☐ **Открийте епизодите от текста, които съответстват на посочената по-горе последователност на действията. Прочетете ги изразително.**

☐ **Направете извод: можем ли тази приказка да я определим като типична вълшебна приказка.**

За вълшебните приказки са характерни няколко групи близки мотиви:

- Млад момък (царски син или бедняк) решава трудни задачи и спечелва награда — богатство, красива девойка (царска дъщеря), чудна птица и др. Обикновено той става жертва на своята доверчивост, доброта и добродетелност. По пътя си среща противници и ги побеждава благодарение на съветите и чудната сила на приятели — животни. Обикновено той е най-малкият брат, когото по-големите братя смятат за наивен и глупав;
- Момък, добродетелен и безкористен, се отличава с изключителна дарба. За да се пребори с враговете си, използва и чужда помощ (на добри магьосници, чудотворни предмети и др.), но разчита предимно на своите сили и качества;

- Момче притежава вродена или придобита свръхестествена способност (да се превръща в различни животни, да чува от огромно разстояние, да изпие море или езеро, да плете въже от пясък и др.), чрез която извършва подвизи и се оженва за чудна хубавица или придобива богатство;
- Героят е много хитър и остроумен. Това е най-голямата му сила. Той успява да надхитри и погуби свръхестествени същества (хала, ламя, дявол, великан), да реши трудни задачи и така се спасява от смърт.
- Девойка, хубава и добра, е преследвана от мащеха. Изпитанията на героинята се състоят в натоварване с непосилна работа и завеждане на опасно място (в гора, при река и др.), за да се изгуби. Но с добрия си характер девойката се спасява, придобива богатство и още по-голяма хубост;
- Бедна девойка се оженва за царски син и става жертва на зли сестри (приятелки и др.). Завистниците я отстраняват по коварен начин и заемат мястото й. Чрез всевъзможни въплъщения (като птица, златна рибка и т.н.) тя успява да се върне при съпруга си, а измамниците получават заслужено наказание.

По Христо Вакарелски

☐ **Кои от посочените мотиви откривате в приказката „Трима братя и златната ябълка"? Аргументирайте мнението си.**

☐ **Проследете как в отделните епизоди се разкриват добродетелите, с които е надарен най-малкият брат.**

☐ **Преценете как се отнася най-малкият брат към заобикалящите го; от какво се ръководи в постъпките си.**

☐ **Помислете какво пречи на по-големите братя и те да бъдат юнаци.**

Народните приказки са **анонимни**, т.е. безименни. От поколение на поколение народната мъдрост се е предавала устно и без името на автора. Но не защото приказките ги е измислил народът. А затова, че в тях звучи „гласът" на хора, а не на един човек. Същото можем да кажем и за другите фолклорни произведения — народни песни, пословици и поговорки, гатанки и т.н.

☐ **Какви народни мъдрости внушава приказката „Трима братя и златната ябълка"?**

Дълбока старина имат приказките, песните и преданията за змейове и змеици. Тях ще срещнем във всички краища на България. Те крият представите на древните хора за света и живота и са свидетелство за голямо поетическо майсторство и въображение. В тях се говори за народната остроумна досетливост, за смелост и издръжливост, за победа на доброто над злото.

☐ **Открийте в текста описанието на халата. Коментирайте го.**

(Обърнете внимание на глаголите: **задало се, зафучало, затрещяло,** както и на израза **като мъгла.**)

?

• *Помислете кои природни явления са изобразени чрез двете хали? Защо именно халите са носители на злото в приказката?*

• *Какви мечти и стремежи на народа са разкрити чрез златната ябълка, мощните орли, чудотворния пръстен? Защо?*

Много от обредите и обичаите на древните хора имали за цел да повлияят на природата и да я подчинят. Вярата, че е възможно хората да противостоят на сушата, градушката и други беди, се проявява в мотивите за борба със Змейовете.

☐ **Коментирайте какви представи на древните хора са отразени в следния откъс от гагаузката приказка „Как братята пътували из долната земя"**

„Решил момъкът да се поразходи из долната земя. Вървял що вървял и стигнал до една чешма с девет чучура. Поискал да пийне от чешмата, но хората от долната земя го предупредили, че водата се пазела от Змей с девет глави и че той изяждал всекиго, който приближи чешмата. Хората се молели на всевишния да се роди човек, който да ги спаси от Змея и да освободи чешмата ..."

☐ **С кой епизод от приказката „Тримата братя и златната ябълка" можете да свържете откъса от гагаузката приказка? Кой е общият приказен мотив?**

☐ **Потърсете и други вълшебни приказки за Змейове — български,**

румънски, руски. Разкажете избраната от вас приказка на своите съученици. Помислете по какъв начин ще преразкажете най-интересния според вас епизод.

- Слушайте внимателно вашите съученици и потърсете общите мотиви в техните приказки. Сравнете ги с приказката „Трима братя и златната ябълка".

ФАНТАЗИРАЙТЕ:

1. Изберете епизод от приказката „Трима братя и златната ябълка" и го драматизирайте.
   Обрисувайте устно декорите и костюмите, в които си представяте героите на сцената.
2. Потърсете репродукция на картина с фантастично съдържание. Разкажете на съучениците си какво фантастично откривате в нея.

Приказката „Трима братя и златната ябълка" е била известна почти във всички краища на България. Сладкодумните разказвачи навсякъде почти еднакво разказват основните епизоди, но си позволяват и някои отклонения в подробностите — или доизмислят нещо, или пък изпускат нещо.

Една и съща народна приказка може да има няколко **варианта**, т.е. различните изпълнения може да се отличават по детайлите на съдържанието, по някои допълнителни мотиви, които усложняват основните. Вариантите се отличават и по езикови черти: например, една и съща приказка се разказва от старите хора в различните села по различен начин, защото тези хора говорят различни български диалекти (да речем в с. Паркани, в гр.Твардица и в с. Кортен).

☐ **Създайте свой вариант на приказката за златните ябълки и за пътуването на юнака — най-малкия брат в долната земя. Използвайте дадените откъси от румънската приказка като опора и възстановете липсващите епизоди.**

ЮНАК ПРЪСЛЯ И ЗЛАТНИТЕ ЯБЪЛКИ

РУМЪНСКА НАРОДНА ПРИКАЗКА

Имало едно време един цар — велик и славен. Около неговия дворец имало чудесна градина с редки цветя и необикновени дървета. Дори имало една ябълка, която раждала златни плодове.

...

— Татко, — примолил се най-малкият му син Пръсля, — ти толкова години чакаше, толкова мъка изтърпя заради тази ябълка, не го сечи дървото, дай и аз да си опитам щастието. Не зная дали ще успея да хвана крадеца, но нека се опитам.

...

Пръсля занесъл на баща си няколко златни ябълки на златна чиния и му показал кървава следа: „Ще трябва да намерим крадеца", — казал Пръсля на братята си. А двамата му братя с радост се съгласили, защото....

...

Стигнали те до една пустиня, а след малко видели и края на земята. Спрели те около края на пропастта: дотук водела кървавата следа. Братята свили дебели въжета. Първи в пропастта слязъл най-старият брат....

...

— Ще изчакаме Пръсля да свърши нещо, а после ще се отървем от него, загдето ни направи за смях пред хората...

...

Пръсля се оказал в долната земя. Той се огледал и видял, че тази земя с чудни цветя, зелена трева и сенчести дървета изглежда по-красива и по-богата от изсушената горна земя. Той тръгнал по пътя и стигнал до един меден замък. Посрещнала го една хубава мома: „Слава богу — рекла тя, — най после срещнах човека от моя свят!" Тя му разказала, че долната земя била царството на тримата братя — Змейове. Те откраднали три сестри — царски дъщери и искали да се оженят за тях. Тя била най-голямата от сестрите. Пръсля й разказал за златните ябълки, за това, че бил ранил крадеца, а после тръгнал по следите му и слязъл в пропастта.

...

— Третият Змей е много по-силен от двата, които вече си убил. Но още не му е зараснала раната от твоята стрела. Аз вярвам, че с божията помощ ще победиш и него ...

...

— Гарване, ако ми дадеш сланинка да си подкрепя силите, аз ще ти подаря трупа на Пръсля, — рекъл Змеят на гарвана.

— Гарване, ако на мене ми дадеш сланинка да си подкрепя силите, ще ти подаря цели три трупа на Змейове...

...

— Хубавице моя, — обърнал се Змеят към най-малката царска дъщеря. — Ако ми дадеш вода да пия, за да победя Пръсля, аз ти обещавам, че още утре ще се венчаем.

— Хубавице моя, дай ми една глътка вода, и аз обещавам да те изведа на белия свят и ще ми станеш жена — помолил я Пръсля.

— Господ да ти чуе думите, юнако, нека се изпълни твоето желание — промълвила царската дъщеря и му подала вода.

...

Царските дъщери благодарили на юнак Пръсля. Те му разказали, че трябва да се удари с вълшебен камшик в четирите ъгъла на всеки замък и замъците ще се превърнат в медната, сребърната и златната ябълка.

...

☐ **Разкажете края на приказката:**

- Как се върнали царските дъщери на белия свят?
- Какво са направили братята с най-малкия им брат Пръсля?
- Какво е станало с медната, сребърната и златната ябълка?
- Оженили ли се юнак Пръсля и най-малката царска дъщеря?.
- Как било наказано Злото?

☐ **Помислете случайно ли съвпадат някои епизоди в съчинените варианти на приказката при вас и при вашите съученици?**

?

- *Помогна ли ви българската приказка „Тримата братя и златната ябълка" да възстановите приказката „Юнак Пръсля и златните ябълки". Защо?*
- *Какви общи мотиви откривате в българската и в румънската приказка?*
- *Какви общи качества намирате у юнака Пръсля от румънската и у най-малкия брат от българската приказка?*
- *По какво се отличават героите?*

ОНЮЧ И ЗМЕЯТ

ПРИКАЗКА НА БЪЛГАРИТЕ — ПРЕСЕЛНИЦИ ОТ С. КАШЛОУ, ТАВРИЯ

Имало, имало девет братя. Те били сираци — нямали си нито майка, нито баща. Нищо си нямали. Имали само един палешник[1].

Занесли палешника в реката да кисне, за да го разделят. Пък той не кисне. Тогава го занесли на циганите да им сторят от него девет сърпа. Циганите направили сърповете, а братята ги взели и тръгнали по света да си търсят късмета.

Вървели, вървели и видели покрай пътя една хубава нива. Най-малкият брат рекъл:

— Я да си пробваме сърповете, за да видим режат ли. Ако режат, да я ожънем! А човекът, на когото е тая нива, ако е хубав, ще ни плати.

И те ожънали нивата и тъкмо се канели да си тръгват, гледат — оттатъка се задава Змеят и им дума:

— Кой ви рече да окосите тая нива? Отговорили братята:

— Ние си пробвахме сърповете, за да видим режат ли.

Тогава Змеят им дал едно писмо да го занесат на Змеицата и те тръгнали да го носят. Като вървели по пътя, най-малкият брат рекъл:

— Той ни даде писмото, но ние не знаем какво е в него писано. Я да го изпеем.

А там било писано, като го занесат на Змеицата, тя да ги заколи и да ги опече. После като си дойде Змеят, да ги изяде. Тогава най-малкият брат, който се казвал Онюч, рекъл: — Я да напишем в писмото да ни оглави Змеицата за Змеевите моми.

Така и направили. Като занесли писмото, Змеицата го изпяла и ги оглавила за нейните моми. Като дошъл Змеят и докарал рода си, викнал на Змеицата:

— Носи манджата да ядем!

— Каква манджа? — попитала го тя.

— Нали проводих едни хора да ги сготвиш.

— Ама нали беше писано да ги оглавя за нашите моми?

Когато вечерта братята легнали да спят и момите също, Змеят турил до главите на братята по една златна ябълка, за да ги разпознае, и през нощта да ги заколи. А пък Онюч станал, та всичките ябълки от братята ги турил до главите на момите. И през нощта Змеят заклал дъщерите си. А най-малкият брат събудил другите и рекъл:

— Ставайте да бягаме!

---

[1] *Палешник — широкото остро желязо на рало, което рови земята; ралник, лемеш*

Избягали от Змея и отишли да се ценят на работа при царя.

— Ей, царю, да знаеш Змеят какъв кон има! — казал на царя Онюч. Пък царят попитал:

— Кой ще иде да го вземе?

А братята, които били плашливи, отговорили:

— Нашият Онюч ще иде!

— Ще ида! — съгласил се най-малкият брат. — Но ми направете едно шилце.

Те му направили шилцето и той отишъл в дома на Змея, дето бил вързан конят му. Легнал под яслата. Тъкмо конят да се наведе да яде, Онюч го бучне. Конят започнал да тъпче на място и да рита. Змеят отишъл, та го отвързал. Онюч го яхнал, отишъл оттатък междата[1], пуснал коня да пасе и легнал при него.

Като разбрал Змеят, че коня му го няма, тръгнал да го търси. Стигнал до междата и видял, че конят му пасе оттатъка, а Онюч лежи до него. Сега как да иде Змеят оттатък междата? Докато се чудел, Онюч препуснал с коня и стигнал при царя. А после казал на царя:

— Ей, царю, да видиш какъв пръстен има Змеят! А царят, понеже бил скъперник, рекъл:

— Кой ще иде да го вземе?

— Наш Онюч! — отговорили завистливите братя, като си мислили, че Змеят най-после може да изяде младежа.

— Ще ида, но ми дайте една кукичка.

Като отишъл в змейския дом, Змеят и Змеицата спели. Онюч закачил пръстена с кукичката, а Змеят го прехапил, свалил го от пръста си и го турил на прозореца. Онюч взел пръстена, отишъл оттатък межата, сложил го на пръста си и го вдигнал нависоко да свети. А Змеят пак стигнал късно при межата и видял, че Онюч носи пръстена му и се смее.

Занесъл Онюч пръстена на царя, а пък братята му се чудели как прави това Онюч, та не го лови Змеят.

— Да знаеш какъв чул[2] има змеят, царю! — рекли братята. А царят, който искал да има всичко на този свят, попитал:

— Кой ще иде да го вземе?

— Наш Онюч ще иде! — казали братята.

И той отишъл. Змеят спял на същия чул. Сега Онюч как да го вземе? Той закачил Змея и Змеят се събудил, станал, хванал го и казал на Змеицата:

— Опечи Онюча, а пък аз ще ида да повикам родните да ядем. Змеи-

---

[1] *Межа, межда — мястото, линията, която разделя два полски имота; слог, граница, синор.*

[2] *Чул (турск.) — завивка за добиче*

цата напалила печката и рекла да тури Онюча на лопатата, но той паднал от лопатата и й казал:

— Легни на лопатата, за да ти покажа как да ме туриш. Змеицата легнала на лопатата, той я хвърлил в печката и я опекъл. После я сложил, дето тя спяла, покрил я с един кютюк[1] и побягнал. Змеят дошъл заедно с рода си и гостите му рекли:

— Повикай и Змеицата!

— Тя сигурно е легнала да спи! — казал Змеят. — Малко ли е тичала, дордето го опече! После открил тоя кютюк, видял опечената Змеица и се сетил, че това го е сторил Онюч. А Онюч казал на царя:

— Ти имаш кон, но нямаш голям дам да го вкараш! А пък в царевата гора няма големи дървета. Трябва да се насекат в Змейовата гора и да се докарат тука.

— Наш Онюч ще иде! — рекли братята.

— Ще ида, царю, но ми дай царските си дрехи. Отишъл Онюч да сече в Змейовата гора, пък Змеят чул и стигнал при него.

— Кой ти рече да сечеш тука?

А пък Онюч му дума:

—Онзи Онюч. който ти знаеш, умря. Проводиха ме да му сека дърва за кяур[2].

— Знам го! Той много зло ми стори!

И помогнал Змеят да отсекат дървета, за да сторят кяур на врага му. Онюч дума на Змея:

— Легни в сандъка, за да видим таман ли е кяура! — рекъл Онюч на Змея. Змеят легнал и Онюч го захлупил.

— Абе, Онюч, ти ли си това? — попитал Змеят.

— Аз съм! — отговорил Онюч. — Пак те излъгах!

— Пусни ме — казал Змеят — за да те изям!

— Като те закарам при царя, ще те пусна. Тогава ще ядеш.

И го закарал при царя, та го пуснал. И Змеят изял братята му и царя, и царицата. Дошло време да яде Онюча. А пък Онюч му дума:

— Отвори уста и затвори очи! Аз ще се хвърля в устата ти и ти ще ме глътнеш, за да не си хабиш зъбите.

Змеят отворил уста и затворил очи, а пък Онюч взел един кол, та го ръгнал в устата и Змеят умрял. Така Змеевото болярство и царевото царство останали на Онюча.

?

• *Харесахте ли приказката? Кой епизод запомнихте най-добре?*

[1] *Кютюк - пън, дънер*

[2] *Кяур (ост.) - ковчег, гроб*

☐ **Преразкажете съдържанието на приказката по епизоди.**

> • *Какъв е характерът на Онюч във всичките необикновени истории, които му се случват?*

☐ **Докажете, че Онюч е умен, находчив, смел, храбър, безстрашен, хитър, дързък.**

> • *А какви са неговите братя? Потърсете в текста с какви думи се характеризират братята на Онюч.*
>
> • *За кои други български вълшебни приказки ви напомня приказката „Онюч и Змеят"?*
>
> • *С какво тази приказка ви напомня приказката „Тримата братя и златната ябълка"? А по какво те се различават?*

СРАВНЕТЕ МОТИВИТЕ:

за най-малкия брат:

> • *Какви черти на характерите им ги обединяват?*
>
> • *За кого от тях повече приляга определението „благороден"?*
>
> • *А определението „дързък"? Защо?*

за златните ябълки

> • *Сравнете мотива в двете приказки. Общи или различни черти преобладават? Помислете в коя от приказките „златната ябълка" е по-скъпоценна и по-вълшебна, и следователно коя от приказките е по-древна (по-стара).*

за Змея и за неговата земя

> • *Разкажете кои са Змейовете и какви са отношенията им с хората в двете приказки. Сравнете ги. В коя приказка Змеят е по-силен? За кой герой от руските народни приказки ви напомня Змеицата?*

☐ **Обърнете внимание на думите от приказката „Онюч и Змеят":**
„Сега как да иде Змеят оттатък междата".

☐ **Коментирайте:**

> • *За каква „межда" става дума?*
>
> • *Има ли подобна межда в другите приказки?*

☐ **Опишете долната земя от едната приказка и змейовото царство от другата.**

(Как се стига до там, има ли връщане, каква е границата между човешкия и вълшебния свят според приказките, какво и кого срещат там юнаците?)

ЗА НАЙ-ЛЮБОЗНАТЕЛНИТЕ:

- ☐ **Прочетете приказката „Келешът и царската дъщеря".**

  Какво узнавате за пътя към змейовите къщи? (Колко е дълъг пътят? С колко време разполагат героите? Какво отминават, т.е. какво отделя човешкия свят от вълшебния свят на Змейовете?)

- ☐ **Припомнете си руската народна приказка „Конче-вихрогонче" и помислете:**

  • *Кои от следните мотиви са общи за приказките „Онюч и Змеят" и „Конче-вихрогонче"?*

  — глупавият цар съперник;
  — горната и долната земя;
  — неверните братя;
  — най-малкият брат;
  — изпитанията на героя;
  — злата мащеха;
  — заварени и доведени деца;
  — златната ябълка;
  — чудесният кон;
  — вълшебният помощник (човек, животно или предмет);
  — възкръсване след смъртта;
  — мъртва и жива вода;
  — златната пантофка.

- ☐ **Назовете други приказки, в които се срещат изброените мотиви.**

- ☐ **Разгледайте портретите на приказните герои. Познайте българския юнак. Какви по народност са другите герои?**

СИСТЕМАТИЗИРАЙТЕ знанията си за вълшебните приказки

• Направете таблица с три колонки по модела:

Названия на българските приказки	Приказните мотиви	Названия на приказки със същите мотиви от други народи или от чужди автори
„Мара Пепеляшка”	• зла мащеха; • заварена дъщеря; • вълшебният помощник (костите на майка й); • златната пантофка	**„Василиса Премъдра”** (рус. нар.); **„Пепеляшка”** от Шарл Перо (фр.)...

Обърнете внимание, че в едни и същи приказки се преплитат няколко мотива и обратното — един и същ мотив се среща в различните приказки.

ОБОБЩЕТЕ:

• *Какво означава изразът „приказните мотиви пътуват”?*

• *Как разбирате понятията „варианти на приказката” и „приказки с общи мотиви”?*

• *Назовете най-разпространените общи мотиви във вълшебните приказки на българи, румънци, руснаци.*

• *Каква е последователността на епизодите в много вълшебни приказки?*

• *Кой е авторът на вълшебните приказки?*

ФАНТАЗИРАЙТЕ:

1. Опишете как, според вас, изглежда приказният Змей.
2. Опишете своята представа за приказната долна земя.
3. Ако имахте възможност да си изберете за приятел само един от приказните герои юнаци, кого бихте предпочели и защо?

СРАВНЕТЕ:

змея от народните приказки със змея от авторската „Безкрайна приказка” (стр.10). По какво се различават? Кой от двата змея предпочитате да нарисувате? Защо?

В древни времена хората вярвали, че животните имат важна роля в живота им — пазят стопаните и дома от зли духове, предвещават сполука или беда. Затова на много от животните са посветени празници, обреди, поверия, както и занимателни истории, които съдържат поука.

По Димитър Маринов

✓ ***Кои приказки с герои животни знаете?***

БОЛЕН ЗДРАВ НОСИ

НАРОДНА ПРИКАЗКА

Веднъж един старец отишъл с кола за риба, наловил много риба, натоварил я на колата и си тръгнал радостен към дома. Една лисица го видяла, че кара риба в колата, па нали е дявол, проклетницата, намислила някаква леснина да открадне рибицата на стареца, та го предварила, легнала насред пътя и се преправила на умряла. Дошъл старецът до нея, гледа я — умряла! Ритнал я веднъж, дваж, тя не мърда. Вземе старецът тогава, та я хвърли връз рибата отгоре, па рекъл: „Ето и риба за децата, и кожух за бабата!"

Когато „умрялата" лисица оживяла, взела, че изхвърлила всичката риба от колата, па слезнала, та си я събрала, отнесла я дома и я накачила покрай огнището отгоре, да си я пази за зимовище. Старецът се върнал дома, па още от вратата викнал на бабата:

— Бабо, скоро хвърли вехтия кожух, защото ти нося нов от лисица. И бабата свалила вехтия кожух, та в огъня и той изгорял. Когато изтичала бабата навънка да види новия кожух, то — нито кожух, нито риба, та останала и без вехтия.

Дошъл у лисицата кумът на гости, па като седели край огъня, лисицата му рекла:

— Куме Вълчо, не поглеждай към огнището, зер има много тръни, та ще си убодеш клепките!

Вълкът кога погледнал, що да види — много риба накачена! Питал лисицата откъде ѝ е и тя му рекла, че я ловила под воденицата. Рекъл и вълкът да го води, та и той да си налови, и тя го отвела под воденицата. Вързала му една делва на опашката и вълкът спуснал делвата с опашката си в една дупка на леда (защото било зимно време). Лисицата почакала, почакала, та му замръзнала опашката с делвата, па отишла и извикала:

— Воденичарко, воденичарко, вълк ти под колелото!

Излезе воденичарят, вземе една тояга, та удря, та удря, за малко да му откъсне опашката. Лисицата влезнала тогава във воденицата, та изяла на воденичаря кашицата, па се отъркаляла в брашното и избягала. Отърчала при вълка, па уж го не види, та захванала да стене, сякаш я боли, защото я бил воденичарят.

Тръгнали по пътя да търсят нещо за ядене, па лисицата рекла:

— Ех, море, кумче, забравих да ти кажа! Мене ме пратиха да те каня на сватба! А пък аз, пуста ми глава останала, се не сетих да ти кажа веднага, та да видиш какви манджи са ни сготвили, ръцете си ще изядеш.

— Е, хайде да идеме, кумице — рекъл вълкът, — зер съм умрял от глад! Станали, хайде, хайде, та на сватбата. Лисицата рекла:

— Чакай аз да ида да река да ни посрещнат. Отишла, та извикала:

— У-а-а! Вълк ви иде на сватбата, вълк ви иде на сватбата!

Та всички хора, които били на сватбата — кой с мотика, кой с лопата, кой с дърво, — погнали вълка, та го наложили както трябва. А лисицата влезнала в къщата, а там била само невестата. Лисицата се наяла хубаво, па имало квасено мляко, взела, та си нацапала главата и избягала. Тичала, тичала, достигнала вече вълка, па захванала да пъшка, да охка:

— Олеле, главица, олеле ножица!

— Какво ти е море, Кума Лисо?

— Ох, ох, олеле, утрепаха ме! Ох, ох, олеле, ще умра!

И се търколила на земята, па рекла: — Я виж, Кумчо Вълчо, все ми изтече мозъкът!

— Е, щом е така, Кума Лисо, да те понося ли малко?

— Ех, Кумчо, няма да ти забравя добрината, ако ме поносиш, да не ме стигнат, та да ме дотрепат!

Качил я вълкът на гърба си, па тя започнала да вика:

— Болен здрав носи! Болен здрав носи!

— Какво викаш, Кумице?

— Бая си на главата, Кумчо, че ми се вие свят.

Пак я поносил, тя пак захване да вика така; той я пита, тя пак така му каже. Па като си дошла до дупката, тя скочила от вълка и му рекла:

— Болен здрав носи!

Вълкът се спуснал да я хване, а тя се скрила в дупката в едно коренище. Вълкът започнал да рови да я улови, уловил я за крака, па тя викнала:

— Корен-крак теглиш, корен-крак теглиш! — И вълкът я пуснал. Пак бръкнал вълкът, хванал корен, а лисицата му викнала:

— Олеле, крачето ми, олеле, крачето ми! И вълкът още повече и посилно теглил, па като се изскубне коренът изведнъж, па като се изтъркаля вълкът надолу по брега, та се утрепал!

?

- *С какво ви е интересна приказката?*
- *Съгласни ли сте, че в „Болен здрав носи" лисицата и вълкът са изобразени с човешки черти?*

В приказките за животни често се среща такъв художествен похват като **ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ**: животните се изобразяват с човешки черти и качества.

?

- *Какъв се разкрива нравът на Кума Лиса?*
- *Смешен ли е според вас вълкът или пък предизвиква съчувствие? Защо?*
- *По какво героите на приказката приличат на хората?*
- *Защо народният разказвач е изобразил вълка и лисицата с човешки качества?*
- *Искате ли да приличате на някого от героите? Обосновете се.*
- *Кои от изброените качества са присъщи на вълка и кои на лисицата:* ***лукав, коварен, лицемерен, безмилостен, егоист, непохватен, несъобразителен.***

☐ **Разкажете за поучителното и забавното в тази приказка.**

☐ **Докажете, че в приказката е използвано *олицетворение*.**

Характерите на героите животни се разкриват чрез речта им **(диалог)** и чрез тяхното поведение **(постъпки)**. Приказките за животни винаги съдържат **поука**.

☐ **Определете какви човешки качества се имат предвид, когато казват за някого:**

— като лисица — като овца — като лъв
— като вълк — като магаре — като орел

ПОДГОТОВЕТЕ СЕ за изразително четене на приказката по роли: помислете с каква интонация ще четете думите на лисицата и на вълка.

СРАВНЕТЕ вълка от приказката с този от анимационния филм „Ну погоди". Приличат ли си тези герои?

ПРОЧЕТЕТЕ и други приказки за животни и обобщете кое според вас е интересното и поучителното в тях.

РАЗДЕЛЕТЕ приказката на епизоди. Озаглавете ги. Напишете план.

ЗА НАЙ-ЛЮБОЗНАТЕЛНИТЕ:

- ☐ Прочетете руската народна приказка „Вълк и лисица".
- ☐ Преценете по какво прилича на приказката „Болен здрав носи" и по какво се различава от нея.
- ☐ Прочетете и преразкажете на своите съученици други народни приказки за животни — **български, румънски, руски**. Покажете с примери, че героите животни в тях са представени с човешки качества, че действат и говорят като хора и основен художествен похват е **олицетворението**.
- ☐ Сравнете образите на едни и същи животни в български, румънски и руски приказки (например, на лисицата и вълка). Направете изводи за общото и различното в олицетворенията, с които се разкриват нравите на героите в българските, румънските и руските приказки за животни.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ?

Приказката „Болен здрав носи" е разпространена в цяла Европа. Намерете нейния румънски или руски вариант и коментирайте илюстрациите.

ФАНТАЗИРАЙТЕ:

1. Измислете приказка с герои животни, като поставите за заглавие избрана от вас пословица. Обсъдете в клас какви човешки характери олицетворяват животните от вашата приказка.
2. Нарисувайте илюстрация към нея.

☐ **Запознайте се с една приказка с герои животни, записана в Бесарабия на местен диалект.**

Баба Андрейца да ви прикажи ина приказка.

Ималу ино дяду, сас ино коти и ино кучи то вардялу ина бахча сас зели. Бахчата била край риката, зам по-леку да са пулюва зелиту.

Туканак, Мечката, Прасету и Вълкъ му нагризват зелиту. Дядуту ни знай, ко да прай, ко да ям дума. Излялу вън и им дума:

— Мунчета, нидейти ми гриза зелиту, чи заре имам идин Кутурумбас бей. Сбрали са Мечката, Прасету и Вълкъ и си приказват: хай шейм дувечера да видим, който туй Кутурумбас бей!

Варет-варет и стигат идин вартеж, ино дърво разчиталену изпраяну ду негу, гату пуливат зелитку там пустилат слама.

Вълкът са качил на дървоту, Прасету са заровялу в сламата, Мечката ду дървоту.

Дядуту са наялу, излялу да дава на кучиту да иде. Котенциту излялу

вън и хукналу към дървоту. Прасету си умърдалу ухоту, пак Котинциту реклу (пумислилу си), чи й мишка и гу стисналу за ухоту. Прасету са стресналу и кату изгрувицалу, Котенциту са пудплашалу и са качилу на дървоту (там, при Вълкъ).

Вълкъ кату скочал, паннал въз Мечката. Уплашали са и хукнали да бягат.

Бягали, бягали и са запрели.

Прасету: „Най-напрет меня щеше да изде!"

Вълкъ: „Чи кату са качи на дървоту при меня, нали меня щеше да изде, аку беши да ни скоча."

Мечката: „Кату му панна поста (шапката) вазгоря ми, аз пубягнах, да ни ма изде!"

Турлакова Надя, с. Викторовка, Кантемирско
Записала Ана Пагур

☐ **Преведете приказката на книжовен български език.**

?

- *Разбрахте ли кой е героят Кутурамбас бей?*
- *Защо от него „бягали-бягали" мечката, прасето и вълкът?*
- *Има ли герой в приказката, който олицетворява храбростта?*
- *Кой побеждава — храбростта или страхът?*
- *Страшна или смешна е приказката?*
- *Над какво се надсмива народният разказвач?*
- *Можем ли да поставим за заглавие на приказката пословицата „На страха очите са големи"? Обосновете се.*
- *Потърсете и други, подходящи за тази приказка пословици.*

☐ **Прочетете края на приказката по роли. С каква интонация ще изговорите думите на всеки герой?**

☐ **Напишете в две колонки глаголите от приказката и техните книжовни форми в съответното лице и число.**

СРАВНЕТЕ народната приказка с авторската „Най-храбрият мъж на земята" от Любен Петков (стр.34). Посочете общото и различното между тях. Коя повече ви харесва? Защо?

ПРИПОМНЕТЕ СИ казаното за „пътуващите" мотиви от приказките. Можете ли да предположите как се е родила идеята у писателя Любен Петков за написване на приказката „Най-храбрият мъж на света".

НАПРАВЕТЕ ИЗВОД: Как писателите се отнасят към устното народно творчество? Какво е народната приказка за тях?

НАРИСУВАЙТЕ героите от народната и авторската приказка. Обсъдете предварително епизодите, които най-много ще ви помогнат за рисунките.

МЕЧКАТА И ЛОШАТА ДУМА

НАРОДНА ПРИКАЗКА

В една гора имало в една пещера малки мечета. Един човек веднъж отишъл за дърва, пък едното мече излязло от пещерата, закачило се за едно храстче на баира и никак не могло да се откачи. Човекът го видял, па му домиляло, та отишъл и го откачил от храстчето и го отнесъл в пещерата и си събрал дърва. Не щеш ли, видяла го мечката какво сторил, та го наближила и рекла:

— Ти ми стори голямо добро, искаш ли да станем побратими?

Побратимили се. Човекът го било страх, ала какво да прави? Престрашил се и мъничко по мъничко станали приятели с мечката. Когато да си тръгне човекът, уговорили се, като идва в гората, на кое място да я търси, за да се видят.

Веднъж, когато се разделяли с мечката и се целунали по устата, човекът й рекъл:

— И, приятелю, всичко ти е хубаво, само едно не ми харесва, дето ти мирише дъхът на лошо!

Той не се усетил какво е казал, нито разбрал, че мечката се докачила. Но мечката нищо не му рекла, ами протегнала врат и се замолила:

— Я ме удари с брадвата по главата, колкото можеш по-силно, ако не, ще те изям!

Човекът се объркал и всякак я молил да не я удря. Най-сетне видял, че няма изход, та я ударил с брадвата и й направил голяма рана. Те се разделили, ала се уговорили пак на това място да се търсят.

Много пъти после човекът ходил в гората и ха да види нейде мечката, нито веднъж не я видял. Чак след година веднъж попаднал на мечката на едно място, те се познали и се здрависали, поговорили и като да си тръгне човекът, мечката му рекла:

— Огледай ме, побратиме, дали ще видиш раната, дето те накарах миналата година да ме удариш.

Разгърнал козината й на врата — раната била зарасла и даже белег нямало, та рекъл на мечката:

— А бре, побратиме, то не се познава ни да е имало рана, ни да е удряно!

Тогава мечката му казала:

— Видиш ли, побратиме, че раната заздравя и вече съм я забравила, но думата, дето ми продума тогава, няма да я забравя, доде съм жива!

?

- *Какъв е човекът герой на приказката? Изберете верния отговор:*
  а) немилостив
  б) непризнателен
  в) нетактичен
  г) неискрен
- *Кое е поучителното на тази приказка и по какъв начин е изразена поуката?*
- *Можете ли да изразите поуката чрез пословица?*

✓ Досещате ли се какво означава изразът *битови приказки*?

Битовите приказки отразяват живота на хората и техните отношения в семейството, с другите хора, с властта — царя и неговите слуги; чрез тях се предава от поколение на поколение народната мъдрост и преценката за човешките недостатъци и пороци, които в приказката винаги се осмиват и се наказват. Тези приказки внушават и възпитават нравствени добродетели.

НЕВОЛЯТА

НАРОДНА ПРИКАЗКА

Един човек си имал двама синове. Той ходел в гората за дърва и все водел със себе си по един от тях. Па веднаж ги пратил да идат сами и им рекъл:

— Деца, хайде вие идете сами в гората за дърва, а аз ще остана у дома. — А те му рекли:

— Тате, ако ни се строши колата, кой ще ни я направи?

— Синко, ако ви се строши колата, вие викайте Неволята и тя ще дойде да ви я направи.

Двете момчета отишли в гората и понеже били млади, не ги мързяло, та събрали повечко дръвца и понатоварили колата. Като си тръгнали към къщи, по пътя колата им се строшила, а двете момчета се спрели на пътя и захванали да викат, колкото им глас държи:

— Невольо! Невольо! Ела да ни направиш колата.

Викали, колкото могли, викали, взело да се смрачава, а Неволята още я нямало никаква. Най-после малкият брат рекъл:

— Бате, тая проклета Неволя няма да дойде, ами я да вземем и ако може, сами да си направим колата.

А брат му рекъл:

— Може Неволята да е далече из гората, та да не ни чува, затова хайде и двамата да викаме, колкото можем. Те викали, викали, та чак гърлото им се предрало, а нея все я няма. А по-малкият брат пак казал:

— Хайде, бате, мръкна се, кой знае чия ли кола тя прави нейде сега.

Най-после двете момчета взели секирата и теслата, навели се и — клъц оттук, клъц оттам — сами си направили колата, колкото могли. Когато си отишли, баща им ги попитал:

— Как прекарахте, синко? — А те започнали да се оплакват:

— А, тате, колата ни се строши насред пътя, а ние викаме тая проклета Неволя, викаме, та ни се предра гърлото от викане, а нея я няма никаква, па току взимаме единият секирата, а другият — теслата, та сами си я поправихме, както можахме.

— Е, синко — рекъл баща им, — това е Неволята! Вие сте я викали, а тя е била при вас. Като нямало кой да ви направи колата, направили сте си я сами, а това ще рече, че Неволята ви я е направила. Аз ли ще бъда все с вас, та да ви поправям колата?

?

- *Защо определяме тази приказка като битова?*
- *Кой момент от случката си представяте най-добре?*
- *На какво изпитание бащата подлага своите синове? Нужно ли им е то?*

?

- *Какво не им достига на двамата братя преди изпитанието — сила, трудолюбие или опит?*
- *Как братята се справят с бедата? Кой от тях предлага най-мъдрото решение? Какви качества, познати от другите приказки, откривате у по-малкия брат?*
- *Какво олицетворява Неволята?*
- *Променя ли се вашето отношение към героите в различните моменти на случката? Как?*
- *Чували ли сте израза „Неволята учи"? Какъв смисъл влагат хората в него? Употребете го в кратко съчинение.*

ПОДГОТОВЕТЕ СЪСТЕЗАНИЕ за най-интересна и най-добре разказана българска битова народна приказка, издирена от вас.

☐ *Опитайте се да разкриете общото между нея и приказката „Неволята".*

(Какво научавате за добродетелите, които народът притежава и цени, за неговата мъдрост, за това как се възпитават младите? Използвайте в отговорите си и думите: ***мъдрост, добродетел, воля, упоритост, уважение, разбирателство, трудолюбие, милосърдие, доброта.****)*

ПРОЧЕТЕТЕ румънски, руски и гагаузки битови приказки.

☐ *Кои добродетели са общи за българите, румънците, руснаците, гагаузите? Аргументирайте мнението си с примери и епизоди от приказките.*

ПОМИСЛЕТЕ защо приказките обикновено започват с израза „Имало едно време"? Защо героите им са безименни? Защо не се описват портретите на героите, както и времето, когато става случката?

ФАНТАЗИРАЙТЕ:

1. Представете приказката „Неволята" с куклен театър.
2. Посочете моментите от приказката, които ще ви подскажат как трябва да се изпълняват ролите, как да се произнасят думите на героите.
3. Драматизирайте тази приказка без ролята на разказвача. Направете сценарий така, че случката да се представи чрез диалозите и постъпките само на трите герои — бащата и двамата му синове. Подгответе декори, кукли, музикални ефекти.

ДВАМАТА БРАТЯ

РУМЪНСКА НАРОДНА ПРИКАЗКА

Имало едно време двама братя. Задружно живеели те, в мир и съгласие. По-големият бил женен, имал жена и деца. А по-малкият още бил ерген. Веднъж през лятото те събрали житото — всеки от своята нива — и заедно го откарали на вършитба. По време на обяд по-големият отишъл вкъщи да се нахрани, а по-малкият останал да пази житото от врабците и другите птици. Като останал сам, той веднага прехвърлил един чувал жито от своята купа в купата на брат си, като си помислил: „На него по му трябва, той има да храни семейство. Моята пък е по-лесна. Колко ми е нужно! Сам човек лесно ще се изхрани."

Като се върнал по-големият брат, по-малкият отишъл да обядва. През това време батко му си рекъл: „На мене по ми е лесно, аз имам жена и деца. А брат ми е сам. Няма кой да се грижи за него „. И по-големият брат прехвърлил един чувал жито от своята купа в купата на по-малкия си брат.

И какво излязло от това!... Нито на един от братята не се е намалила купата с житото, а душевността и човечността и на двамата пораснали.

?

- *За какви добродетели се разказва в приказката?*
- *Можем ли да кажем, че те са общи и за другите народи?*
- *Каква е поуката на приказката?*

„Имало едно време..." с този израз най често започват народните приказки. Народният разказвач **не уточнява** географски **мястото**, историческото или природното **време**, тоест все едно, ако кажем **някога, някъде с някого се случило.**

Героите най-често са назовани с общи имена: мъжът, жената, момчето, бабата, дядото, царят, царкинята. А когато имат собствени имена, това са имена символи. Например **Хитър Петър.** Това име е символ на българската народна мъдрост, остроумие, находчивост.

☐ **Познавате ли подобни *герои символи* в приказките на други народи?**

ЧИСТИ ДРЕХИ — СЛАДКО ЯДЕНЕ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ПРИКАЗКА

В един дъждовен ден братовото момче на Хитър Петър му дошло на гости. То цялото било изцапано с кал, защото много обичало да тича из локвите. Вечерта Хитър Петър го подканил:

— Хайде, момче, измий си краката и почисти дрешките си от калта.

— Е-е-е, чичо Петре, — заглезило се момчето, — защо да се мия и да чистя дрехите си: нали утре, като играя, пак ще се изцапам...

Хитър Петър смръщил вежди и замълчал. Разбрал, че племенникът му не е възпитан да обича чистотата, а на това отгоре е и мързелив. Решил да му даде добър урок. На сутринта той му рекъл:

— Я, чичовото момче, вземи лопатата и метлата и иди да почистиш около магарето. То трябва да се гледа добре.

— А бе, чичо — изпъшкало момчето, — защо само търсиш да ми намериш работа? Каква ще е ползата от сегашното чистене, нали магарето пак ще изцапа?

— Е, добре, нека да е както казваш — съгласил се привидно Хитър Петър с гостенина си.

Когато момчето излязло на двора да играе, Хитър Петър казал на жена си:

— Днес ще ядем скришно от детето. Няма да му даваш нито троха. Прибери хляба в сандъка и го заключи.

— Недей така, бе Петре! Нали детето ни е на гости, нека да го нагостим — замолила се жена му.

— Според гостенина и посрещането! — отсякъл Хитър Петър. Хубава била играта, но скоро момчето огладняло. Започнало да поглежда към къщата в очакване да го повикат на закуска. Щом чичо му се показал на прага, то попитало:

— Чичо, няма ли да закусваме?

— Няма, чичовото! Вече няма да ядем! — казал Хитър Петър и излязъл по работа из селото.

Момчето помолило за закуска и стринка си, но нейният отговор бил като на чичо му.

На обяд Хитър Петър се прибрал вкъщи. Скришно от гостенина, той и жена му хапнали набързо. Момчето чакало, чакало и, тъй като било много гладно, се пресрамило и попитало:

— Чичо, кога ще ядем?

— Гладен ли си? — засмял се Хитър Петър.

— Гладен съм като вълк!

— Вече няма да ядем, момчето ми!

— Защо, бе чичо? — с просълзени очи попитало момчето.

— Е, не плачи, де! Защо да ядем? Каква е ползата от яденето, щом пак ще огладнеем? Нали вчера ми каза, че няма нужда да се миеш, след като пак ще се изцапаш. И аз реших да се поуча от тебе — щом пак ще огладнеем, защо да ядем?

Хитър Петър и жена му се спогледали и прихнали в смях. Момчето се засрамило и започнало да почиства дрехите си. След това старателно се измило. После грабнало лопатата и метлата и хукнало да чисти около магарето.

Стринка му в това време подредила трапезата с вкусни ястия. След като изчистило около магарето, момчето отново се измило. Хитър Петър засукал мустак и казал:

— Сега вече, синко, можем и да похапнем. Работният човек ходи чисто облечен и сладко яде!

?

- *Кое най-много ви харесва в приказката?*
- *С какви човешки недостатъци се бори Хитър Петър и какви народни добродетели утвърждава?*
- *Оправдава ли Хитър Петър името си в тази приказка? Аргументирайте се.*

☐ **Разгледайте портрета на Хитър Петър. Коментирайте какъв по характер е изобразен героят.**

☐ **Съвпада ли вашата представа за Хитър Петър с тази на художника?**

Приказки, в които се разказва за бита на народа, за неговия труд, за взаимоотношенията в семейството, за живота на бедни и богати утвърждават ценността на човешката личност независимо от мястото ѝ в обществената стълбица. В битовите приказки бедният, но весел и симпатичен герой често взема връх над богатия и властника чрез своето остроумие и изобретателност. Народите се смеят и се възхищават на своите Хитър Петър, Пъкале и Тъндале, Настрадин Ходжа. Учат се от „националните си герои" да не изпадат в униние, да търсят и да намират изход, когато се оказват в трудно положение.

БОГАТИЯТ И ХИТЪР ПЕТЪР

Един богат рекъл на Хитър Петър:

— Ти защо не ме поздравяваш?

— Защо да те поздравявам? — питал Хитър Петър.

— Защото имам хиляда жълтици.

— Като ги имаш, твои са си.

— Може да ти дам петстотин — казал богатият.

— Па ако ми дадеш петстотин, ти ще имаш петстотин и аз ще имам петстотин — защо да ти правя поклон.

— Па може да ми е омръзнало да съм богат и да ти дам всичко.

— Ако ми дадеш всичките жълтици, още по-добре: аз ще имам хиляда, а ти — нищо, защо тогава да ти се кланям.

☐ **Горд или горделив е Хитър Петър? Разграничете смисъла на тези думи с помощта на учителя си.**

☐ **Прочетете румънската народна приказка „Честният Пъкале". Помислете по какво си приличат румънецът Пъкале и българинът Хитър Петър.**

ЧЕСТНИЯТ ПЪКАЛЕ

Пъкале работел аргатин у един болярин. Веднъж болярският повикал Пъкале и го попитал:

— Кажи, Пъкале, ти честен ли си?

— Много съм честен, твое благородие. И да търсиш, няма да намериш по-честен от мене.

— Добре, Пъкале, кажи сега, ако например ти се случи да намериш на пътя моята кесия, какво ще правиш?

— Какво да ти кажа, брате, тогава и двамата ще сме благородни.

РАБОТАТА Е ДРУГА

Настрадин Ходжа имал обичай да подрямва следобед. Един летен ден той лежал на сянка под една слива. При него дошъл Хитър Петър.

— Какво има? — попитал го ходжата, без да се помръдне.

— Преди малко — започнал да разказва разтревожено Петър — в ливадите една крава изтърбуши с рогата си друга крава. Изтърбушената крава умря.

— Успокой се — вдигнал ръка Настрадин, — чакай да разбера. Казваш, в ливадите една крава изтърбушила с рогата си друга крава ...

— И изтърбушената крава умря, ходжа. Сега какво ще стане? — запитал Петър.

— От изтърбушената крава ще стане хубаво ядене. А другото добиче няма вина! — отговорил спокойно ходжата.

— Тогава аз напразно съм се страхувал! — въздъхнал Петър.

— Защо?

— Защото моята крава изтърбуши твоята!

— А-а-а, чакай тогава, работата е съвсем друга! — скочил като опарен Настрадин..

ПОМИСЛЕТЕ защо в двубоя между българина Хитър Петър и турчина Настрадин Ходжа в българските народни приказки обикновено побеждава Хитър Петър?

ЗНАЕТЕ ЛИ ЩО Е ТОВА АНЕКДОТ?

АНЕКДОТ — късо хумористично разказче, в което се предава с известно преувеличение комична случка от живота на човека. В България най-известни са анекдотите за Хитър Петър.

?

• *Кои от прочетените текстове за Хитър Петър ще определите като битови приказки, а кои — като анекдоти? Защо?*

АКО ВИ Е ИНТЕРЕСНО

Потърсете в библиотеката книгата „Габровски шеги". Кой от габровските анекдоти ви хареса най-много? Разкажете го така, че да разсмеете съучениците си.

Организирайте в клас състезание за най-добър разказвач на габровски анекдоти.

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

1. Какви видове приказки познавате?
2. Какво е особеното за всеки вид приказки?
3. Кой създава приказките?
4. Обяснете как разбирате следните твърдения:
   - народните приказки са анонимни;
   - народният разказвач досътворява приказката;
   - приказните мотиви пътуват;
   - съществуват различни варианти на народните приказки;
   - времето и мястото на действието в приказката са неопределени;
   - героите на приказките обикновено са безименни.
5. Кои добродетели утвърждава народът в приказките?
6. Кои добродетели са общи за българите, румънците, руснаците, гагаузите?
7. Как разбирате и различавате понятията „варианти на приказката" и „приказки с общи мотиви"?
8. Назовете най-разпространените общи мотиви в народните приказки на българи, румънци, руснаци и други народи.

Гласове на герои от далечни времена

тема

Паметта на поколенията пази ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДИ за драматични събития в народната съдба, за исторически лица, за подробности от живота на християнски светци, а също така за имената на местности — реки, планински върхове, скали, селища, крепости. Това са скъпите страници от ненаписаната история на народа, които се предават от уста на уста през вековете като най-скъпо наследство.

ПРЕДАНИЕ — народен разказ за събития и случки отдавна минали.

ЛЕГЕНДА — народен разказ за исторически герои и събития въз основа на съществуващи за тях предания.

Между предание и легенда няма съществена разлика. Затова двете думи се употребяват като синоними.

СЪЩЕСТВУВАТ РАЗЛИЧНИ ВИДОВЕ ПРЕДАНИЯ И ЛЕГЕНДИ:

- за християнски дейци;
- за исторически лица и събития;
- за строежи (градове, крепости, мостове);
- за произхода на животни, птици, растения, природни явления;
- за природни образувания, за забележителности.

СВЕТИ ГЕОРГИ И ЛАМЯТА

НАРОДНА ЛЕГЕНДА

Има една легенда за Свети Георги. Свети Георги не го уважавали — хич!

Добре, ама имало нейде си едно езеро. От това езеро излизал всяка година един змей и взимал по една мома. Добре, ама дошло време да вземе една царска дъщеря и да я изяде.

Дошъл при нея един човек. А тя плачела.

— Защо плачеш, моме? — казал.

— Ами плача — казала тя, — всяка година един змей излиза от това езеро и взима по една мома! Сега дойде вече и моят ред. И мене ще изяде.

— Не бери грижа — казал човекът. — Седни! Тя седнала. Той легнал на скута ѝ.

— Аз ще легна малко да поспя и когато се разбуди змеят, когато забучи змеят, ти ще ме викнеш!

Добре, но змеят като забоботил, тя не искала да го събуди и почнала да плаче. И като плачела, една сълзичка паднала на Свети Георги върху лицето. Като паднала сълзата, той се събудил и рекъл:

— Моме, защо плачеш?

— Ами плача — казала тя, — ето го вече змея, ще ме изяде!

— Не бери грижа! — рекъл.

И тогава той скочил и тъкмо змеят си подавал вече устата да лапне момата — с копието си го убил. Като убил змея, казал на момата:

— Хайде сега върви си.

И оттам сетне Свети Георги почнали да го уважават.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

СВЕТИ ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ е воин мъченик, който по време на гоненията на християните бил измъчван и обезглавен заради своята преданост към християнската вяра. Днес в много текстове той се явява едновременно и като римски войник мъченик, и като храбър рицар — победител на дракона.

?

- *Към кой вид легенди ще отнесете легендата за св. Георги и ламята?*
- *Какви качества на св. Георги се проявяват в стълкновението със змея?*
- *Кое от съдържанието на легендата ви напомня за вълшебната приказка?*

Най-известният герой на българските легенди и предания е Крали Марко.

Не само българите, но и другите балкански народи (румънци, сърби, словенци, албанци и др.) възпяват във фолклора си подвизите на този необикновен юнак.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Има исторически сведения за българина Крали Марко. Според тях той живял през 14 век в град Прилеп. След смъртта на баща си — крал Вълкашин, Крали Марко става васал на турците. И по такъв начин по време на турското робство запазва в своите владения относително спокоен живот за около 20 години. Българите били благодарни за това на Крали Марко. Те увековечили своя закрилник в народната памет и с неговото име свързвали надеждите си за достоен и честит живот.

От българските народни предания може да се състави дълга и подробна **фолклорна биография** на Крали Марко, като на всеки епизод е посветено най-малко едно отделно предание.

КРАЛИ МАРКО

- Роден в град Прилеп в семейството на юначния крал Вълкашин;
- Необикновената си сила получил от една самодива, след като помогнал на нейната дъщеря Гюргя;
- Господ Бог намалил неговата физическа сила, но предрекъл, че Крали Марко ще побеждава не само със силата, но и с ума, и с хитростта си;
- Помагат му да проявява своето юначество юнашката му майка, разумното му булче, неговата посестрима самодива Гюргя, хвърчащият му кон Шарколия и неговата необикновена сабя;
- Първите му подвизи убеждават всички в силата му (захвърленият на голямо разстояние огромен камък; укротената мечка стръвница);
- Основно подвизите на юнака Крали Марко са свързани с освобождаването на поробените българи.

ПРЕЦЕНЕТЕ по какво тя съвпада и по какво се отличава фолкорната биография на Крали Марко от историческите свидетелства.

Илюстрация от Стефан Марков

КРАЛИ МАРКО НА КОСОВО ПОЛЕ

НАРОДНА ЛЕГЕНДА

Тръгнал Крали Марко за Огражден с майка си и с жена си, но по пътя не срещнал нито едно кладенче. Ожаднели много, двете жени се заоплаквали:

— Пресъхнаха ни устните и силата ни напуска вече.

Марко ударил с лакът два пъти в земята, направил два кладенеца.

(Днес те се наричат Маркови кладенци.) Напили се всички с бистра водица и тръгнали по Огражден планина. Като стигнали до Косово поле, чули тропот на копита.

— Сигурно турците препускат насам — казал Крали Марко на майка си и на жена си, — но вие не се бойте. Аз бързо ще се справя с тях.

Крали Марко развъртял наляво и надясно сабя и боздуган. Турците падали от конете си като зрели круши. Гледала жената на Марко юначния си мъж с възхищение, не се стърпяла и рекла на свекървата си:

— Е, майко, ако още един такъв син беше родила, нямаше да остане ни един турчин.

— Един юнак е Марко, ама дано Бог го пази, та българите закрила да имат — отвърнала старата жена.

?

- *С кое историческо време се свързва преданието?*
- *С какво се сблъскват Крали Марко и близките му по пътя за Огражден?*
- *Защо се възхищава от Крали Марко жена му? Открийте в текста с какви думи изразява тя своето възхищение?*
- *Какво казва майката на Крали Марко за предназначението на юначния си син? Какви чувства откривате в нейните думи?*

КЪДЕ Е КРАЛИ МАРКО И КОГА ЩЕ СЕ ВЪРНЕ

НАРОДНА ЛЕГЕНДА

Един мъж от село Драгоман тръгнал на гурбет в Стамбул. Дълго пътувал. Като плавал с кораб по морето, вятърът го отнесъл до някакви острови. Там се издигала висока планина, в която зеела голяма пещера.

Пред пещерата лежали две мечки. Това не били обикновени мечки, а хали. Влязъл селянинът в пещерата и що да види — пред него Марко Кралевича. Очите му били големи като пенджери, мустаците дълги до земята.

— Ей, човече — запитал Марко, — как можа да дойдеш при мене? Никой не знае къде съм, а ти как се добра дотук?

Марко говорел, но селянинът нищо не разбирал, така бил объркан от неочакваната среща с Крали Марко. След време се поуспокоил и казал:

— Аз съм от Брезнишко и тръгнах на гурбет. Искам да спечеля малко парици, че голяма беднотия е у нас. Хората са бедни и тъжни. Няма кой да ги защити от турците.

Крали Марко завел селянина при коня Шарколия и му показал сабята си, която била забита в скалата.

— Виждаш ли, човече, сабята ми. Тя беше до дръжката забита в скалата. Много бавно се измъква от клещите на скалата, но вече наполовина се е освободила.

— Значи има надежда. Не е далеч времето, когато сабята ще се освободи, нали Марко? — запитал селянинът.

— Да, скоро ще е! — отвърнал Крали Марко. Светнали очите на селянина:

— Ех, ние, всички българи си знаехме, че Марко от Прилеп е жив. Един прилепчанин разправяше, че си станал търговец и си пътувал по море със стока и че той приказвал с теб. Други разправят, че си жив, но си скрит и пак ще се появиш.

— Добре говорят хората — казал Крали Марко. — Поздрави ги от мене. Скоро ще литнем с коня Шарколия из поробените български земи. Тъй да знаят всички!

?

- *Каква представа за Крали Марко у българския народ откриваме в преданията?*
- *Открийте думите, в които проличава народното отношение към Крали Марко. Заради какви негови качества народът го обича?*
- *Какви надежди народът свързва с юнака Крали Марко?*
- *Какво в образа и в поведението на Крали Марко ви напомня за юнака от вълшебните приказки?*

Приел Крали Марко за свой герой, българският народ го дарява с такава сила и храброст, каквито са били необходими, за да може той достойно защищава поробения народ. Огромен е броят на преданията за Крали Марко. Споменът за него витае не само в развалините над Прилеп, — неговите дири се намират навред по Стара планина, край Вардар, в Дунавската равнина и пр.

По Димитър Осинин

Илюстрация от Стефан Марков

КРАЛИМАРКОВИ СЛЕДИ

НАРОДНИ ПРЕДАНИЯ

КРАЛИМАРКОВА НОГА

Недалеч от Охридското езеро, в лозята на Струга, се намира камък, който се нарича Маркова нога. Говори се, че веднъж Крали Марко стъпил на този камък, за да се качи на коня си и оттогава върху него останала следа от стъпалото му.

ЖЕЛЯЗНАТА ВРАТА КРАЙ ВАРДАР

На десния бряг на Вардар има каменни скали, които са така издялани и изравнени, като че майстор ги е мерил и сякъл. Казват, че Крали Марко със сабята си е отворил този път в планината.

КРАЛИМАРКОВИ ОТКОСИ

В Балкана, по пътя от село Малиново за Вършец, и досега хората показват Кралимарковските откоси — каменни гънки, като че ли е косено сено.

НАПРАВЕТЕ ИЗВОД за това по какво се отличават приказките от преданията:

?

- *Анализирайте информацията за мястото и времето на действието в приказките и в преданията.*
- *Какво начало е характерно за приказките и как започват преданията?*
- *Кое от прочетените предания, според вас, е най-близо до приказката? Аргументирайте се.*

☐ **Подгответе се за подробен писмен преразказ на следната легенда.**

Момата — така се нарича самотна красива скала близо до с. Широка Лъка, Смолянско. Съществува легенда за тази скала, която прилича отдалече на стройна мома с хурка в ръка, заобиколена от овцете.

Живяла някога снажната и красива мома Каня. От хубава по-хубава била тя. Витите ѝ черни плитки се спущали над раменете и се разпилявали под кръста. Бялото ѝ лице било триж по-бяло от снежните преспи на Перелика, а очите ѝ блестели като бистрите смолянски езера. Всяка сутрин още преди изгрев слънце Каня ставала от сън, измивала бялото си лице със студена изворна вода и подкарвала стадото на паша. Скитала тя с бащините си овце по горските поляни и пеела кръшни песни. Толкова мелодични били

песните ѝ, че дори и рекичката забавяла своя бяг, за да послуша родопски напев. Една сутрин Каня пак извела стадото. Денят бил слънчев и никой не очаквал, че девойката няма да се върне в своя дом. През този ден била най-весела и жизнерадостна, пеела най-хубавите песни, изправена на една скала. Изведнъж кучето с тревожния си лай нарушило горския покой. Песента секнала, когато Каня видяла по стръмнината десетина чалмалии. Девойката останала като вцепенена. Чудела се как да се спаси. Затичала към близката пропаст, но турците ѝ препречили пътя. Предусетила трагичния край, малката рекичка забучала сърдито, а стадото тревожно заблеяло. Тогава Каня с насълзени от жалост очи се помолила камък да стане, но да запази българската си вяра.

И станало чудо. Молбата ѝ се сбъднала — девойката се превърнала в камък, а стадото — в грамада. Оттогава ѝ останало име Каня Яковерка.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Пословиците и **поговорките** са най-кратките **народни умотворения**.

Те са възникнали в най-старите времена. Наричат ги „крилати", тъй като се разпространяват много бързо и лесно.

ПОСЛОВИЦИТЕ обикновено се състоят от едно изречение, в което е изказана образно и емоционално някаква мъдрост, поука, опит на дедите, завещан на внуците.

Например:

Бащина поука, синова сполука;

Не оставяй днешната работа за утре;

Лозето не ще молитва, а иска мотика;

Работата краси човека, а мързелът го грози;

Приятел в нужда се познава.

Прочетете пословиците. Какви житейски мъдрости са изказани в тях?

Ако искаш да ядеш с голяма лъжица, вземи и голяма мотика.
Който прави зло, да не чака добро.
Бащино огнище — топло пепелище.
Много думи малко пари струват.
Работата да се бои от тебе, не ти от нея.
Трудът е и здраве, и живот.
Който на младини пирува, на старини робува.
В умна глава сто ръце.
Без книга човек е сляп.
Навикът е една мъка, отвикът — две.
Който печели време, печели сила.
Здравият е най-богат.
Да е учено — добро, да е умно — по-добро.
По-добре да се подхлъзнеш с крак, отколкото с език.
От език по-сладко няма и по-горчиво няма.
Без наука няма сполука.
Ако не кърпиш вехтото, ново не ще носиш.
Каквото постелеш, на това ще легнеш.
Себе си съди като другите, другите като себе си.
За една чест живее човек.
По-добре да изгубиш живота си, а не доброто си име.
Домът на лъжеца изгорял и никой не повярвал.
Конят се познава по ездата, човекът по приказката.
Дума стрела не е, пък в сърцето се забива.
Блага реч железни врати отваря.
Думата не е врабче, ама като я изпуснеш не се улавя.
Който много говори, много и греши.
Който последен се смее, най-добре се смее.
Лиса знае сто приказки и всички за кокошката.
Два остри камъка брашно не мелят.
Два лешника на един орех надвиват.
Бързата работа — два пъти работа.
Чисто сребро от ръжда не се бои.
Както живееш, така ще се прочуеш.
Хубавата дреха не прави човека хубав.

ПОГОВОРКИ това са изречения или словосъчетания с преносно значение, които дават ярка и категорична оценка на ситуация, събитие, човешко поведение или характер.

За някого, който работи безсмислено, глупаво, безполезно хората казват, че той ***с решето вода носи****, а изразът* ***след дъжд качулка*** *означава ненавреме свършена работа.*

Поговорките така устойчиво навлизат във всекидневната реч, че се възприемат като обикновени слова, но по-изразителни и по-въздействащи.

От дъжд на вятър.
Вади му душата.
Вятър го вее.
Излизам от кожата си.
От дума не разбира.
Шило в торба не стои.
Не е на себе си.
Продава зелени краставици.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Възрожденският поет Петко Рачов Славейков е събрал и записал повече от 20000 пословици и поговорки. Той ги наричал „избрани" думи или изречения.

• *Какво казват българските пословици за силата на думата, за езика и речта?*

☐ **Напишете съчинение по една от следните пословици по ваш избор: „Дума дупка не прави" или „Казана дума - хвърлен камък."**

☐ **Изберете и запишете седем най-важни според вас пословици, като ги подредите така, че да се получи нещо като завет, който баща дава на сина си.**

ПОМИСЛЕТЕ за какво свидетелства фактът, че във фолклора на различните народи има много пословици и поговорки с близко съдържание?

Българската пословица **Не прави от мухата слон** има следните съответствия в румънския и гагаузкия фолклор:

Не прави от комара жребец (румънска).
Не прави от бълхата камила (гагаузка).

☐ **По какво се различават тези пословици?**

ПРОЧЕТЕТЕ следните български пословици, които имат почти буквални съответствия у румънци, руснаци, гагаузи, цигани и други народи. Обяснете значението на тези пословици.

Утрото е по-мъдро от вечерта.
Не оставяй днешната работа за утре.
Животът свършва, но работата не.
Не е злато всичко, що блести.
Изтърваната риба е винаги голяма.
Каквото посееш, такова ще пожънеш.
Опъвай си краката според юргана.
Съседите са повече и от родните.

РАЗГЛЕДАЙТЕ ТАБЛИЦАТА. Прочетете българските пословици и техните съответствия в румънски и руски език.

Кои добродетели утвърждават и кои пороци критикуват тези мъдрости?

Български	Румънски	Руски
• По-добре да вярваш на своите очи, а не на чуждите речи.	• Mai bine o dată să vezi, decît de o sută de ori să auzi.	• Лучше одинраз увидеть, чем сто раз услышать.
• По-добре късно, отколкото никога.	• Mai bine mai tîrziu, decît niciodată.	• Лучше поздно, чем никогда.
• Една кръстава коза всичкото стадо окръставява.	• O vacă rîioasă strică toată cireada.	• Паршивая овца все стадо портит.
• Който гони два заека, и двата изпуща.	• Cine aleargă după doi iepuri, nu prinde nici unul.	• За двумя зайцами погонишься, ни одного не поймаешь.
• Който копае другиму яма, сам пада в нея.	• Nu săpa groapa altuia, că singur cazi în ea.	• Не копай яму другому, сам в нее попадешь.

☐ **Колекционирайте пословици, които са общи за съседните народи. Анализирайте ги. За какви общи представи свидетелстват те?**

Състезавайте се за титлата „Най-добър познавач на пословици и поговорки", като отчитате:

а) кой знае повече пословици и поговорки;

б) кой най-добре коментира народната поука и мъдрост, изразена в пословицата;

в) кой е измислил най-интересна история по предложена от учителя пословица;

г) кой назовава повече български пословици, които имат съответствия в румънския и руския фолклор.

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

1. По какво си приличат и по какво се различават вълшебните приказки и легендите.
2. Защо в българския фолклор толкова много легенди и предания са свързани с епохата на турското робство?
3. Крали Марко и Хитър Петър са най-популярни и най-любими герои от българския фолклор. Какви идеали и нравствени ценности на българския народ те въплъщават?
4. Питайте старите хора и запишете легенди и предания за преселването в Бесарабия на вашите предци; за образуването на вашето село; за необикновени истории, дали начало на някакъв строеж и др.
5. Разтълкувайте пословиците:

   От пословицата дума не може да се махне.

   Поговорката е цвете, а пословицата ягода.

   Реч без пословица е като ястие без сол.

   Умният човек не говори без пословици.

Художествена литература

Всичко е интересно за човешкия дух. Светът на поета е велик, безпределен, за крилатата му мисъл няма граници.

Иван Вазов

Художествената литература се нарича още **лично словесно творчество**, защото всяко литературно произведение (стихотворение, разказ, повест, роман и пр.) има свой автор. Личното словесно творчество е писмено. Авторите, които създават художествена литература, се наричат **писатели**.

БЕЗ КНИГА ЧОВЕК Е КАТО СЛЯП.

Българска пословица

Книгата е светлина, тя ни учи на красиво и на добро, дава ни примери за следване, казва ни: „Приличайте на този мой герой или на тази моя героиня! Вижте колко те са честни, смели, благородни! Не искате ли да бъдете и вие като тях?" А нашата — българската — книга ни разказва за трудния път на народа ни, за неговите прекрасни синове, за скъпите жертви, които той е дал в борбите си за свобода ... И освен това тя ни преподава уроци по български език. Но ще кажете: ние си го говорим и така! Пък аз ще ви кажа, че езикът на човека може да бъде богат и беден, хубав и грозен, правилен и неправилен. Книгата ви дава примери за богат, хубав, правилен български език.

Валери Петров

КНИЖНИТЕ СТРАНИЦИ СА КАТО РЕСНИЦИ - ОТВАРЯТ ОЧИТЕ.

Руска пословица

3. тема Поучителни случки с животни, предмети и хора

Басня

Баснята е кратко разказче в стихове или проза, в което героите са животни, птици или предмети. Те мислят, разговарят и действат така, както и хората. Чрез тези герои се изразяват човешки характери. Обикновено единият от героите постъпва по-мъдро от другите. Всяка басня съдържа поука. Басните приличат на народните приказки за животни, но за разлика от тях имат автор. Чрез героите на баснята авторът осмива човешки недостатъци. Първият автор на басни е Езоп, който е живял в древна Гърция преди повече от 2500 години. Авторите, които съчиняват басни, се наричат **баснописци.**

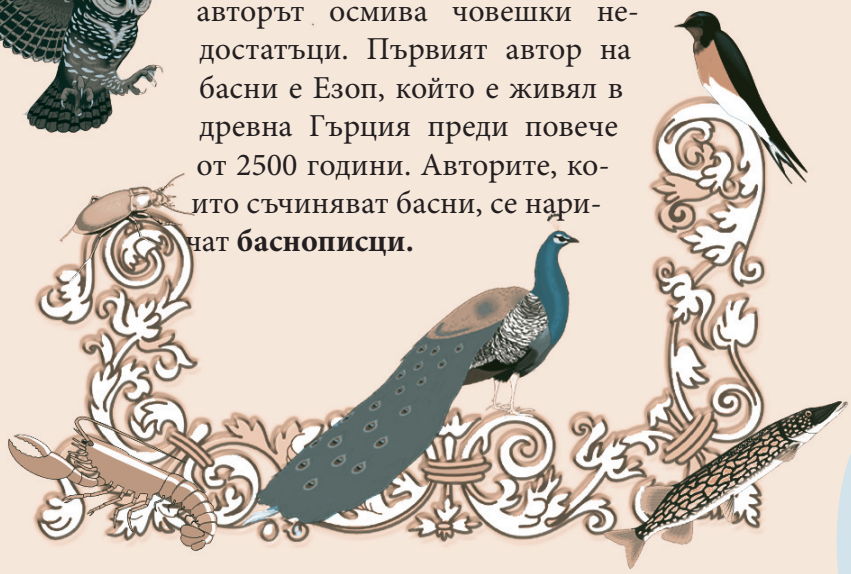

ЕЗОП

(VI — V ВЕК ПР. Н. Е.)

Животът на Езоп е една легенда. Но наистина се знае за неговите басни, че в древността учениците задължително са ги изучавали заради поуката, която съдържат.

ГАРВАН И ЛИСИЦА

Гарван грабнал парче месо и кацнал на едно дърво. Една лисица, като искала да се докопа до месцето, спряла се и захванала да го хвали, че е едър и красив. Добавила, че измежду всички птици на него най-прилича да бъде цар, че това щяло да е напълно възможно, стига да има глас. А той, като искал да й докаже, че имал и глас, като гракнал с пълно гърло, изпуснал мръвката. Лисицата се спуснала, грабнала месото и казала:

— Гарване, ако имаше и разум, нямаше да ти липсва нищо, за да станеш цар на всички птици.

Баснята е подходяща за неразумен човек.

РЕЧНИК:

грàбна и грàбвам — отнемам, сграбчвам.
докòпам и докòпвам — улавям, хващам, сграбчвам.

?

- *Защо лисицата успяла да измами гарвана?*
- *За какъв се мисли гарванът? Какъв всъщност е той?*
- *Как е изразена поуката?*

Мисля се за...= Имам се за...= Смятам се...

ИВАН КРИЛОВ

(1769—1844)

Всяка басня на Иван Крилов е създадена с огромен труд. Той е работил над нея като ювелир над скъпоценен камък. Извайвал я с безкрайно внимание. Запазени са по няколко редакции на басните, които дават представа за изящната работа на баснописеца. По цели дни е носил в ума си новата басня, докато тя придобие безупречна стегната форма.

Николай Степанов

ЩИГЛЕЦ И ГЪЛЪБ

Попадна Щиглец изведнъж в злодей — капан: горкият, почна да се хвърля, мята... Млад Гълъб с него се загаври: „Брате, не те е срам — сред бял ден ти, припрян, как я изпати!

Опазен съм и в час петлян аз от такава изненада.” Ала и сам той в примката се омота. Тъй ти се пада! — Друг не осмивай, Гълъбчо, ти, с лекота!

Превод от руски Нико Стоянов

РЕЧНИК:

загàври се, гàвря се — подигравам се, иронизирам, присмивам се, осмивам, вземам на присмех.
припрѝн — нетърпелив, сприхав, нервен//бърз, прибързан.
изпàти, изпàщам си (разг.) — патя си, пострадвам, страдам.
час петлѝн — ранна утрин.

?

- *Защо Гълъбът се присмива на Щиглеца? Как заплаща Гълъбът за своята увереност, че никога няма да изпадне в беда?*
- *Обяснете как разбирате думите на Щиглеца: „Тъй ти се пада!"*
- *Справедливо ли е наказан Гълъбът?*
- *Коя е поуката на баснята? С думите на кой герой ще си послужите, за да я изразите?*
- *Защо Иван Крилов изписва с главни букви названията на птиците* ***щиглец*** *и* ***гълъб****?*

☐ **Какви човешки характери са представени чрез героите на баснята?**
(Назовете качествата им, като си послужите с думите: **нещастен, страдащ, горделив, надменен, високомерен.**)

☐ **Умен или глупав е Гълъбът? Разсъждавайте по въпроса, като си помогнете с руските пословици:**

Глупавият ще осъди, умният ще разсъди.
Умният бяга от злото, а глупавият го настига.
Умният обича да се учи, глупавият — да поучава.
Високо литна — ниско кацна.
Глупостта и горделивостта са близнаци.

☐ **Кои други басни на Крилов знаете? Разкажете за техните герои.**

ПРИПОМНЕТЕ СИ

баснята на Крилов „Лебед, щука и рак". На българските читатели тя е позната в свободен перевод на поета Петко Рачов Славейков със заглавие „Орел, рак и щука".

ПРЕДВАРИТЕЛНА ЗАДАЧА

Прочетете баснята „Орел, рак и щука" (стр.193) Помислете, защо вместо лебед П. Р. Славейков е избрал за герой на баснята орела?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ…

Крилов е съчинил 200 басни. От тях 63 са написани въз основа на Езоповите басни, обработени от френския баснописец Лафонтен. Но използвайки сюжета на баснята, Крилов е създал свое оригинално произведение. Неговите басни са истинска изява на руския народ, на руското разбиране на живота, на руското отношение към света.

АЛЕКСАНДРУ ДОНИЧ

(1806—1866)

Александру Донич е най-значителният баснописец на своята епоха. Той, както никой друг, успява да покаже морала на своето общество в такива басни като „Щурец и мравка", „Вълк и славей", „Рак, жаба и щука" и др.

Димитру Мику

ЩИГЛЕЦЪТ И ЧУЧУЛИГАТА

Попаднал е в капан щиглецът — къде по-зле! —
и без надежда на смърт се бие;
а чучулигата му се присмива,
говорейки: „Какъв глупак!
Под ясно небе, сред бял ден
възможно ли е така да се излъжеш?
Когато аз от нищо
нямам страх."
И обикаляйки щиглеца,
на хорска хитрост хваща се и тя.
От памтивека е така — не се присмивай никому,
защото не се знае къде след миг ще стъпиш сам.

Превод от румънски Георги Барбаров

?

- *На кого от героите в баснята съчувствате?*
- *Одобрявате ли постъпката на чучулигата? Обосновете отговора си. Употребете думите, като разберете смисъла им:* ***надсмива се, подиграва се, иронизира, несправедливост, горделивост.***
- *Справедливо ли е наказана чучулигата в баснята?*
- *Каква е поуката в баснята? Как е изразена?*
- *Докажете, че пословицата „На зла круша — зъл прът" може да бъде отнесена към баснята „Щиглецът и чучулигата". Посочете и други подходящи пословици.*
- *Кои постъпки можем да наречем* ***красиви*** *и кои —* ***грозни?***

ГОРДЕЛИВАТА ПЕПЕРУДА

БАНАТСКА[1] НАРОДНА ПРИКАЗКА

Ето че и в дивата гора пристигнала царица Пролет. Откъдето поминала, дървесата се раззеленили, тревата избуяла, птичките в хор запели, пчелички и бръмбарчета зажужали; събудили се и горските ручейчета. Въздухът се изпълнил с дъх на цъфнали цветя и билки.

Всред това всеобщо оживление хвърчала нагоре-надолу, обзета от луда радост, една пеперуда. Крилата ѝ — обагрени с всички цветове на дъгата, тялото — стройно и кръшно. Наистина тя била толкова красива, че цветята охотно разтваряли чашките си, за да вкуси хубавицата от техния нектар. Дали от цветния сок, дали от прозрачния въздух или от топлите слънчеви лъчи, на пеперудата главичката ѝ се замаяла — също като да е пияна. (Аз пък мисля, че причината за нейното неудържимо веселие е комай по-друга: оглеждайки се в малката локвичка, която се била образувала във вдлъбнатината, останала от копитото на сурия елен Рогачко, видяла се колко е хубава и душичката ѝ се преизпълнила с гордост).

Сега тя хвърчала от цвят на цвят, от клонче на клонче, танцувала във въздуха, та всички да я гледат и да ѝ се любуват. Ненадейно, ето че съзряла в тревата да пълзи една гъсеница. Красавицата я погледнала с погнуса и изрекла:

— Жалко червейче, махни се по-скоро от очите ми! Защо ли Великата майка на гората си е губила времето да създава такава гнъсна твар, която знае само да се гърчи и пъпли? Виж мене, колко съм прекрасна! Събрала съм върху крилата си краските на всички цветя. С тях летя високо-високо във вишното небе, слънцето достигам.

Гъсеницата вдигнала глава, погледнала горделивката със зелените си очи и отвърнала скромно:

— Како, защо ме обиждаш с такива високомерни слова? Ами че ругаейки ме, ти себе си унижаваш. Защото до неотдавна и ти си била гъсеница, а и твоите деца ще бъдат такива като мен.

Да! Прелестната пеперуда била забравила своето рождение. Защо да се чудим, когато това често се случва и с човека?

СРАВНЕТЕ баснята „Щиглецът и чучулигата” и приказката „Горделивата пеперуда”. На какво повече ви прилича текстът „Горделивата пеперуда” — на приказка или на басня? Приемате ли този текст да бъде наречен „народна басня”? Обосновете се.

[1] *Банат — област в Румъния, където живеят българи.*

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ

(1827 - 1895)

Добър поет, чуден шегобиец, изряден журналист, отличен познавач на езика, положителен политик, остроумен критик, въодушевен патриот, а всичко това сглобено с мравешко трудолюбие и неуморима работливост — това е Петко Рачов.

Светослав Миларов

ОРЕЛ, РАК И ЩУКА

Орел, рак и щука,
не зная по каква сполука,
такваз им работа дошла
да теглят заедно кола.
И ето те се впрягат,
напъват се, напрягат
ей тъй, че ще се пукнат чак,
а пустите кола не мръдват пак.

Те можеха покара
най-лесничко товара,
но на — орелът кат крилат
все теглял нависоко,
кир Рачо теглел наназад,
а щуката — в дълбоко.
Кой крив, кой прав — не знам,
Товарът и донине там.

Несговорна дружина
не могат си почина.

?

- *Защо орелът, ракът и щуката не могат да подкарат колата?*
- *Какво човешко качество отрича П.Р. Славейков чрез героите на баснята?*
- *Коя е поуката? Как е изразена в баснята?*

СРАВНЕТЕ

Прочетете разказа „Съдружие" от Асен Разветников (стр. 64). По какво си приличат героите на разказа и на баснята „Орел, рак и щука"?

Постигат ли съгласие героите на баснята? А героите на разказа?

Думите на кой от героите ще ви помогнат да изразите основната мисъл на разказа?

СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

(1856 - 1927)

Върви, народе, възродени,
към светла бъднина върви...

На 24 май — празник на светите братя Кирил и Методий и на славянската писменост, звучи този български всеучилищен химн, който радва сърцето на всяко българско дете. Текста го е написал Стоян Михайловски. Той е роден в град Елена и произхожда от стар възрожденски български род. Ето как го описват неговите съвременници:

Стройна, снажна фигура, красиво лице, хубаво чело, големи тъмнокафяви очи, буйни мустаци и гъсти черни вежди, между които се беше очертала характерната бръчка като знак на негодуване и бунт срещу света. Остър, изпитателен, недоволен от себе си и от другите поглед. Няма търпение да чака, изпреварва въпросите, думите му бликат като буен поток.

по Ив. Карановски, Н. Г. Данчов, П. Пейков

ПАУН И ЛЯСТОВИЧКА

Паун запитал лястовичка:

— Какво приказват зарад мене между небесното крилато население?

— За тебе, възразила мъничката птичка, откак се щурам аз из сините простори, едно и също се говори!...

— Че съм най-драголюбен хубавец, нали!

— Че си богато пременен глупец!

РЕЧНИК:

щу̀рам се — лутам се, вървя насам-натам, въртя са нагоре-надолу, обикалям.

пременѐн — спретнат, нагизден, облечен, натруфен (разг.).

?

- *Кой от героите на баснята ви е по-симпатичен? Защо?*
- *Защо лястовичката нарича пауна „променен глупец”?*
- *Какви човешки недостатъци са вложени в образа на пауна?*
- *Кое е това, което загрозява красивия паун?*

☐ **Кои от изброените качества най-точно характеризират героите на баснята:**

самомнителност	**искреност**
самохвалство	**прямота**
надменност	**откритост**
горделивост	**откровеност**

СЕКИРА И ТЪРНОКОП

Един ръждясал търнокоп, не знам къде забравен,
попитал лъскава една секира: „Що блести
всегда лицето ти?
И аз съм от желязо уж направен,
защо не съм кат тебе гладък, чист,
лъчист?
Отгде изхожда между нас
подобна разлика...?” Секирата тогаз
отвърнала: „Аз всеки ден отивам на гората,
сека дърва... Лъскавината
в труда намервам аз,
в труда стои, другарю мой, хубавината...”

РЕЧНИК:

секѝра — желязно сечиво с дървена дръжка за сечене на дърва; брадва.
търнокòп — инструмент за копане на твърда камениста почва; кирка.
ръждà — червеникавокафяво вещество, което се образува по повърхността на железни предмети.

?

- *По какво си приличат секирата и търнокопът? По какво се отличава секирата от търнокопа?*
- *Кое човешко качество утвърждава Стоян Михайловски в образа на секирата?*
- *Как е изразена поуката в баснята?*

- ☐ **Посочете синоними на думата хубавина.**
- ☐ **Посочете пословицата, която най-точно изразява основната мисъл на баснята „Секира и търнокоп”:**

  Без труд почивката не е сладка.
  Който не работи, не бива да яде.
  Трудът краси човека, а мързелът го грози.
- ☐ **Как изглеждат героите във вашето въображение? Опишете ги.**
- ☐ **Напишете кратко съчинение със заглавие по избор: а) Трудът краси човека. б) Мързелът грози човека.**
- ☐ **Разкажете за човек, когото познавате или сте наблюдавали.**

В „Секира и търнокоп” героите са предмети, но се имат предвид човешки качества и прояви. В думите на героите и в поведението им Стоян Михайловски е вложил скрит смисъл. В този случай казваме, че значението на баснята е **алегорично**.

АЛЕГОРИЯ — дума, израз или литературно произведение, в които се говори за едно, а се разбира друго; иносказание (гр.)

- ☐ **Какъв е алегоричният смисъл на диалога в баснята „Секира и търнокоп”?**

БУХАЛ И СВЕТУЛКА[1]

Измежду полските треви
блестеше в нощните тъми
една светулка лъчезарна...
Внезапно бухалът, врагът на всички светлини,
най-грозната, най-злостната и най-коварна птица,
подгони светлата
мушица и най-подир я улови...
— Какво ти сторих?...— Ти ми пречиш!
— Умри! — Че как ти преча? — Светиш!

?

• *Защо за герои на баснята авторът е избрал бухалът и светулката?*

[1] *Със съкращения*

?

- *Защо бухалът преследва светулката? Какъв е смисълът на неговите думи: „Ти ми пречиш!...Светиш!”*
- *Какви човешки качества са вложени в образите на бухала и светулката? Кои са противоположните им качества?*
- *Какво е отношението на автора към героите? Кои думи ви помагат да разберете това?*
- *Каква основна мисъл изразява авторът?*

☐ **Какви са по своето значение думите светлина и тъмнина?**

☐ **Защо в баснята „Бухал и светулка” светлината означава добро, а тъмнината — зло? Обосновете се.**

☐ **Кое в живота и в постъпките на хората можем да назовем светлина? А кое — тъмнина?**

ПЕТКО ЛЮЛЕНОВ

Българският баснописец от Бесарабия Петко Люленов е роден през 1944 г. в село Димитровка, Молдова.

ДВА СЛАВЕЯ

Волният Славей веднъж на чужда клетка кацна:
— Хей, — каза на събрата си, —
здравей! —
Ти, сигурно, си най-щастлив от нас
от онзи ден, когато теб от котката
човекът те спаси?!
—Недей ме гледа ти като в захлас, —
затворникът отвърна с тъжна нотка, —
подир това
когато той ме отърва,
ме пъхна тутакси във тази клетка.
Сега
измъчва ме тъга,
че този дом е тесен,
че неговият жител,
както бе преди, не ще изпее тука песен,
ако от тоз спасител той не ще се освободи...

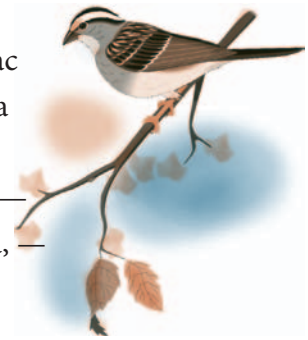

РЕЧНИК:

пъхна и пъхам — вкарвам, натиквам, мушквам, мушкам.
захлàс — унес, забрава, възторг, захласнатост.

?

- *Кой от двата славея е тъжен? Защо?*
- *Защо волният Славей е уверен, че неговият събрат е щастлив?*
- *Щастлив ли е славеят, който е затворен в клетка?*
- *Какъв е човекът за славея затворник — спасител или враг?*
- *Каква е поуката на баснята? Какво ни казва авторът за свободата и волността?*

☐ **Четете баснята по роли с четец.**

☐ **Дайте свобода на своето въображение и напишете съчинение на тема: „Мечтите на един славей в клетка".**

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

Баснята е поезия на разсъдъка... Тя изисква онова въодушевление, което е толкоз свойствено на хората с тиха спокойна натура, с безгрижен и в същото време наблюдателен характер... Съдържанието на баснята съставя житейската, обикновена мъдрост, поуките от всекидневния опит в сферата на семейния и обществения бит. Понякога баснята изказва своята поука... с игриви изрази, които се обръщат в пословици, в поговорки.

В.Белински

Главна особеност на баснята е тази, че нейните герои обикновено са животни, по-рядко хора, растения, насекоми и др., но като носители на едни или други характерни черти: лисицата на хитростта, магарето на глупостта, мравката на трудолюбието, щурецът на лекомисленото безгрижие и др. По тази причина животните в баснята са алегорични същества, чиито действия биват положителни или отрицателни... Нищо чудно затова, че баснята е била открай време едно от любимите произведения на народа, както впрочем и приказките, с които тя има допирни точки.

Константин Гълъбов

1. Съгласни ли сте с мисълта на Белински, че авторът на басни има „безгрижен и в същото време наблюдателен характер”?
2. Защо баснята има алегоричен смисъл? Кои човешки недостатъци осмиват авторите в познатите ви басни?
3. Защо поуката е най-важният момент от баснята?
4. По какво си приличат и по какво се различават басните и приказките за животни? Къде доброто винаги побеждава злото — в баснята или в приказката?
5. Какво според вас означава това, че басните на различните автори си приличат по героите, мотивите и поуките?
6. Защо според мнението на К. Гълъбов „баснята е била открай време едно от любимите литературни произведения на народа”?

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА КАРНАВАЛ НА ГЕРОИ ОТ БАСНИ

1. **Подредете кът с книгите на познатите ви български, руски и румънски баснописци.**
2. **Изберете басни, които да драматизирате и изпълните пред публика.**
3. **Организирайте конкурс за най-артистично изпълнение на басня.**
4. **Подгответе танц или парад на поуките.**

НАПРАВЕТЕ СВОЯ ИЗБОР

Коя от маските, които ви предлагаме, най-много ви харесва? Защо? Може би от вашето въображение ще се родят и по-красиви маски. Опитайте!

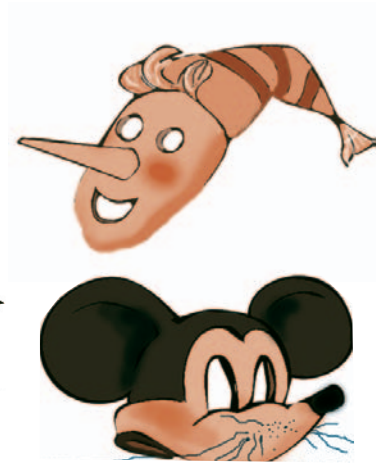

4. тема

България в образи и картини

ИВАН ВАЗОВ

(1850 - 1921)

Излазяхме семейно на разходка в хубавите околности на Сопот, в полите на Стара планина...Най-щастлива се усещаше майка ми. Очите й бягаха по върховете на планината и дълго се спираха очаровани в околните красоти...Често ми говореше за България: „България е най-хубавата земя на света, затова всички народи ни завиждат." Тия думи се втълпиха тогава в ума ми.

И в моята крехка душа отрано се вкорени убеждението, че България, моето отечество, е най-хубавата земя на света. Кои „сички народи й завиждаха", как й „завиждаха" — това не знаех и не се питах. Доста ми беше да зная онова, което знаях. И аз се гордеях ... аз я и обикнах.

Иван Вазов

ДЕ Е БЪЛГАРИЯ[1]

Питат ли ме де зората
ме й огряла първи път,
питат ли ме де й земята,
що най любя на светът.
Тамо аз ще отговоря,
де се белий Дунав лей,
де от изток Черно море
се бунтува и светлей;
тамо, де се възвишава
горда Стара планина,
де Марица тихо шава
из тракийска равнина...

Там, де Вардар през полята
мътен лей се и шуми,
де на Рила грей главата
и при охридски вълни.
Там роден съм! Там деди ми
днес почиват под земля,
там гърмяло тяхно име
в мир и в бранните поля.
Българийо драга, мила,
земля пълна с добрини,
земля, що си ме кърмила,
моят поклон приемни!

[1] *Откъс*

?

- *Защо Вазовото стихотворение може да бъде наречено „поетическа география на България”?*
- *Посочете стиховете, които най-силно изразяват Вазовата обич и преклонение пред Родината.*

ОТЕЧЕСТВО ЛЮБЕЗНО[1]

I

Отечество любезно, как хубаво си ти!
Как чудно се синее небето ти безкрайно!
Как твоите картини меняват се омайно!
При всеки поглед нови, по-нови красоти:
тук весели долини, там планини гиганти,
земята пълна с цвете, небето със брилянти...
Отечество любезно, как хубаво си ти!

II

Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?
Ти сбираш в едно всички блага и дарове:
хляб, свила, рози, нектар, цветя и плодове
на Изтокът светлика, на Югът аромата;
горите ти са пълни с хармония и хлад,
долините с трендафил, гърдите с благодат.
Коя земя от теб е по-пъстра, по-богата?

?

- *Какви чувства изразява Вазов в стихотворението „Отечество любезно”?*
- *Какви картини от българската природа се разкриват пред очите на поета?*
- *Как вие се отнасяте към чувствата на поета?*
- *Помогнете си с думите и изразите:* ***обич, възхищение, възторг, преклонение, омайна красота, неоценими блага, щедри дарове, уважение, признателност, почит.***

[1] *Откъс*

РОЗОВАТА ДОЛИНА И ТУНДЖА[1]

Не зная по-омайно-романтическа река от Тунджа, която прави хиляди прелестни завои из прекрасните долини, блести, синее се, сребри се под чистото небе, между шумести дървета, и представлява жив образ на един безбурен и блажен живот. Тя е горда с произхождението си: тя извира из могъщите плещи на двата най-големи гиганта на Стара планина — Юмрукчал и Мара-гидик, отдето ручи и сестра й Тъжа, която, види се, носи името й, гърми по снежни урви, скача от стръмни скали в бездните на планината, а след един час — тиха, мила, тече измежду трендафилови градини, като една победоносна царица, която празнува триумфа си. Рояк ручейки и поточета балкански весело търчат из долината и идат да уголемят свитата й. Така царствена, тя върви се надлъж по полите на Средна гора и я запасва като колосален сребърен пояс... и уморена, прашна, премаляла от дълго пътешествие, влива се в Марица при Одрин, срещу устието на Арда...

Хубаво си, отечество мое! Не ще се никога нагледам на божествената хубост на твоята природа. Само твоят образ, мил и величествен, стои неизгладим в душата ми, която те люби, милува и слави. Малко ли пъти съм се катерил по твоите гигантски планини и съм се чудил и дивил на твоите гори и поля, и райски картини! И колчем ги пак видя, като че то е първи път, аз се възхищавам от тях и душата ми се обръща на лира и иска да пее. Само ти, отечество, само твоята божествена природа вечно съхранявате за мене очарованието си, което е пленявало детинството ми и младостта ми... Бъди благословено, отечество мое; бъди честит, балкански раю! Бъди голяма и славна, о чудна земльо, дето е цъфтяла люлката ми, дето ще се зеленее гроба ми.

1886 г.

?

- *Кои думи ви помагат да си представите красотата на българската природа?*
- *Посочете думите и изразите, които придават одухотвореност /черти на живо същество/ на река Тунджа.*
- *Какъв е пътят на река Тунджа във Вазовото въображение — бавен или бърз, спокоен или бурен? С кои моменти от творбата ще защитите своето мнение?*
- *Как Вазов изразява чувствата си на възторг и патриотична гордост от родната природа?*
- *Посочете думите, които разкриват вълнението на поета.*

[1] *Със съкращения*

- В „Розовата долина и Тунджа” Вазов използва много определения: **прекрасни** /долини/, **шумести** /дървета/, **мил и величествен** /образ/, **гигантски** /планини/, **райски** /градини/, **божествена** /природа/. Най-често това са прилагателни имена, с които творецът рисува картини или изразява чувства. Тези определения /прилагателни имена/ имат в текста изобразителна или изразителна роля. Те се отнасят към изразните средства в художествената литература и се наричат ЕПИТЕТИ.
- Посочете епитетите в откъса „Розовата долина и Тунджа”.

ПРОЧЕТЕТЕ изразително текста. Предварително определете местата на логическите ударения и логическите паузи.

НАЗОВЕТЕ творба, в която е възпята красотата на молдовската природа. Кое е общото чувство, което вдъхновява и Вазов, и молдовския автор, когато всеки от тях пише за своята Родина?

ПРОЧЕТЕТЕ разказа „Неверница Арда” от Георги Райчев (стр.82) Можем ли да го определим като легенда? Защо? Какви човешки качества олицетворяват реките Арда, Тунджа и Марица? Каква е човешката природа на всяка река?

ПРОСЛЕДЕТЕ по географската карта на България пътя на трите реки. Какви природни особености са дали възможност на Георги Райчев да „види” реките така различни?

ОТКРИЙТЕ в текста момента, в който е описана река Тунджа. Сравнете с Вазовото описание на реката. Кое е общото в двете описания?

ПОСОЧЕТЕ епитетите, с които Георги Райчев изобразява качествата на героите реки.

С кои глаголи се придава одухотвореност на образите на Южняка (Развигор), Арда, Тунджа, Марица и Бялото море?

ФАНТАЗИРАЙТЕ

Вгледайте се в Буджашката природа. Съчинете кратък разказ, в който герои да бъдат река или гора, или дърво, или птици. Предайте им черти на човешки характери. Посочете епитетите в своите съчинения. Съчинете текст описание на гора, на река или местност.

Опишете: **зимна природа; лятна природа.**

Направете такъв подбор на думите, че да внушите чувства на радост или на тъга. Посочете епитетите в своите съчинения.

МАЙКА МИ

В рояка спомени свещени
де моя дух сега се губи,
се твоят образ въжделени
духът ми, майко, среща, люби.

Ти люлката ми си люляла
със песни жалостно-упойни,
над мен по цели нощи бдяла
през мойте нощи безпокойни.

Под твоето крило растял съм,
наяквал съм под грижи мили,
от твойта реч и взор черпал съм
и радост, и духовни сили.

Душата ми от теб научи
да мрази, да обича страстно
от твоята душа засучи
любов към всичко тук прекрасно.

Ти ме роди, но ти ми даде
и светлото, що в теб блещеше,
ти и човека в мен създаде —
ти два пъти ми майка беше!

1919 г.

Майката на Иван Вазов Съба Вазова

РЕЧНИК:

въжделѐн — силно обичан, желан, мечтан.
взор — поглед.
ная̀квам и ная̀кна — ставам як, силен; заяквам.
засу̀квам и засу̀ча — суча, бозая.

?

- *Какви преживявания извиква у поета споменът за роднатa му майка? Защо тя се явява в неговите „спомени свещени”?*
- *Проследете как е изразена благодарността на поета и любовта му към свидния майчин образ. Назовете синовните чувства, като си помогнете с думите:* ***благоговение, преклонение, признателност, сърдечност, обич.***
- *Какви чувства поражда у вас стихотворението „Майка ми”? Как мислите, подходящо ли е то да бъде рецитирано на „празника на мама”, например?*

КАК РАЗБИРАТЕ СТИХОВЕТЕ:

ти и човека в мен създаде,
ти два пъти ми майка беше!

ПРОЧЕТЕТЕ споделеното от Вазов за неговата майка в откъса на (стр. 200). Какви чувства към България е възпитала тя у него?

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ за чувствата, изразени в „България е най-хубавата земя на света" и в стиховете:

Душата ми от теб научи
да мрази, да обича страстно,
от твоята душа засучи
любов към всичко тук прекрасно.

КАКВА Е ВРЪЗКАТА между стихотворението „Майка ми" и следния спомен на Иван Вазов. Коя от двете творби въздейства по-силно? Защо?

„Едвам я помня каква беше, когато бях още пет-шестгодишно дете. Смътно само си представям млада, двайсетгодишна жена, винаги обточена в басмяна рокля с ярки цветове, спретната, с приятно лице, макар и некрасиво, с жив поглед и пъргави движения... Приказлива, със звучен, приятен глас. Нейното появяване или присъствие в същата пръскаше... радост и оживление. Някакви лучи идяха от благия й поглед. И аз я обичах и вярвах, че никоя майка не е така хубава и добра както моята."

„...Помня, че тя минуваше за най-учената. В празници събереше в дългата соба[1]...около десетина и повече млади като нея жени, сродници и приятелки, и им четеше бавно със звучния си глас...Чини ми се[2], че от майка си възприех и аз страстната любов към книгата и изпитах първата непонятна прелест на поезията..."

ОБОБЩЕТЕ

1. За кои добродетели /най-ценни човешки качества/ е благодарен поетът на своята майка? Отговорете на въпроса, като се позовете на стихотворението и спомените на Вазов.
2. За какво вие искате да благодарите на своята майка?

---

[1] *Соба — стая*

[2] *Чини ми се — струва ми се*

ПОДГОТОВЕТЕ сбирка от стихотворения за майката на български, румънски и руски поети.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ…

Иван Вазов е най-плодовитият български писател. Последното издание на неговите произведения обхваща 22 тома с общо около 9500 страници.

Семейството на Иван Вазов е многобройно. Той е имал шестима братя и две сестри. Поетът е първородното дете на Съба и Минчо Вазови. Братята му са Никола, Киро, Георги, Михаил, Владимир, Борис, а сестрите — Ана и Вълa.

Семейна снимка

Поклон, народе мили,
работник и герой, с крила,
с железни сили,
поклон, народе мой!

Иван Вазов

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

(1837-1873)

Аз съм се посветил на отечеството си още от 61 -то /лято/ да му служа до смърт и да работя по народната воля.

В нашата България не ще да бъде така, както е сега в Турско. В нея всички народи ще живеят по едни чисти и свети закони.

Ще имаме едно знаме, на което ще пише: свята и чиста република.

Васил Левски

✓ *Какво знаете за националния герой на България Васил Левски?*

Ето какъв са го видели неговите съвременници:

Приятелят ми Левски е нечут характер. Когато ний се намираме в най-критическо положение, той и тогава е тъй весел, както и кога се намираме в най-добро положение. Студ, дърво и камък се пука, гладни по два-три дена, а той пее и все весел. Вечер, дордето ще легнем, той пее; сутрин, щом си отвори очите, пак пее. Колкото и да се намираш в отчаяност, той ще те развесели и ще те накара да забравиш всичките тъги и страдания. Приятно е човеку да живее с подобни личности!

Христо Ботев

Васил Левски имаше почти среден ръст, пълен в снагата, с извънредно широко чело, с продълговата приятна физиономия, очи сини, мустаки тънки, ясножълти /почти бели/, коса тоже жълта. От по-напред... бил много по-снажен и здрав, но отпосле захванал малко по малко да изпадва. Той разбирал своята важна задача, та затова живееше по строги правила. Ракия, вино и тютюн не туряше в устата си...Говореше езици: български, сръбски, румънски и твърде малко турски. Покрай другите свои трудни занятия той обичаше в празните си часове да се занимава и с четене. Най-много е четял вестниците на Любен Каравелов, които му носели тайните куриери, и „Македонията" на дяда Славейкова.

Захари Стоянов

Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанната мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост. Странно! Тоя момък, който проповядваше опасната мисъл за свобода, за борба, за смърт; който се излагаше всеки ден на опасности; тоя син на нощта, на пустинята, на премеждията имаше весел нрав!

Той беше като Тотя войвода, голям песнопоец; и не един път букаците на Стара планина са еквали от гласа му...

Но когато беше потребно, ставаше друг. Ясността му изчезваше от лицето, погледът му добиваше сериозно изражение, гласът му беше глас, който налага, който заповядва; словото му, просто и безизкуствено, вълнуваше, смущаваше, убеждаваше. Отдето помина /а той мина навсякъде/, по дирята си остави нови ламтения, повдигнати въпроси, разбудени жажди. Известността му бързо порасна, влезна в хижата, развълнува градовете, изпълни планините. Словото му будеше човеците, името му будеше населенията...

Властта го търсеше под камък, жандарите сновяха въоръжени из улиците. А Левски, предрешен като селянин, с една лисича кожа, провисната въз лявото око, зяпаше простодушно пред самата полиция и питаше минувачите: „Дека стои хекимина[1]?"

.....

Такъв беше човекът, познат под имената Дяконът[2], Васил Левски, Апостолът[3], който беше пратен от съдбата начело на цял рой проповедници и мъченици на свободата да разклати масите, да предизвика събитията, да създаде бъдещето!

Иван Вазов, из „Немили-недраги"

?

- *Каква представа си изградихте за Левски? Истинското му име е Васил Иванов Кунчев. Кога получава името Левски?*
- *Потърсете и прочетете пред съучениците си исторически сведения за неговата революционна дейност.*
- *Защо името му е свято за всеки българин?*

---

[1] *Хекимин — лекар*

[2] *Дякон — помощник на свещеника в черковната служба.*

[3] *Апостол — човек, който проповядва велика идея, учение. Първоначално значение — ученик на Исус, който разяснява християнското учение.*

АПОСТОЛЪТ В ПРЕМЕЖДИЕ[1]

През един хубав юнски ден в нея година из конашката порта излязоха вкупом няколко заптиета, спряха се на малкото мегданче там, пошушукаха си няколко време, па се пръснаха по разни посоки.

Един от тях, познатият Али чауш — чернокож, брадат, с грубо и подпухнало лице турчин — улови чаршията — днес Търговска улица, — проби си път през шумния върволяк, който гъмжеше из тясната, с притиснати и ниски редове от бакалници и дюкяни улица, като се вгледваше внимателно в някои лица. Когато пристигна при хана на Трайковича, той го изгледа изпитателно, както и кръчмата му, попипа машинално револвера си, като да се убеди, че е на мястото си в калъфа, па потегли да влезе в хана.

Илюстрация от Георги Терзиев

Току в същия миг едно заптие се задаваше отсреща му. Али чауш се спря до вратнята на хана и го възчака. — Какво научи? — попита го той ниско.

— Прегледах, но такъв не намерих — отговори заптието, като си обриса с кърпа изпотения бръснат врат.

— Ти гледа ли добре? Запомни ли хубаво? Около двайсет и пет годишен, рус, сивоок, мършав, средна ръст и с черно сако. Иди на другия хан! Най-много гледай очите: сиви, много сиви — гълчеше Али чауш наставително, а очите му играеха на четири и забележваха кой минуваше край хана и кой влязваше в него.

— Разбрах, Али чауш! — И заптието отиде.

Този разговор между двамата заптии се отнасяше за Васил Левски, когото търсеха да уловят.

По това време неустрашимият апостол беше дошел от Пловдив в София под предлог, че е търговец на вълна, та устрояваше комитета, който по-после стана исторически прочут по обира на турската хазна при Арабаконак. Софийската полиция, предизвестена телеграфически от пловдивската за това, беше цяла на крак. Рояци заптиета бяха пуснати за него. Али чауш, най-живият и съобразителният от тях, ръководеше ди-

[1] *Със съкращения*

ренето от няколко деня и даваше нужните наставления на полицейските хора заедно с точното описание лицето и облеклото на революционера.

Прочее, Дяконът се намираше в голяма опасност; винаги дързък и безстрашлив до безразсъдство, убеден в кекавостта на турската полиция, самоуверен, може би веруюц в звездата си, тъй като досега безброй пъти беше се изтървал из ноктите на враговете си, той нито подозираше, че е подушен, нито приятелите му в града знаеха това нещо, за да му дадат по-сигурно убежище.

Острите погледи на Али чауша се втренчиха изпитателно и в Илчовото кафене, което беше залепено до Трайковичевата кръчма, и той влезе в него, преди да влезе в хана.

В кафенето имаше четири души: един гост — българин, едър, дебел, във френски дрехи, — който пушеше наргиле на пейката; Илчо кафеджият, който точеше един бръснач на ябелието, а пред огледалото чиракът му бръснеше един гост, обърнат гърбом към вратата, с руса коса и черно шаячено сако.

Той беше Васил Левски.

Али чауш поздрави българина с наргилето, когото познаваше, отиде при кафеджият и го попита с равнодушен уж вид, но ниско:

— Няма ли тук в хана, Илчо, един ... търговец? — и турчинът направи описание на лицето и дрехите на Дякона.

— Не знам, Али чауш, аз в хана се не меся — отговори кафеджият и продължаваше заниманието си спокойно, защото той не познаваше Левски, нито се интересуваше да разбере защо Али чауш търси такъв човек.

— Един сив, сух...— повтори Али чауш, като машинално хвърли очи към Левски, на когото само гърба можеше да види.

Тоя разговор, станал с нисък глас, биде чут обаче и от другите в кафенето.

Ръката на чирака затрепера, бръсначът се затресе в нея, като че иска да падне. Лицето му прежълтя от страх! Бедноте момче познаваше, че бръсне Левски...

Лицето на Левски, което се отражаваше в огледалото, остаяше тихо и спокойно. Нито една жила не трепна по него, нито едно вълнение не пропъпли по ледената му физиономия. Това необходимо, извънчовешко самообладание го не напущаше и в най-страшните опасности, с които беше насеян неговият невероятен, премеждлив живот. Али чауш седна на пейката и запали цигара.

— Какво си ти, Христо ефенди? Болен ли си бил? — попита Али чауш софиянеца, като изгледа побледнялото му и развалено лице.

— Ба ... Али чауш... Да...Не! От горещината... — измънка замаяният Ковачев.

Момче, дръж хубаво бръснача, че ще ме порежеш! — изгълча строго Левски на момчето.

Турчинът се извърна неволно към черното сако на Апостола, па почна да се разговаря за дребни работи с Ковачева.

„Тоя проклетник чака да се свърши бръсненето, па да изгледа Дякона в лицето... изгубен е!" — помисли си Ковачев. Но в тая критическа минута примерът от спокойствие и хладнокръвие на Дякона го ободри, едно вдъхновение му дойде: той си спомни, че Али чауш имаше една малка слабост: пиеше. Той го покани:

— Една ракия не пийваш ли, Али чауш? Турчинът прие.

Той люхна двайсетте и пет драма ракия, замляска с измокрени устни и посветлели очи и с клюмване отговори на поздравлението на Ковачева.

— В горещо време ракията прохлажда — забележи пак Ковачев, — не заповядате ли още?

И без да чака отговор, заръча нови двайсет и пет драма. Турчинът изпи и тях, като си изжабурка шумно устата с вода...

„Сега е минутата да изфиряса, без да го сетят" — мислеше си Ковачев, като хвърли бърз знаменателен поглед на Левски, който стана от стола си и си поправяше вратовръзката пред огледалото.

Но той с ужас видя, че Левски, вместо да се изсули тихичко, обърна се с лице право към турчина, изтърси се и взе да плаща на момчето. Али чауш неволно се обърна и го погледна. Сивите, ясни, спокойни очи на Апостола се срещнаха с Алиовите. На Ковачев косите щръкнаха на главата. Но той се окопити завчас.

— Наздраве! — поздрави той Левски учтиво, по обичая. — Честито, челеби! — поздрави го и Али чауш с едно небрежно, широко темане, па се извърна към събеседника си... Левски излезе из вратата.

След половин час Али чауш си спомни мисията си и остави Ковачева, па влезе в хана, за да продължи диренето си и да изгледа гостите.

В тая същата минута три заптиета караха с победоносен вид, с щикове на гърба им петима души изплашени българи, уловени в разни ханища. И петимата бяха руси и с черни сака!

Ковачев пред вратата на Илчовото кафене изглеждаше смутен тия жертви на турската дивотия.

В същото време един дрипав шоп водеше един кон, натоварен с въглища.

— Не сакаш ли да ми купиш кюмуро, бе? Оно евтино ти го давам! — извика шопа.

Ковачев го погледна, па се вкамени: — Левски! — извика той, като се озърташе плахо. — Нечем скапо... Не сакаш?... Твоя воля, господине! И шопът поведе полека коня си напреж...

РЕЧНИК:

конàк — учреждение; кметство, полицейско управление (в турско време в България).
заптиѐ — турски униформен стражар; полицай.
чаршѝя — търговска улица или площад, пазар.
върволя̀к, върволѝца — редица, низ от хора, животни, превозни средства и др., които се движат един след друг.
гъмжà, гъмжѝ (за множество) — движа се издавам неопределен шум.
бакàлница — магазин, в който се продават различни стоки, предимно храна.
дюкя̀н — магазин; занаятчийска работилница.
хан — кръчма и гостилница с легла за пътници и обор за добитък; странопримемница.
хазнà — държавна парична съкровищница; голямо количество пари.
кѐкавост — безсилие, слабост, недъгавост.
наргилѐ — ориенталско приспособление за пушене на тютюн.
ябелиѐ — камък за точене на бръснач.
премѐждлив — изпълнен с беди, опасности, премеждия.
драм — стара мярка за тегло, 3,21 г.
челебѝ — господин (обръщение на турците към по-богатите българи).
теманѐ — поклон.
мѝсия — определена задача за изпълнение.
кюмỳр — въглища.

?

- *Кой момент от разказа пожелахте да прочетете отново? Защо?*
- *Кога и къде се развива случката? Каква е картината на историческата епоха, пресъздадена от Вазов?*
- *Какви представи за личността на Левски изгражда разказът?*

ПОТЪРСЕТЕ В ТЕКСТА:

— описание на портрета на Левски /как изглежда/;

— думи на автора за дейността на Левски като революционер; описание на поведението на Левски при надвисналата над него опасност.

?

• *Какво е авторовото отношението към поробителя? А към Левски?*

За да отговорите на въпроса, потърсете в текста:

— думи и изрази, с които са представени Али чауш и заптиетата;

— думи и изрази, с които е представен Левски.

• *Проследете преживяванията на четиримата българи, когато в кафенето влиза Али чауш. С какви изразни средства е разкрито душевното им състояние?*

• *С кои черти на личността му се запомня Левски като герой на разказа „Апостолът в премеждие"? Отговорете писмено на въпроса, като употребите:*

*— изразите от творбата: **неустрашим апостол; дързък и безстрашлив до безразсъдство; самоуверен; тихо и спокойно /лице/; спокойствие и хладнокръвие на Дякона; сивите, ясни, спокойни очи на Апостола.** Какви изразни средства са подчертаните думи?*

*— други думи, обогатяващи представата за Левски: **мъжествен, доблестен, самообладание, героичен, легендарен, изпитание, напрежение.***

• *Открийте в разказа **портретните описания** на героите. Как с помощта на **портрета** като художествен похват авторът разкрива отношението си към героите?*

• *Как начинът, по който Вазов говори за героите, се повтаря в края на расказа — кой отново е разтревожен; кой отново е външно спокоен?*

РАЗГЛЕДАЙТЕ фрагмента от картина на художника Александър Поплилов. Отговаря ли ликът на Левски на представата, която си изградихте за него след прочита на разказа?

КОЕ Е ОБЩОТО в двата образа на Левски, пресъздадени от Иван Вазов в „Апостолът в премеждие" и в откъса от „Немили-недраги"?

НАМЕРЕТЕ в разказа думи и изрази, които разкриват духа на епохата. Кои от тях се срещат във вашия диалект?

ПРОЧЕТЕТЕ преданието „Васил Левски в Драгалевския манастир". Кое е общото с разказа „Апостолът в премеждие"? Защо премеждията в живота на Левски толкова си приличат в двата текста?

ВАСИЛ ЛЕВСКИ В ДРАГАЛЕВСКИЯ МАНАСТИР

НАРОДНО ПРЕДАНИЕ

Моят деда ми разказвал. Тоя моят деда умре на сто и пет години в 1936 г. Той бил магер[1] на манастира. Васил Левски се е крил от турците и е бил тука на нашия манастир. И турците идват при магера дедо Стефан. И турците като идват, той казва на Васил Левски:

— Василе, турците идат. Вземай торбата и пускай говедата! И той пуска говедата и турците го срещат и го питат:

— А бе, вижда ли тука некое момче да доожда?

— Не. Я пасем говедата тук. Не знам нищо. Турците си отишли и той се връща и магера му казва:

— Василе, бегай, оти турците мое и да се върнат.

И той си зема багажо и заминава. Той, Васил Левски, е бил на нашия манастир.

?

- *С какво образът на Васил Левски живее трайно в народното съзнание? Как според Вазовия разказ и преданието обикновените хора изразяват обичта си към Левски?*
- *Кое е легендарното в разказа „Апостолът в премеждие"?*

Аз пях за България, защото я обичах; аз насаждах в младите души добри чувства, аз будех съзнанията, вливах в сърцата вяра и обич към своето, защото бях син на България...

И съзнанието, че съм бил полезен на България, за мене беше най-голямата награда. За друга не мислех.

Иван Вазов

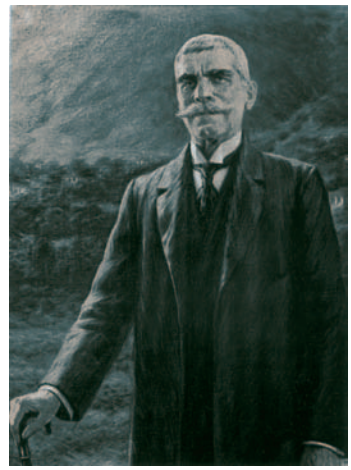

[1] *Магер - готвач*

Иван Вазов обезсмърти подвига на Левски в литературното си творчество. След него много български поети създават вълнуващи стихове за Апостола. Един от тях е и Никола Фурнаджиев.

Родната къща на Васил Левски в Карлово

ДОМЪТ НА ЛЕВСКИ

С другарите си миналото лято
екскурзия направих из страната.

България отново ме плени
и бяха чудни тия летни дни.

Видях тогаз, от светлина обляни,
полетата зелени на Балкана.

Бях в Карлово в дома лъчист и бял,
където Левски расъл и живял.

Дом много скромен, много тих и беден,
а ти стоиш омаян и го гледаш.

И с двора, с пруста с ниските врати
днес в паметта ми този дом блести.

Живея с гордост българска в сърцето,
за Левски много чудни книги четох.

През робството ни ако бях живял,
под чистото му знаме бих вървял.

Никола Фурнаджиев

?

- *Какви чувства поражда у вас стихотворението?*
- *Кое е необикновеното в това „обикновено" стихотворение?*
- *С какво домът на Левски — „много скромен, много тих и беден" — „блести" в паметта на поета?*
- *Кое кара поета да се чувства горд? Кои думи звучат като клетва пред паметта на Апостола?*
- *По какъв начин в стихотворението са обединени образите на България и Левски?*
- *Каква мисъл изразява поетът в стиха „а ти стоиш омаян и го гледаш" — единственият, в който глаголът е във 2. л. ед.ч.*

БЪЛГАРИЯ И ЛЕВСКИ! ДВА СВИДНИ ОБРАЗА, ЗА КОИТО БЪЛГАРСКИТЕ ПОЕТИ ОТ БЕСАРАБИЯ ИЗРИЧАТ НАЙ-СЪКРОВЕНИ СЛОВА!

БЪЛГАРИЯ - МОЯ ВТОРА МАЙКА

Седни, мамо, отново до мене
върху стария дървен креват.
Седни, мамо, и пак разкажи ми
за далечния край непознат.

Много мъничък бях аз тогава,
слушах твоите думи безкрай
за България млада, лазурна,
за далечния пролетен край.

Горди българи наши живели,
дето бяга Марица-река
и със болка голяма в сърцето
ненавиждали робство, тъга.

И когато годините черни
чернозема притискали твърд,
за да пазят свойта родина,
те поемали в огън и смърт...

...И на другия ден дълго скитах
по баирите във мараня,
и повдигах се дълго на пръсти,
за да видя тази земя...

Петър Бурлак-Вълканов

?

- *Към кого се обръща поетът?*
- *Кой е далечният край непознат, за който разказва майка му?*
- *Какъв е образът на България, който майката на поета е изградила в детското му въображение?*
- *С какво чувство поетът говори за родината на своите деди?*
- *Защо стихотворението прилича на легенда?*

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ върху начина, по който поетът свързва образите на България и българските герои.

СРАВНЕТЕ:

Какво общо откривате между стихотворението на Иван Вазов „Майка ми" и стихотворението „България — моя втора майка"?

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ

Какъв смисъл е вложен в заглавието?

☐ **Научете стихотворението наизуст.**

НАШИЯТ ХИМН

НА КИШИНЕВСКОТО БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ"

През граници, епохи
и през дати
той — все тъй млад
и мъдър, и велик
върви Апостолът на Свободата –
на българската вяра и език.

И тачим ние неговото име —
то идва от бунтовни времена
и с него от Буджака
пак вървиме
към вечно млада
Стара Планина.

През светли дни
и сред безсънни нощи
усещаме го — «...времето е в нас
и ние сме във времето...» —
и още:
«...Ако загубя — губя само аз!»

Кънтят в Буджака
думите на Левски
над хълмове — в паланки и селца,
духът му тука
бди над нас и днеска
и пак събужда български сърца.

Нико Стоянов

?

- *От чие име говори поетът в стихотворението „Нашият химн"?*
- *Какъв живее в паметта на поколенията образът на Левски?*

☐ **Разсъждавайте върху стиховете:**

И с него от Буджака
пак вървиме
към вечно млада
Стара планина.

духът му тука
бди над нас и днеска
и **пак** събужда български
сърца.

☐ **Какво изразява поетът с повторението на думата пак? Как е изразена идеята за безсмъртното слово на Апостола?**

☐ **С какво образът на Левски от стихотворението е близък до образа, пресъздаден от Иван Вазов в „Немили-недраги"? Сравнете с откъса на стр. 208**

☐ **Открийте епитетите, с които поетът Нико Стоянов изгражда образа на Левски.**

Стихотворението е ХИМН, посветен на Кишиневското българско училище. **Знаете ли що е това химн?**

ХИМН — **1.** Тържествена хвалебна песен, главно патриотична. **2.** Тържествено лирично стихотворение за възхвала на някого или нещо.

☐ **Докажете чрез текста на стихотворението, че то е химн.**

Химнът се изпълнява в тържествени случаи. „Нашият химн" от Нико Стоянов е все още „тържествено лирическо стихотворение". Опитайте се да го превърнете в „хвалебна песен", като композирате мелодия. Можете да се справите с тази творческа задача, като си припомните прекрасния „Химн на Кирил и Методий" по текст на Стоян Михайловски и музика на Панайот Пипков:

?

- *Докажете, че стихотворението на Стоян Михайловски е възхвала на Кирил и Методий.*
- *Възприемате ли музиката като тържествена, с патриотично въздействие?*
- *Кога се изпълнява химнът на Кирил и Методий?*

КИРИЛ И МЕТОДИЙ

БЪЛГАРСКИ ВСЕУЧИЛИЩЕН ХИМН

„Върви, народе възродени,
към светла бъднина върви
с книжовността, таз сила нова,
съдбините си поднови!

Върви към мощната просвета!
В световните борби върви,
от длъжност неизменна воден —
и Бог ще те благослови!

Напред! Науката е слънце,
което във душите грей!
Напред! Народността не пада
там, гдето знанието живей!

Безвестен беше ти, безславен!
О, влез в историята веч,
духовно покори страните,
които завладя със меч!"

Тъй солунските двама братя
насърчаха дедите ни...
О, минало незабравимо,
о, пресвещени старини!

България остана вярна
на достославний тоз завет —
в тържествование и в страдание
извърши подвизи безчет...

Подвижници на права вяра,
сеятели на правда, мир,
апостоли високославни,
звезди върху славянский мир,

бъдете преблагословени,
о, вий, Методий и Кирил,
отци на българското знание,
творци на наший говор мил!

Нек името ви да живее
във всенародната любов,
речта ви мощна нек се помни
в славянството во век веков!

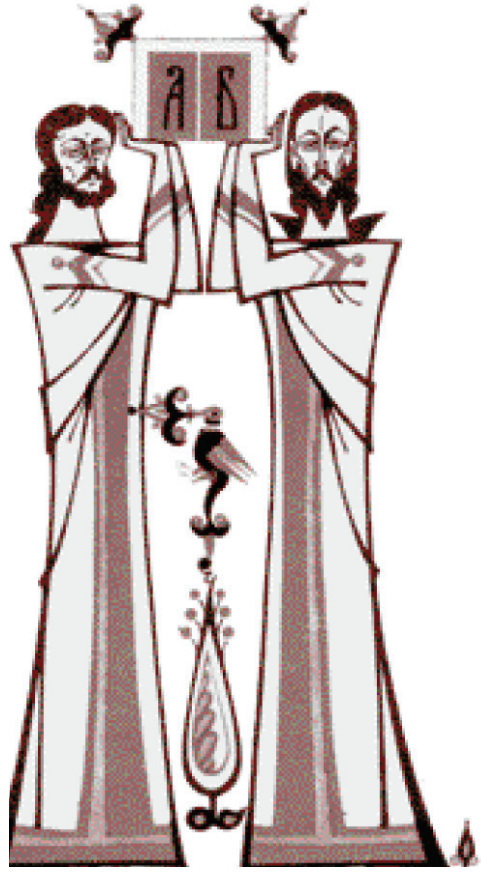

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

1. Защо България и българската история вдъхновяват народния поет Иван Вазов?
2. Докажете, че Вазовите произведения са извор на патриотична гордост за всички българи по света.
3. Как „оживяват" образите и картините в неговото творчество?
4. Защо българската природа и българските герои са вдъхновение и за бесарабските поети?
5. Потърсете фотографии или художествени картини с образа на Левски. Подредете малка изложба.
6. Прочетете и други творби на Иван Вазов, посветени на България и на нейния велик син Васил Левски.

5. тема Човекът в света на доброто и злото

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

(1863-1897)

Първото нещо, що ви приковава погледа у Алековото лице, бяха две умни ясносини очи, които ви гледат така, като че ви гали мека пухкава ръка. Вие се взирате в спокойния блясък на тия очи и откривате нещо, което се среща само у децата или у крайно добродушните хора: очите като че се усмихват постоянно — без устата да се смеят! Техният блясък нюансира всеки миг и говори за най-слабото душевно движение. Той сякаш хвърля светло отражение на откритото му и бледно до прозрачност чело... За тихата благост, що дъхаха неговите прибрани устни, дават горе-долу понятие някои от фотографиите, които са ни останали от Алека; но общия аромат, ако може да се каже така, на Алековата физиономия, подвижната изразителност на това до висша степен благородно и умно лице — това никакви фотографии не могат ни възкреси.

Кирил Христов

ПАЗИ, БОЖЕ, СЛЯПО ДА ПРОГЛЕДА

Синът служеше в едно от чуждестранните агентства в Цариград. Бащата, дядо Петко Белокръвченина, живееше в едно село в Северна България; ако и стар, неволята го нудеше да пори с ралото гърдите на майка България, за да поддържа бабичката си и своето бедно, жалко съществувание.

Негово високоблагородие Христофор Белокровский беше едно време сополиво, одърпано, зацапано хлапе, което се валеше в нечистотиите на селското купище. Консулът мина през тяхното село в този ден, когато съвършено случайно детето беше изкъпано; изкъпано беше, защото прасето, като излязло из обраслата локва, детето се спуснало към него, хванало го с едната ръка за ухото, с друга за четината и искало непременно

да го възседне; да го яхне не могло, но успяло да налепи на кълчищената си ризка всичките хубости, които прасето е могло да понесе от гнилото блато. Тогава чак майка му се е наумила,че детето има нужда от къпание и след като му стоварва десетина оки бой на гърба, гурнала го в коритото с ризката заедно: първата вода се превръща на боза, втората на непрозрачна мътилка, че третя, че четвърта, та чак петата вода се избистря и из нея изскача едно чистичко, черноокичко, хубавичко, бяло-червено момченце, с живи хитри очички. Седи хубавецът в натура срещу огъня, седи и майка му отстрана и суши ризката. Хем я суши, хем погледва чедото си и май-май че се съмнява дали е туй нейното чедо, дали не е. Облича му ризката и го изважда да се припече на слънце и да му изпощи главицата. Свършва и тази операция, причесва му косата и баш в тая минута зачуват се звънци; от завоя изскоква един файтон и спира до тяхната къща, на кръчмата. Консулът.

— Хайде мама, иди сега при оня чичо — учеше майката чедото си, — иди при него и му кажи : „Чичо, дай пет пари."

И отиде момченцето. Консулът беше извадил от чантата си закуски и си подкрепяваше силите. Детето се изправи недалеч от масата и като захапа пръст, следеше хапките на пътника и подсмърчаше. Консулът го забележи и зачудено впери очи в него — за пръв път му се падаше случай да срещне такова чисто дете из нашите села, чисто и хубавичко. То хубавички ги има много, но не личат чертите им под нечистотиите, които покриват цялото им тяло.

— Чичо, дай пет пари! — каза детето и веднага засрамено си наведе и извъртя главата със захапан пръст.

Гавазинът обясни на консула, че детето иска пет пари.

— Защо ти са пет пари? — попита гавазинът по поръчка на консула. Но детето бе научено само да поиска пари, не бе му казала майката

защо му са пари и затова вместо отговор то повтори:

— Чичо, дай пет пари! — и пак се засрами.

— Как ти е името? Как те викат? — попитаха детето.

— Ристу! — отговори то.

Гавазинът обясни, че името на детето е Христо.

Дали по някои частни, семейни обстоятелства, дали по племенна симпатия (консулът беше славянин) — кой знай, но той усети едно влечение, смесено с жалост, към туй хубавичко, бедно българче и в няколко минути в ума му се роди една блага идея; роди се, разви се и израсти в цял план: да вземе със себе си и да възпитае това дете.

Гавазинът повика майка му, майката повика баща му и се почнаха преговорите. Цял час се продължаваха увещанията. Дойде и кметът, дойдо-

ха и други селяни; почнаха и те да придумват родителите и най-сетне с черпня, със сълзи, убедиха ги да дадат чедото си на консула, „да се изучи, да стане човек, та да видят и те спокой на стари години".

Седна консулът във файтона, намести при себе си малкото селянче, зави го с един шал; трепнаха конете, дръннаха звънците и в един облак прах изчезнаха пътниците...

Консулът не прати Христа веднага в странство, защото не искаше да го оттръгне от родната му почва; а го остави цели пет години в българско училище. От време на време той го караше да пише на родителите си, а заедно с писмата притуряше и по нещо армаганец. Като свърши българското училище, Христо замина да следва наука в странство. Настаниха го в един пансион и го зачислиха в гимназията. Облече Христо красива униформа със златни копчета, фотографира се и изпрати боядисан портрет на родителите си. То беше радост, то беше гордост за тия бедни селяни да гледат, да целуват този портрет, да го сочат на който мине-замине...

Христо се подписваше отпърво в писмата си: „Ваш покорен син — Христо" и описваше надълго и нашироко живота си в пансиона. Сетне почна да пише по-кратки и по-сухи писма с подпис: „Ваш син — Христофор". Още по-сетне писмата захванаха да се явяват по-рядко и по-рядко. Най-подир, обади се той, когато постъпи в Института на източните езици, с едно писъмце в няколко реда, подписано; „Ваш — Хр. Белокровский" и след туй вече не го чуха какво стана с него...

А ето какво стана: гурна се Христо с главата надолу в кипящото море на шумното гостоприемно общество и когато вълните го изтласкаха на един бряг, той се сети разделен с цяло море от своето минало. — Той сам повярва, че е аристократ.

„Пази, боже, сляпо да прогледа!" — казва българската поговорка и много на място го казва. Не от прогледналия физически слепец се отвръща българинът, а от слепеца-простак, издигнат от нищожеството, от тинята, благодарение на случайни обстоятелства, достигнал, без разбор на средствата, до висота, която той омърсява със своето присъствие...

Господин Белокровский свърши института. Консулът, престарял вече, продължаваше да го поддържа до последния ден на курса и сетне, като го снабди с нужните средства, препоръча му да се завърне в отечеството си. Белокровский не послуша съвета и още няколко пъти поиска пари от своя благодетел, а когато последният му заяви, че е готов да му помогне само под условие, че ще се завърне на родината си, нашият дипломат му написва едно грубо писмо, в което заявяваше, че прекъсва с него по-нататъшните сношения. Консулът и тук не се обезкуражи, той дълго време е служил на Изток и е запознат с грубостта и невъзпитанието на източните хора и за

да изпълни дълга си докрай, той употреби влиянието си и изходатайства за Белокровский място в едно от агентствата в Цариград.

Ходят българи търговци в Цариград, овни продават. Като се срещнат с тогоз, с оногоз, от дума на дума научават се, че в еди-кое си консулато има един българин, Белокровский, барабар с консула. Връщат се търговците в България, ходят по селата да сбират овни, па тук приказка, там приказка и в България се разчува, че в еди-кое си консулато в Цариград има българин, Белокровский, барабар с консула. Разчува се и в дядо Петковото село. „Кой ще да бъде този Белокровский?" А бре, селяни, да не е на дяда Петка Белокръвчанина детето, бре?" Питат дяда Петка: „А бре, дядо Петко, где е твоят син сега?" — „Ох, не зная, дядовото, не зная; писа ми едно време, писа, па престана... За консул се учеше, ама жив ли е, умрял ли е, не зная." — „Жив е, дядо Петко, жив е. В еди-кое си консулато в Цариград бил, барабар с консула." — „Истина ли бре, селяни?" — „Истина, дядо Петко!"

Продаде дядо Петко една нивица, взе някоя пара, нарами торба с хляб, хвана тоягата и „Сбогом, жено! Прощавайте, селяне!" — „Сбогом, мъжо! На добър час, дядо Петко!" — и замина за Цариград... Прегърбен от трудове и неволи, прегърбен от старини, крачи дядо Петко към...Цариград!... Стига Габрово, заминува го, поемва Балкана... Ох, чедо! Мило си, чедо!... Преваля Св. Никола, минува Шипка, Казанлък, Загора... Спира се, почива, похапва, поспива и пак закрачва... „Далеч ли е, чичо, Цариград?" — пита дядо Петко работните селяни. Далеч е, дядо, далеч е! — Ами за какво си се наканил чак до Цариград, дядо?" „Син имам там, дядовото, син, барабар с консула е там в консулатото!..." Стига дядо Петко Едрене. Град голям, като плъзнал оня ти свят... да се замае главата на човека!... Вижда старецът една чешма, спира се, мокри си вкокалените опинци, ръси си студена вода на главата, посядва да си почине малко на кьошка около шадравана и пак закрачва напред. Пита, разпитва и християни, и турци накъде е цариградският път и бърза да излезе вън от града и там, на полето, да подкрепи със сън старческите си сили. Сипнала, несипнала зора, става дядо Петко, попротегне се, поизпращят вкоченените стави, нарами торбицата и пак повлачи подбитите нозе... „Далеч ли е, аго, Цариград?" — „Далеч е, дядо, далеч е..." Много мина, малко остана. Напряга бедният старец последните си сили и пристъпва... Минуват още ден, два, пет дена, гледа странникът сегиз-тогиз железница изфучи край него и се изгуби из мъглата... Ех, де да е дядо вътре, досега би видял чедото си, би му се нарадвал!... Ама сиромах е дядо, не може да плати за железница... Минуват още два дни... „Далеч ли е, аго, Цариград?" — „Близо е, дядо, близо е, половин ден път!" — „Да си жив, аго, за добрата дума" — отговаря дядо Петко — и ободрен от близостта, почва по-бодро да крачи и

замръква пред самия град. Уморен е дядо Петко, но хваща ли го сън?... Задреме малко и ето чедото му, Христо, изпъкне пред очите му, таквози, каквото си го знае на портрета, с жълти копчета, па се спусне да го прегърне и... стресне се дядо, пробужда се. Пак задреме и ето чедото му, Христо, по ризица, зацапаничко, и на кълчищната риза жълти копчета... и тези копчета светят, бляскат... смеят се, всичките копчета се смеят... не, не се смеят, ами дрънчат, дрънчат като звънци... много, много звънци... облаци прах и в праха звънци, звънци... и дядо тича подир звънците, тичат след него и селяните и викат хеей, беей! ... тича дядо, и хъ да стигне звънците, спъва се в една купчина жълти копчета, копчетата се пръскат и почват да дрънчат и да се смеят... Стресва се дядо Петко, събужда се, зора едва-едва се сипва, а около него по полето цяло стадо, овни, дрънчат със звънците и блеят... Стана старецът, нарами торбицата, прекръсти се и след малко потъна в спящите още улици на грамадния град. Видя той едно кафене отворено, слугата по чехли полива с ибрик и подмита пред вратата, между кьошка, на който бяха насядали вече някои ранобудни старци турци. Отби се и дядо Петко. „Сабах-хаир-олсун!" — „Аллах-разъолсун!" — отговарят старците и сторват място за нашия пътник. От дума на дума разприказват се, разпитват го откъде е, защо е дошъл. Дядо Петко им разправя, че е дошъл при сина си, който е барабар с консула, в еди-кое си консулато. Турците го похвалват, че е отхранил таквози чедо и му поръчват кафе. Изпива дядо кафето, изпушва лула тютюн, дават му турците едно момче да го заведе чак до консулатото...

Дядо Петко влезе в консулатото. Гавазинът го погледна отвисоко, но сетне се смекчи, като му каза старецът, че е баща на Белокровский.

— Той спи още, дядо, ще почакаш един час — каза му гавазинът българин и го въведе в стаицата на портиерина, гдето го гостиха с чай.

— Ами защо спи още, нали съмна отдавна? Да не е нещо болен? — пита със стегнато сърце старецът.

— Не е болен, дядо, здрав е. Те така спят големците — отговаря гавазинът.

— Ами че той големец ли е?— запита дядо Петко и сърцето му трепери от радост, чаят се разлива от чашата и попарва ръката на дядо, но той не сеща. — Големец е, дядо, големец е. Блазе ти, че имаш такъв син.

— Големец, а? Хе, хе, хе! — сърцето на дяда Петка ще изхвръкне. — Ами той не ви ли е говорил нещо за мене,... а?...

— Не ни е говорил, дядо, той с нас много-много не приказва. Все с консулите има работа.

— Тъй, а? С консулите? Хе, хе, хе!... Ами с пашата приказва ли? — пита старецът, като се наслаждава предварително на отговора.

— Кой ти гледа пашите, той с везиря приказва.

— С везиря!... Па има си хас да речеш, че и със султана приказва? — пуща предпазливо блаженият старец. — Разбира се, че и със султана.

— И със султ... — сълзите задавиха стареца; не може той да понесе такова щастие и руква неудържим поток от радостни блажени сълзи...

Звънецът извести пробуждането на големеца. След половин час, когато слугата му внесе чай, гавазинът, последван от дяда Петка, почна да възлиза по стълбите, като кроеше в главата си план как да устрои срещата, за да излезе по-ефектен сюрприз... и реши да почука на вратата и да въведе бащата без предварителен доклад. И наистина почука, отвори вратата и бутна дяда Петка в стаята...

— Баща ви, ваше високоблагородие! — извика тържествено гавазинът. Докторът остана като гръмнат, изтърва чашата с чая и ... колебанието

му трая само една секунда... Той скочи от стола си и като изгледа с най-голямо презрение баща си, изрева:

— Какво? Как ти смееш да ми водиш в кабинета такива...

— Христо!... Чедо!... — изтръгна от гърдите си дядо Петко.

— Изведи го! — кресна докторът с разтреперан глас и като грабна от масата една шепа пари, подаде ги грубо на гавазина и му изръмжа със стиснати зъби: — На, дай му тези пари, па да се махне оттука, чу ли?...

— Слушам ваше високоблагородие!...

И негово високоблагородие Христофор Петрович Белокровский затръшна яростно вратата.

Пази, боже, сляпо да прогледа!

РЕЧНИК:

агѐнтство — представителство на една държава в друга, посолство.
гу̀рвам и гу̀рна, гу̀ркам — потопявам някого или нещо във вода бързо, изведнъж или многократно.
гава̀зин — телохранител.
стра̀нство — държава, земя, страна извън родината: чужбина.
армага̀н — подарък, донесен или изпратен отдалече.
барабà̀р — заедно.
опѝнци — цървули; вид меки обувки от къс кожа, прихваната с върви.
ибрѝк — глинен или меден съд за вода за поливане при миене.

?

- *Кой момент от разказа ви развълнува най-силно? Защо?*
- *Кои моменти извикват у вас усмивка? А кои — укор и презрение?*

?

- *На колко епизода може да се раздели разказът?*
- *Посочете основните епизоди и ги озаглавете.*
- *Как малкият „Ристу" се превръща в негово превъзходителство Христофор Белокровский?*

ПРОСЛЕДЕТЕ житейския път на сина.

☐ (Обърнете внимание на следното: Какъв е видът на момчето преди да премине през петте води? Как изглежда окъпаното дете? За какво говорят неговите „живи хитри очи"? Щастлива случайност ли е срещата на Христо с консула?

☐ Коментирайте думите, с които селяните увещават бедните родители да дадат детето си на консула: „...да се изучи, да стане човек, та да видят и те спокой на стари години". Какъв смисъл влага народът в израза „да стане човек"?

☐ Проследете постъпките на Христофор Белокровский, които го разкриват като горделив, високомерен човек и неблагодарен, безсърдечен син.)

ПРОСЛЕДЕТЕ пътя на дядо Петко от малкото село в Северна България до Цариград.

☐ (Обърнете внимание на следните моменти: вълнението, което изпитва старецът, научавайки, че синът му е „барабар с консула"; преживяванията му по дългия път към Цариград; пророческият сън на дядо Петко; състоянието му в портиерната — как е разкрито то?)

?

- *Как оценявате постъпката на сина? Очаквана или неочаквана е тя за вас?*
- *Кое е попречило на Христофор Белокровский „да стане човек"?*
- *Какво е отношението на писателя към героите, откъде го долавяте?*

(Коментирайте размислите на писателя за смисъла на поговорката „Пази, боже, сляпо да прогледа". Защо той на три пъти се позовава на нея в своя разказ?)

АКО СТЕ ВНИМАТЕЛНИ ЧИТАТЕЛИ, сигурно сте открили, че писателите поставят своите герои да действат в определено **време**, в определено **място** (обстановка).

ОТКРИЙТЕ:

— кога се развива действието в разказа „Пази, боже, сляпо да прогледа"?

— къде се развива действието.

СЪПОСТАВЕТЕ по **време** и **място** случката в „Пази, боже, сляпо да прогледа" с тази от разказа на Иван Вазов „Апостолът в премеждие". Какви разлики откривате?

СЪПОСТАВЕТЕ как се отнасят с Дядо Петко непознатите хора и как — родният му син. Долавяте ли в разказа кое според автора е добро и кое — зло? Кои от героите правят добрини? По какъв начин?

ИЗЯСНЕТЕ СИ значенията на изразите **синовен дълг, човешки дълг, граждански дълг, родителски дълг.** Кои от тях имат пряко отношение към разказа?

ОБЪРНЕТЕ ВНИМАНИЕ, че основното глаголно време в разказа е миналото? Открийте моментите, в които глаголните форми са в сегашно време. Защо именно в тези моменти авторът разказва по този начин?

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ

Какво поведение внушава една от десетте божи заповеди, която гласи: „Почитай баща си и майка си"?

ПОМИСЛЕТЕ на коя творба ви напомня моментът, когато майката на Христо „(го) гурнала в коритото с ризката заедно" и мръсното момче минава през пет води? Защо авторът използва същия глагол („гурна се"), когато говори за начина, по който Христофор Белокровский навлиза в обществото?

ОТКРИЙТЕ ВРЪЗКАТА

Детето иска от консула „пет пари". Какво е значението на израза „не струва пет пари"? Има ли смислова връзка между него и думите на момчето? Колко „струва" порасналият Христо?

ДРАМАТИЗИРАЙТЕ последния епизод. Помислете върху интонациите, с които ще произнесете думите на всеки от героите.

ФАНТАЗИРАЙТЕ какъв щеше да бъде животът на Христо, ако не беше случайната среща с консула? Отговорете писмено на въпроса.

НАПИСАНО ЗА АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ:

Алеко Константинов е вярваща, жизнерадостна и отзивчива натура. Твърде голямата човечност и добродушие са основните черти на неговото творчество.

Иван Радославов, литературен критик

ЕЛИН ПЕЛИН

(1877-1949)

Роден съм в селско семейство, добро семейство, но бедно, баща ми беше прост, но твърде ученолюбив човек, сам бе се учил на грамотност...

Аз раснах в една къща, в която имаше образовани хора, каквито по това време бяха голяма рядкост. Братята ми бяха твърде ученолюбиви и любознателни. В нашата къща се получаваха различни списания и книги... Баща ми имаше

варница. Той често ходеше на пазара и продаде ли варта, все ще ни донесе по някоя книжка. Аз четях безразборно, каквото ми паднеше. Домашните често ме караха да чета. Понякога четях и на селяните. Този духовен мир поглъщаше цялото ми същество.

Елин Пелин

НА БРАЗДАТА

Като заваля дъжд, та цяла неделя! Тихо, кротко, ден и нощ. Вали, вали, вали — напои хубаво майката земя, па духна тих ветрец, очисти небето и пекна топло есенно слънце. Засъхнаха нивята. Оправи се време — само за оране.

Боне Крайненеца впрегна пак Сивушка и Белчо и тръгна след ралото. Нивата му е в един хубав широк валог. От всички страни гора и завет. Земята изпръхнала и се рони като захар. Той размаха копралята и извика:

— Де-е, хайде, братя!

Ехото се обади живо из гората. Старият Белчо замаха опашка и тръгна спокойно. Сивушка — слаба кравичка, два пъти по-малка от Белчо — прави усилие и върви успоредно с него.

И ето че се редят бразда, две, три — леха... Тъжното лице на Боне се разведри малко. Той забрави немотията и си подсвирна с уста:

— Не бързай толкоз, Белчо, че Сивушка не може като тебе... Хайде, Сивушке, хайде слабушке, хайде миличка... Уморихте се, ама какво да ви правя? И аз се уморих... Де-е, горе! Доле!

Белчо, изпечен стар вол, пъхти с ноздрите и пристъпя като някой големец. Дребната Сивушка се напъва с всичка сила. Устата й се отворила, гръбнакът й се превил на кочияшка, тънката й опашка се накокържила.

Илюстрация от Тодор Цонев

Белчо пристъпи еднаж, тя два пъти. Оплезила език — върви! Наоколо няма никой. Из гората леко шумолят босите нозе на есента и под тях трещят сухи съчки.

— Хайде, Сивушке, хайде, мила! — подвиква Боне и със страх гледа как кравата му все повече се уморява и губи сили. — Стой!... Хайде малко почивка!

Уморените добичета се спряха. Боне отиде пред тях и ги замилва по челата.

— Белчо, ти от човещина не разбираш, умори много Сивушка! Нали, Сивушке? — заговори им той.

А Сивушка и Белчо спокойно и безстрастно го гледаха с тъжните си очи и дишаха тежко. От устата на Сивушка капеше пяна. Тя погледна белия си другар, погледна стопанина си и наведе жално глава.

— Що, миличка? Кажи! Тежко ли ти е? Сивушке-слабушке! Сърцето ти плаче, миличка. И днес да поработим, па утре е празник, цел ден ще си почивате. Ти какво ме гледаш, Белчо? Юнак си ти — говореше им Боне.

Но Сивушка не изправи главата си. Думите на господаря й сякаш не бяха утешителни за нейното болно сърце. Хлътналите й хълбоци тупаха силно и бързо. Краката й трепереха. — Кажи ми, Сивушке-слабушке, какво ти стана? — заговори уплашено Боне и почна да я милва като дете. После хвана ралото и подвикна.

— Де... хайде... да се поръзтъпчете.

Белчо се напъна да пристъпи. Сивушка направи усилие да го придружи, но не можа и той се спря.

— Де! Хайде, хайде! — викна с висок и ободрителен глас Боне. Ехото из гората живо му се обади. Белчо тръгна пак. Сивушка направи още едно усилие, но краката й се разтрепераха, тя се повали, падна в ярема и измуча жално.

Боне захвърли уплашено копралята, изпрегна бързо Белчо и застана смутен пред Сивушка. Тя лежеше неподвижно, с протегната шия, с муцунка, заровена в ровката пръст, със затворени очи и дишаше тежко.

— Стани, Сивушке, стани! — освободи я от ярема Боне и почна да я вдига за рогата.

Сивушка едвам отвори очи, погледна с молба господаря си, като че искаше да му каже: остави ме да си умра спокойно, и пак замижа.

Боне се завайка около нея и не знаеше какво да прави. Нивата орана-недоорана се печеше на слънцето. То едничко гледаше от небето и полека-лека отскачаше от пладне и клонеше зад баирите. Наблизо нямаше никой. Гората беше глуха.

— Хайде, Сивушке! Стани! Виж, Белчо ти се смее... Стани!... Не шегувай се, мила... я виж колко е ровка земята — само за оране!

Боне хвана кравата за роговете и полека почна да я вдига. Тя запъна краката си в земята и направи последно усилие да стане, но едвам се помръдна. И отпусна пак болно главата си на ровката земя и задиша по-тежко.

Боне седна пред нея, взе на колене главата й, па я замилва и зацелува по челото.

— Не прави така, миличка! Съжали ме! Слушай! Само тая нива остана. Да орем, да я доорем, после почивка... До живот няма да те впрегна. Ще порасте твоята малка Галица и ще помага на Белчо. Пък ти цял ден ще си лежиш в обора и ще си преживяш. Децата ще ти носят водица с белия медник, всяка сутрин ще те чешат, ще ти давам кърмило... Ти ще се оправиш, ще оздравееш и ще заякнеш, нали, миличка? Тогава Галица и Белчо ще орат, а ти ще пасеш на слога, ще ги гледаш и ще им викаш: работете, работете — и ще им се радваш. А вечер, като пусна Галица, тя ще те ближе и ще ти вика: добър вечер, стара майко! Стани, миличка! Стани! Хайде!

Но Сивушка се не поклати, нито отвори очите си да го погледне. Тя трепереше като трескава.

Боне стана, отчупи комат хляб, посоли го и го поднесе до устата й:

— На, слабушке, хапни си!

Сивушка отвори очите си, погледна умилително господаря си и пак замижа.

Боне въздъхна отчаяно. Погледна нивата, която пръхнеше, погледна гората, която мълчеше, погледна Белчо, който пасеше кротко на слога, погледна слънцето, което бързаше, и видя, че е самичък в тоя валог, че отникъде няма помощ. Той пак се обърна към болната Сивушка:

— Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде! — почна да я плаши той.

После взе от колата вехто скъсано чердже, наметна се с него, влезе в гората и почна да реве като мечка и да лази на четири крака към бедната крава.

— Бау!...Ауу?... — приближи се той до нея.

Тя отвори очите си. Дълбоко в нейния измъчен жален поглед гореше бесен ужас. Животното вдигна главата си и промуча отчаяно, но пак не

можа да стане.

Боне хвърли черджето, изправи се отчаяно над нея, прекръсти се и заплака.

Сивушка промуча още веднъж, отвори страшно очите си и престана да диша.

РЕЧНИК:

валòг — земна вдлъбнатина; подножие на планинска височина.
копрàля — дълъг остен (прът), чийто край е приспособен за почистване на ралото от кал; дълъг прът с бод накрая за каране на волове.
кочиѝшка — покривало за кола.
накокържа се — наежа се, настръхна.
ярѐм — дървено приспособление за впрягане на добитък.
кърмѝло — храна за добитък; съд, в който се слага храна за добитък.
слог — межда, синор.
комàт — парче, къс (хляб).

?

- *Кой момент от разказа ви развълнува най-силно?*
- *Защо разказът е озаглавен „На браздата?" Какво се случва „на браздата"?*
- *Посочете времето, когато се развива действието.*
- *Какво настроение създава природната картина в началото на разказа?*
- *Опишете мястото на действието. Как изглежда есенната земя през погледа на Боне? С какво чувство гледа той на своята нива?*

☐ **С кого „разговоря" самотният Боне? Назовете чувствата, с които той се отнася към своите първи помощници — Белчо и Сивушка. Помогнете си с думите: нежност, привързаност, доброта, обич, съчувствие, грижа.**

☐ **Проследете промяната в състоянието на Сивушка. Каква е връзката между тази промяна и настроението на Боне Крайненеца? Какво става в душата му? За да отговорите на въпросите, вникнете в следния текст:**

Боне въздъхна отчаяно. Погледна нивата, която пръхнеше, погледна гората, която мълчеше, погледна Белчо, който пасеше кротко на слога, погледна слънцето, което бързаше, и видя, че е самичък в тоя валог, че отникъде няма помощ.

- **Използвайте в своите разсъждения думите: тъга, самотност, страдание, безнадеждност, отчаяние, безизходност.**

?

- *Какво е отношението на автора към героя? Защо смъртта на Сивушка довежда селянина до отчаяние?*
- *Каква е ролята на олицетворението в природните картини?*
- *Посочете думите и изразите, с които се придават човешки черти на животните. С каква цел те са одухотворени?*
- *Как вие се отнасяте към участта на Боне?*
- *За какво ви говори разказът „На браздата" — за доброто или за злото? Обосновете се.*

ОБЪРНЕТЕ ВНИМАНИЕ на подчертаните изрази в изреченията, взети от разказа „На браздата": „Земята изпръхнала и се рони **като захар**". „Белчо... пристъпя **като някой големец**". „Тя трепереше **като трескава**. ... и почна да я милва **като дете**."

Подчертаните изрази са **сравнения**. Сравнението, както и епитетът, е изразно средство в художествената литература.

Сравнение — един предмет или действие се съпоставя с друг въз основа на сродни, близки черти. Например, Боне милва Сивушка нежно, с обич (сякаш тя е дете).

ПРОЧЕТЕТЕ изразително думите на Боне, с които той рисува картината на бъдещото щастие пред умиращата Сивушка. Какви черти от характера му се проявяват в този момент?

ЗАПИШЕТЕ думите и изразите, с които писателят рисува Сивушка: редом с Белчо; губеща сили; безпомощна и ужасена пред смъртта.

С какви думи се обръща Боне към Сивушка? Проследете колко пъти той я нарича „миличка". Какво художествено въздействие се постига с това обръщение?

КАКВО ВИ ГОВОРЯТ имената на животните за отношението на селянина към неговите първи помощници?

ОБЪРНАХТЕ ЛИ ВНИМАНИЕ, че в разказа преобладават въпросителните, въклицателните и подбудителните изречения? Какви чувства са изразени чрез тях?

ЗА ТЕЗИ, КОИТО ОБИЧАТ ТЕАТРАЛНОТО ИЗКУСТВО.

Вникнете в мислите на литературната критичка Искра Панова: Такъв разказ („На браздата") не би могъл изцяло да се „инсценира": в такъв

случай на сцената би следовало да излязат не само Боне и животните му, но и слънцето, есента, ехото, гората — да казват своите „реплики" и да се оттеглят, както се „оттегля" ехото, докато слънцето и гората например остават да „играят" и след него.

- **Защо не може да се инсценира разказът?**
- **Какво всъщност ни казва Искра Панова за ролята на природните картини в разказа?**

РАЗГЛЕДАЙТЕ илюстрацията на Тодор Цонев (стр.229). Как със средствата на изобразителното изкуство е показано единството на човека, природата и животните, внушено в разказа?

НАРИСУВАЙТЕ своя илюстрация по цитат от разказа. Изберете:

1. „Уморените добичета се спряха. Боне отиде пред тях и ги замилва по челата."
2. „Боне се завайка около нея и не знаеше какво да прави. Нивата орана-недоорана се печеше на слънцето."
3. „Боне седна пред нея, взе на колене главата й, па я замилва и зацелува по челото."

ФАНТАЗИРАЙТЕ

Опишете с думи скулптурната фигура, която бихте искали да изваяте, вдъхновени от разказа „На браздата".

ЕЛИН ПЕЛИН ЗА СВОЕТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ КНИГИТЕ:

Аз живеех щастливо с книгите, които не падаха от ръцете ми. Мене ме е втрисало, хващала ме е нервна треска, когато не съм можел да си набавя някоя книга.

НАПИСАНО ЗА ЕЛИН ПЕЛИН:

С каквато и мярка да мерим, каквито и естетически възгледи да имаме,... Елин Пелин все е в голямата тройка разказвачи в класическата българска литература. За мене тази тройка изглежда така: Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков. Разказът на Елин Пелин е така бистър, че сякаш гледаш през него и виждаш самия жив жовот.

Георги Марковски, писател

ЙОРДАН ЙОВКОВ

(1880-1937)

Спомен от първата ни среща ми остана тази особена, блага усмивка, тихият топъл глас и лекият, малко пеещ, приличен на нашия, сливенски говор...

Йовков обичаше да разказва случки от войната или от учителството си на село. Разказваше много хубаво — просто, естествено, равно, но така картинно с подробности, но така увлекателно — като че го четеше написано пред себе си. С унесен поглед, полуусмихнат. Когато разказваше нещо смешно,
разсмиваше се и сам с глас.

Елисавета Багряна

СЕРАФИМ

Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин, дрипав, окъсан, идеше към Енювото кафене и самси Еню, седнал отпред кафенето на сянка, не можеше да го познае кой е. Посред лято в тая страшна жега тоя човек беше навлякъл дълго зимно палто, като попско расо, на главата му беше нахлупено смачкано бомбе, а краката му бяха обути с цървули. Но най-често очите на Еня се връщаха върху палтото на непознатия: едно време то ще е било синьо, ще е било от един плат, но сега нищо не личеше — оръфано, разнищено, навред продупчено, навред кърпено. И между безбройните разноцветни кръпки най-много се хвърляха в очи две-три много големи, взети сякаш от чувал или от най-проста аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци.

Човекът доде на две-три крачки и се спря. Той разбра, че Еню не може да го познае, и малко обиден, с подигнати вежди, леко усмихнат, остави се да го гледа Еню и зачака. Той беше мършав, дребен човек, изгубен в окърпеното палто като в пашкул. Лицето му беше сухо, черно, с рядка черна брада, очите му, като у пияниците или у хора, които не са си доспали, бяха влажни и замъглени. Еню продължаваше да го гледа втрещено, непознатият се усмихна повече.

— А бре, Серафиме, ти ли си? — извика най-после Еню. — Ух, да те убий здраве, да те убий! Не мога да те позная, бре...

— Аз съм, бай Еньо, аз. Натурален като жив... тъй да се каже...

— Аз пък рекох, че е таласъм. Помислих, че плашилото на даскал Тодоровата бахча иде насам. Да те вземе мътната, да те вземе. Мисля си: какъв ще е тоз изпаднал германец!

Серафим се засмя тихо, беззвучно, като поклащаше глава, а влажните му очи светнаха повече. Без да бърза, той подпря на пейката тоягата си, сне и чувалчето, което носеше на рамото си. Всяка година, а понякога през година и през две, той се явяваше по тия места по Гергьовден или по Димитровден, когато слугите менят господарите си. Той беше от града, но търсеше работа по селата. Можеше да работи само лека, маловажна работа: на някоя мелница се приставаше да храни свинете, да чисти обора на някой хан или пък пасеше един-два добитъка.

— Де беше туй лято? — попита го Еню. — Рано си напуснал, щъркелите още не са си отишли. Де беше?

— В Белица бях туй лято, на една керемидарница. Има един Панайот там, кермекчия, при него бях. Керемидите му пазех.

Той говореше ниско, като че се боеше да не го чуе някой, с разширени и учудени очи, а после изведнъж се засмиваше и между, посинелите му устни светваха зъбите му.

— Сухо беше туй лято — продължи той, — добра стока изкараха хората. Ама и берекетя натъй по селата беше добър. А нашите българи, бай Еньо, кога имат пари, къщи правят. Като мина харман, че като надодоха ония турлаци с талигите, иззеха що керемиди имаше...

— Хъм... Взеха ги?

— До една. Три големи колелета бяха. Свършиха се. И чорбаджията, Панайот: нямам, кай, нужда от пазач, бай Серафиме, слободен си. Даде ми хака и... отряза ми квитанцията, тъй да се каже...

Като каза това, Серафим се усмихна и тъй като беше съблякъл палтото си, стоеше сега мъничек, слабичек. Щом остави палтото на пейката, той тозчас се попипа над кръста, по пазвата. Еню разбра, че там нейде ще е скътал парите си.

— Че вземи да си купиш едно палто! — посъди го строго Еню. — Все трябва да си изкарал някоя пара. Да си купиш едно палто!

— Ща, ща, бай Еньо. Едно палто ще си купя. Ще си купя, защото туй вече за нищо го не бива. — Той погледна палтото и се усмихна: — То е, тъй да се каже, добро за музея...

— Седни, седни да си починеш — каза Еню, след туй стана и влезе в кафенето.

Колкото можеше да се види през вратата, вътре в кафенето беше дълбоко и хладно. То беше проста сграда, като плевник, нямаше таван, двете стрехи се срещаха нависоко и между върлините, наслагани начесто, се

Илюстрация от Асен Старейшински

виждаше сеното под керемидите. Едно лястовиче гнездо беше залепено до средната дебела греда.

Серафим, гологлав, със сплъстена посивяла коса, седеше на пейката, режеше по малко с една костурка от хляба си и сладко-сладко дъвчеше сухите залъци. Лястовичката, която имаше гнездо в кафенето, трепна с крилете си току пред лицето му, влезе вътре, повъртя се, след туй пак тъй бързо се стрелна навън. Две-три врабчета подскачаха към Серафима и той се пазеше да не мръдне, за да могат да си вземат някоя трохичка. Една жена запърполя с полите си и влезе в кафенето, но Серафим не я погледна. След малко жената заприказва високо и той даде ухо:

— ...Скъпо, всичко скъпо, кръстник Еньо! Какво да купим с две-три яйца, дето ги вземаме сутрин от кокошките? Едвам сварваме да си вземем по кривач сол и калъп сапун, та да се оперем. Туй кибрит, газ — забравили сме го. Че барем да сме добре, да сме здрави, кръстник Еньо, а то...

— Какво прави Иван? Как е сега?

— Как ще е Иван — лежи. Отде дойде таз болест, кръстник Еньо, отде дойде. Сега по св. Бо-

Илюстрация от Анатол Томояну

городица ще стане седем месеца, как не е похванал работа. Души го нещо в гърдите, подпира го ей тука е. Отслабна, да го духнеш, ще падне. Не е добре, кръстник Еньо, жълт, черен, като пръст. Думат ми: заведи го в болницата, тури го на колата и го заведи в болницата.

— За болницата трябват пари — каза Еню.

— Трябват ами, как да не трябват! — Жената въздъхна, след туй продължи: — Че нали ни умря онзи ден, кръстник Еньо, и биволицата. Изкарах я сутринта здрава и читава, нищо й нямаше, а вечерта, като си доде, гътна се пред сам вратника и умря. Душата ми се обърна, плакали сме като че умря челяк...

— Болест има по добитъка — каза Еню. — И на мене ми умря одна телица.

— Ни от месото зехме, ни кожата. Доде фелдшера и каза: не бива, кай, да ядете от нея, ще я заровите с кожата, с все... Ох, то нашето тегло! Не знам, не знам...

Жената замълча, но като се ослуша по-добре, Серафим разбра, че се шепне. Изведнъж Еню извика:

— Нямам пари аз! Отде ще ти взема пари да ти дам? Нямам...

— Не думай тъй, крьстник Еньо, не ме връщай. Ти ще ми помогнеш, ти ще ми дадеш... Че при кого другиго да ида, кръстник Еньо, при кого да си ударя главата, злочеста аз... Кръстник Еньо... моля ти се като на господа...

— Остави ме, ти казвам, нямам пари! — изкрещя Еню.

Жената млъкна и заплака. Серафим я слушаше как хълца и как вие като пребита. Ядосан, Еню се показа на вратата и погледна надалече, без да спира очи някъде. Серафим тихичко прибра хляба си и се изправи. Жената излезе от кафенето и си отиде. Тя тъй беше се забрадила, че и лицето й не се виждаше. Но по вървежа Серафим разбра, че е млада.

— Пари ли иска? — пошепна той на Еню.

— Пари иска. Отде да й ги взема, аз банка ли съм? Искала да води мъжа си в болницата. Добре, ама като нямам? Като нямам, какво да й дам? — сърдеше се още Еню.

— Значи сиромашия. Сиромашия до шия, а? Тъй да се каже... Серафим малко работеше, бавно пипаше, но не обичаше да стои празен. Пред къщата на Еня, която беше наблизо, бяха стоварени кой знае кога камъни и както бяха насваляни, тъй си стояха разхвърляни.

Серафим ги прибра на едно място и ги нареди. След туй ходи за вода. След туй — поля пред кафенето и премете.

Вечерта Серафим остана на гости на Еня, но отказа да спи в кафенето. Той застана точно по средата на мегданя пред кафенето и там взе да си приготвя легло.

— Че ела барем тука под стряхата бе, българино! — рече му Еню. — Дай си гърба на стената, легни на пейката, ако искаш.

— Не, тук ми е по-добре мене.

— Ще ти духа.

— Нека ми духа. Да ми духа сега, че като умра, няма да ми духа, няма да ми вей...

Той гледаше Еня и се усмихваше с насълзените си очи. „Страх го е да не го оберат" — помисли си Еню, като забеляза, че Серафим се попипва по пазвата. Той го остави да прави каквото си ще, затвори кафенето и си отиде вкъщи.

На другия ден той се забави и късно доде да отвори. Той завари Серафима седнал на пейката и, както вчера, режеше си хляба с костурката и закусваше. Еню се изправи пред него, изгледа го продължително, след туй каза:

— Ти какво си направил?

— Какво съм направил! Никому нищо не съм направил — кротко отвърна Серафим.

— Дал си пари на Павлина, онази, дето снощи беше тука, дето искаше пари от мене. Аз сега бях у тях, тя ми каза. Как тъй даваш пари на човек, когото не познаваш? Че може да те излъже, може да не ти ги върне.

— Ба, ще ми ги върне тя. Нека заведе мъжа си на болницата, може да му помогнат докторите. А пък моите пари ще ги върне. На нас, помежду ни, условието знаеш ли как е? — Когато господ на нея, и тя на мене. Аз не бързам.

Еню прехапа устните си и замълча.

— А палто? С какво ще си купиш палто? — каза той.

— Че нали имам палто? Я го я! — Серафим взе палтото от пейката и го разгъна. — Хубаво си е то, мойто палто, нищо не му е...

Той се усмихваше и леко поклащаше глава, като че броеше кръпките или като че си спомняше нещо. Десет и повече години има, откакто се кани да си купи палто. Докато беше млад, каквото изкарваше, изпиваше го. Сега вече не пиеше, защото твърде не беше здрав, но често даваше някому парите си, както беше ги дал тая сутрин на Павлина. Оттогаз на палтото му взеха да се появяват тия големи кръпки от сива аба.

— Хубаво си е то, мойто палто — продължи той с някаква особена радост в гласа си. — Аз като го позакърпя пак, ще прекарам с него и таз зима. Пък ако ми е писано, с него може да се представя и пред бога. То там, на онзи свят, туй палто може да ми помогне. Може пък там да ми дадат ново палто, златно, тъй да се каже, скъпоценно...

Серафим говореше на Еня, но не го погледна. Той пусна палтото на колената си, позагледа се пред себе си и се усмихна.

РЕЧНИК:

бомбѐ — вид твърда полукълбеста мъжка шапка.
абà — груб домашен вълнен плат; шаяк.
пристàвам и пристàна — съгласявам се, скланям.
берекѐт — плодородие.
хармàн — утъпкано място в кръг за вършитба.
торлàк — название на селянин от някои планински райони в Северна България.
костỳрка, костỳра — вид извито джобно ножче.
кривàч (сол) — количество, колкото се побира в двете ръце или в такава лъжица, гребалка.
калъ̀п (сапỳн) — подобна на тухличка форма.
чѝтав — цял, непокътнат, невредим; чист, почтен. *Здрав и читав.*
гъ̀твам и гъ̀тна — падам, повалям се, лягам болен, умирам.

?

- *Кой момент от разказа извиква у вас най-ярка представа за Серафим?*
- *Какъв е портретът на героя?*

(Какъв го вижда Еню. Защо още в първото изречение на разказа Серафим е представен като „чудноват човек". Кое е чудновато в неговия външен вид.)

☐ **Проследете диалога между Еню и Серафим. Как се отнася Серафим към своята участ?**

(Как говори Серафим, какви са жестовете му? Кои изрази в речта му ви подсказват, че той не е нито гражданин, нито селянин? Защо героят приема своята съдба такава, каквато е, незлобливо?)

☐ **Какво говори за характера на Серафим следният детайл: „Две-три врабчета подскачаха към Серафим и той се пазеше да не мръдне, за да могат да си вземат някоя трохичка?"**

☐ **С какво разговорът между Еню и Павлина привлича вниманието на Серафим? Как той се отнася към нещастието на жената?**

(Защо, когато чува разговора между Еню и Павлина, „Серафим тихичко прибра хляба и се изправи"? Подсказват ли ни тези авторови думи, че Серафим е решен да помогне?)

☐ **Как Еню оценява постъпката на Серафим? Защо в неговите очи Серафим е чудноват човек?**

- Какво говорят за Серафим неговите думи, изречени с „особена радост в гласа му”: „— Какво съм направил! Никому нищо не съм направил.”?
- Как вие оценявате постъпката на Серафим? (Помогнете си с думите и изразите: **душевна доброта и простодушие, човечност, съчувствие, отзивчивост.**) Какво чувство изпитвате към Еню?
- Каква е връзката между името на героя и характера му? (Серафим означава ангел на любовта, на огъня).

ОПРЕДЕЛЕТЕ в разказа. Какво е значението на епизода с Павлина за разкриване на авторовото отношение към героите? На чия страна са неговите симпатии?

ПРОСЛЕДЕТЕ какво изразява усмивката на Серафим.

ОТКРИЙТЕ сравненията в разказа.

СРАВНЕТЕ двете илюстрации към разказа. Коя от тях харесвате повече? Защо?

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ
Кое в разказа е от света на злото и кое — от света на доброто.

НАПИШЕТЕ съчинение на тема: „Искам да съм добър (добра) като ...”. Разкажете за най-добрия човек, когото познавате.

НАПИСАНО ЗА ЙОВКОВИЯ СЕРАФИМ:

За Серафим даването на парите... не е пресметнат жест, в който е скрита тайната надежда, че бог ще го забележи и възнагради. За него това е жизнена потребност, нещо, което осмисля съществуването му.

Добрин Добрев, литературен критик

МИШО ХАДЖИЙСКИ

(1916-1944)

Писателят Мишо Хаджийски е роден в село Инзовка, Приморски район, Запорожка област. Българин, роден и живял в Таврия, той се завръща и живее в България само за по-малко от една година, но издава четири книги... И най-хубавата от тях е сборникът с разкази „Пуста чужда чужбина". Тази книга доказва началото на един голям български писател, който е бил за зла участ осъден да си остане при началото. Езикът на тази книга е едно откритие — толкова бистър, толкова чист и силен е той. Историите на тази книга са една изненада — така български, така изящно оформени от български бит и българска психика са те.

Симеон Янев

Дайте ми ръка, мои странни орисани герои! Трънест път ни очаква изначално и неверие, и хули, и присмех. Но дните се редят под Божо небе и в грядущи времена ще ни приемат присърце, с топла братска любов ще ни обикнат!

Мишо Хаджийски

КОЗЯ ГАЙДА

В стара старина времето по нас било глухо, а мястото дива пустош. Дето днес са Стайковите могили, в Преславския кър, имало е извор голям и мандри овчарски имало. Но една зима овчарите повели стадата си в Каръма, там зима да зимуват.

Дал беше Бог тогава хубави пасища и топли дни, снег не паднал. Но нападнали ги татарите, та не се чуха, не се видеха до ден днешен. То нали е човек, насита няма. Вълчица разкъсва овци, насити се, па отива в леговището на отмора. Кога е сита, нито е страшна, нито е зла. И агне я музи. А ние сме по-лоши от вълците: видяхме чужда земя, та Господ забравихме. По нас в Таврия води и пасища — сто мандри да свъртиш. Що им трябвало да ходят при татарите! Нали Кърмъка е чужда земя. Стой си тук, не се лакоми! Дал е Бог за всички хора и земи, и води, и пасища. Разгеле, видя им се малко, та отидоха в Каръма. Изклаха ги татарите. — Господ ги наказа.

Дето днес са Стайковите могили имало е извор голям. От три извора извира вода, та заляла кърa и пасищата. Дядо Стайко бил прочут болярин, заселил се в тия места, защото земя тук имало много. Издигнал държовище край изворите. Сам самичек в степта, — ден вървиш към изгрев, няма жива дея. Два вървиш на заход, няма жива дея. Толкоз земя дал на деда Стайка руският цар за добрини незнайни, за дружба скритна. Пуснал дядо Стайко овците си — сто арапина ги пасли, в пет мандри не се побирали. Ако една по една ги броиш, от петък до петък ще ги броиш. Толкоз овце дал на деда Стайка молдавският каймакамин за добрини незнайни, за дружба скритна. И пак каил не станал дядо Стайко, малко му се виждало.

Болярското държовище било на друма, а друмът прерязвал земите на дядото. Минавали кервани по друма, отивали в Бердянка жито да продават. Излязъл дядо Стайко на друма, мито искал; задето земята му газят — три шаха, задето конете поят на изворите — два шаха. Плащали керванджии, задето земята му газят, но за водата отказвали, защото водата е от Господа, за всички Господ е дал. Боляринът се разсърдил. Запушил изворите с вълна, а отгоре сложил воденични камъни. Пресъхнали изворите, нямало де керванджии конете си да поят.

— Бог ще те накаже — казали му пътници.

— Божието си е Божо, а моето е мое — отвърнал боляринът.

Минал веднъж керван, козлета карали в Бердянка. От далеч идел керванът, в път замръкнал. Спрял ги на друма дядо Стайко, по три шаха поискал. Дали му керванджиите по три шаха, нищо не казали. Пак каил не станал боляринът, поискал още по три шаха. Дали му керванджии още по три шаха, нищо не казали и си отишли. Погледнал дядо Стайко парите, а те лъщят на месечината, като от огън да са.

— Чудна работа! — помислил си боляринът. — Колко свет светувам, а такива пари не съм виждал.

Тръгнал да си отива, ала дочуло му се козле да блее. «Паднало от каруцата» — помислил си дядо Стайко, па стигнал, та го хванал. Близо бил керванът, чувало се как тракат каруците, но лакомия бил дядо Стайко, не обадил на пътниците. Взел козлето на ръце, милвал го и му нареждал:

— Расни, расни, козленце, расни да пораснеш, та дядо гайда ще си направи от теб.

— От мене гайда я стане, я не — отвърнало козлето с човешки глас, — ала от тебе гайда ще стане.

Казало и не се видяло, а на деда Стайка болярина жлъчката се пукнала от страх. Сутринта арапите го намерили на друма и що да видят: страшни черни змии се свили в ръцете на деда Стайка, а пари нямало. И понеже арапите били друговерци, и «Бог да го прости» не казали.

РЕЧНИК:

га̀йда — народен музикален инструмент от кожен мях.
мѝзи — бозае.
боля̀рин — богат човек, богаташ.
държо̀вище — голям двор, чифлик.
дѐя — душа, същество.
кайл — който е склонен, съгласен, който одобрява.
митò — налог, вид косвен данък, с който се облагат вносни или износни стоки при преминаването им през граница.
шах — дребна пара (монета), грош.
лакомѝя, ла̀комец — лаком, ненаситен човек или животно.
каймака̀мин — околийски управител в Турско.
керва̀н — върволица от натоварени животни (камили, мулета и др.) или коли.

?

- *Колко случки разказва авторът в „Козя гайда"?*
- *Кое според вас наистина се е случило и кое е плод на авторовото въображение?*
- *Откъде водят името си Стайковите могили?*
- *Защо дядо Стайко е много богат? Използвайте авторовите думи, за да опишете богатството му.*
- *Как се отблагодаряват на дядо Стайко руският цар и молдавският каймакамин „за добрини незнайни, за дружба скритна"? Как мислите, защо авторът нарича добрините „незнайни", а дружбата — „скритна"?*
- *Как се отнася дядо Стайко с керванджиите? Използвайте думите:* ***несговорчиво, недоброжелателно, безмилостно, безжалостно, жестоко.***
- *От кого е наказан дядо Стайко? Кои божии и човешки закони той е нарушил?*
- *Докажете, че основният човешки порок, който отрича авторът е* ***алчността****.*
- *Справедливо ли е наказан героят? Изяснете си значението на думата* ***възмездие*** *и я използвайте в своите разсъждения. Какъв художествен образ е създал авторът, за да „накаже" своя герой за алчността му?*
- *Каква е поуката в разказа? С кои думи и изрази авторът я изразява?*

РАЗСЪЖДАВАЙТЕ върху следния откъс; „А ние сме по-лоши и от вълците: видяхме чужда земя, та Господ забравихме". По какво са противопоставени човекът и вълчицата?

ПРОСЛЕДЕТЕ в кои моменти от разказа се появяват изразите: „Господ ги наказа", „Бог ще те накаже", „Бог да го прости".

ПОМИСЛИТЕ: Човешка или Божия прошка не получава дядо Стайко? От каруцата на бога или от каруцата на дявола е изпаднало козлето? Защо то говори с човешки глас?

РАЗКРИЙТЕ смислъла на сравнението „... парите, а те лъщат на месечината, **като от огън да са**."

ОБЪРНЕТЕ ВНИМАНИЕ на езика в разказа. За кои произведения ви напомнят изразите: стара старина, зима да зимуват, свет светувам? Можем ли да кажем, че **насита** и **лакомия** са ключови думи в разказа?

ИЗВЪРШЕТЕ НАБЛЮДЕНИЯ върху словореда в изреченията. Кое е особеното в него?

ИЗБЕРЕТЕ фолклорната творба, до която е най-близък разказът: а) приказка; б) предание (легенда). Обосновете избора си.

ОБОБЩЕТЕ, като докажете, че богаташът дядо Стайко е духовно беден човек? Можем ли да кажем, че и в живота, и в смъртта си той е „козя гайда", тоест празен, надут мях? На кой от познатите ви герои можете да го противопоставите?

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ…

Мишо Хаджийски използвал в своите произведения красиви народни думи от езика на таврийските българи: **низище, отгорце, сбория, живнина, плетище, построи, слугар, прахуля, косенина, потретопетли.**

ПРОУЧЕТЕ: Срещат ли се тези думи във вашия диалект. Кои са техните книжовни съответствия.

НАПИСАНО ЗА МИШО ХАДЖИЙСКИ:

Започнал като писател от Йовковски тип, той можел да стане за Таврия това, което е Йовков за Добружда, да стане Таврийският Йовков, ... класик като него.

Александър Миланов, поет

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

1. Кои от героите на изучените разкази обикнахте? От кои техни качества се възхищавате? (Назовете постъпките, характеризирайте героите, опишете портрета им.)
2. Кои от героите извикват вашето неодобрение или възмущение? (Назовете постъпките им, разкрийте авторовото отношение към тях, докажете как е изразено то.)
3. Какво научихте от разказите за доброто и злото в човешкия живот?
4. Съставете таблица по образеца:

герой, разказ	добро	зло
дядо Петко, „Пази, боже, сляпо да прогледа”	добър, сърдечен, любещ баща...	
Христофор Белокровский, „Пази, боже, сляпо да прогледа”		безчувствен, горделив, непризнателен

5. Прочетете разказа „Има ли добрини?” от Цветан Северски (стр.104).

- Защо птиците и животните са убедени, че няма добрини? Какви човешки качества са олицетворени в разказа? Как разбирате израза: „Добрините се превърнаха в ледени висулки”? Добри ли са героите, когато се оплакват? Как се отнасят помежду си? Как се променят природата, животните и птиците с идването на Добър ден? Кои вълшебни думички се чуват?
- Разсъждавайте върху думите на Добър ден: „Вземайте и знайте, че на този свят има и добрини, но някои ги забравят още след първата неприятност”.
- С какво ще запомните образа на човека в този разказ?

6. А вие как мислите, има ли добрини?
   Какъв отговор ви дават на този въпрос писателите Алеко Константинов, Елин Пелин, Йордан Йовков и Мишо Хаджийски?
7. Напишете съчинение по една от поговорките по избор:
   Познава се по лицето, че му е меко сърцето.
   По делата ще го познаеш.
   Мисли за добро, за да не те стигне зло.
   Лошо правил, добро никога не видял.

6. тема С Бесарабия в сърцето

БУДЖАШКО МОРЕ

НИКО СТОЯНОВ

Вишните стари
в Буджака
цъфнали са сутринта
Сякаш че облак,
вишнякът
носи се
над пролетта.

Вишнево-бели градини
В безбрежната
равнина,
над хоризонтите сини
плува си лодка — луна.

Пълно е с обич
сърцето.
Горе
сияе зора.
Вишнево-синьо
небето
води с лъчите игра.

?

- *Каква картина на пролетния Буджак рисува поетът?*
- *Открийте думите, с които авторът назовава чувството си към родния край.*
- *Как вие се отнасяте към чувствата на поета?*
- *Какви художествени средства (олицетворения, епитети, сравнения) използва авторът, за да разкрие образно очарованието на буджашката пролет?*

☐ Коментирайте заглавието на стихотворението.

☐ Научете стихотворението и го рецитирайте изразително.

☐ Споделете идеите си за илюстрация на стихотворението.

У ДОМА

ВАСИЛЕ РОМАНЧУК

Къщичка... Узряло грозде —
в гъстата асма.
Майко, със синовен поздрав
аз съм у дома.

На софрата — прясна пита,
сирене, долма.
Тука всички се почитат —
аз съм у дома.

С птиците си чурулика
старата чешма —
пак разбирам им езика —
аз съм у дома.

Превод от румънски
Нико Стоянов

Рисунка — Димитър Пейчев

РЕЧНИК:

асмà — лозница.
софрà — ниска кръгла маса за ядене.
долмà — ястие от пълнени чушки или домати.

?

- *Кое е основното чувство на стихотворението?*
- *Проследете как е изразена любовта на поета към родното?*
- *Назовете чувствата, обхванали душата на поета при срещата с родния дом. Помогнете си с най-подходящите думи от следните: преклонение, почит, обич, щастие, вълнение, благоговение, сърдечност, вярност, възхищение.*
- *Какво значи* ***да си у дома*** *според румънския поет Василе Романчук? А според вас?*

☐ **Научете стихотворението наизуст и го рецитирайте изразително.**

ЗАВРЪЩАНЕ[1]

ГЕОРГИ БАРБАРОВ

Пътят към родния край е лек, дори когато знаеш,че никой не те чака. Пътят към родния край е просто незабележим, когато си уверен, че с нетърпение те очакват: майката, любимите хълмове и пътечки, тревясалият извор и любовта. И съзнанието, че не само ще подариш някому радост, но и сам ще бъдеш дарен с топлина и чистота, дали ти криле. Един неочаквано светъл път към родния край...

Из селцето, из широката степ цари истинска пролет! Взеха ми очите вашите градини, земеделци! Взеха ми сърцето спретнатите ваши градинки, стопанки! Усетих необяснима болка от разбирането, че тази степна страна за мене е вече чужда, или по-точно казано — аз съм за нея чужд... И може би затова аз през тези няколко дни ставах по-рано от стариците и старците, в чиито гостоприемни къщи нощувах, дори по-рано от слънцето и петлите — по-ясно да разбера от какво съм се отказал. За пръв път усетих такава пронизваща болка пред събуждащата се природа. Свежестта ѝ, чистотата ѝ оголи раните ми, но не със сол ги поръси, а с нежност и топлина. И нощите в родния край са други — звездите четливо посочват пътя, по който съм се отдалечил. Те, звездите, са моите сълзи, разсипани над покривите родни, над просторите родни, над спомените и над бъдещето, немислимо без българските ми корени... И сдържайки неканените сълзи, гледах избистрените далечини и събудените пейзажи, за да запомня това завръщане надълго. Завинаги.

?

- *Какви преживявания извиква у писателя пътуването на гости в родното село?*
- *За какви чувства, събудени в душата му от срещата с родния край, пише авторът?*
- *С кого и с какво мечтае да се срещне той?*

☐ **Потърсете в текста думите, с които бесарабският български писател назовава свидните образи от родния край. Сравнете ги с образите на родното в стихотворението „У дома” от румънския поет Василе Романчук . По какво си приличат двете творби?**

☐ **„Родният Буджак — това е...” Продължете изречението и напишете кратък текст, като използвате думи и изрази от творбата на Георги Барбаров „Завръщане”.**

[1] *Със съкращения*

БУДЖАШКИТЕ СЛАВЕИ[1]

ИВАН ВЪЛКОВ

Седмица преди Великден, през най-последната неделя, се отбелязва празникът Връбница. Не знам защо, но тази неделя през моето детство винаги пристигаше в градините и ливадите със сочна зеленина и със зелена зимница в полетата. И още, на Връбница селото екваше от свирня. Та нали в нея неделя майките ни и по-големите ни сестри още сутринта отиваха на черквата, за да светят върбовите пръчици, от които ние, дечурлигата, си изработвахме чудновати и пискливи свирки. Станали сме още, както се казва със слънцето, с нетърпение ги чакаме да ни донесат светените върбови пръчици. Свирките се правеха само от светена върба! Ама то стигаше ли ни търпението, когато съвсем наблизо край селската рекичка ни очакваше и мамеше върбалака.

Най често се случваше и така, че докато майките ни се върнат от черквата, ние вече сварвахме да си направим по една-две свирки и ги криехме, дори и в гълъбови полози. Не сварили още жените да си съблекат новото празнично облекло, ние вече вдигахме такава свирня, че изплашените гадини избягваха от дворовете и по цели дни се криеха в полозите си и камарите от слама. Чувал съм, че в Буджашката степ не се чували славеи. От Връбница и до Великден ние — момчурлеците напълно заменяхме „Буджашките славеи" ...

Майка ми винаги се учудваше и ме питаше: „Че кога свари да направиш тази пищялка?!.. Току-що ти дадох светената пръчица!" Откъде можеше да знае тя, че в джоба ми има още една-две готови. После аз ги слагах в кофа с вода да не изсъхнат. Изпочупи ли ми някой свирката, аз бягах у дома да взема друга. И така цяла седмица... Ала настъпваше ли петък и събота, ние се заемахме с други работи.

II

През нощта в четвъртък срещу Разпетия петък нито майка, нито сестра ми не спяха цяла нощ. Тестото за паски втасваше в нощовата и те го вардяха да не превтаса. Така казваше мама, а сестра ми ме лъжеше, че то щяло да избяга, ако не го вардят!.. Те не спяха и аз — също! Те подготвяха съдове за най-големите паски, а пък аз непременно сам готвех най-малките ламаринени кутии за малките пасчици. Имаше работа: трябваше да се очистят от ръждата, после вземах парцалче или перо от крилото на гъска или пуяк и намазвах с олио цялата кутия отвътре.

Най-после майка ни започваше най-важната работа — да слага тестото в приготвените кутии. Аз пък й хленчех да внимава добре, че няма

[1] *Със съкращения*

да стигне тесто за най-малките кутии. Свършваше ли тази омайваща работа, аз изтичвах до печката, която сестра ми в това време палеше и внимателно изпълняваше командите на майка: как и колко трябва да се пали печката, за да не остане тестото сурово или да не прегорят паските. Тя често повтаряше: „Пали, щерко, дорде стените на собата не побелеят!" Случваше се, че нямах търпение и виках на мама: „Ела да погледнеш, стените вече са бели!" Ала сестра ми в това време, както се казва ми извърташе някой шамар по шията. И непременно мама поглеждаше към нас, за да види кой е виновен. Разбираше се кой!

И добре си спомням, че никога не можех да изтрая до края, за да видя кога завършваше тази чудотворна работа. Имах кураж и търпение само до времето, когато най-после слагаха всички кутии в печката и майка ми я запушваше с вратичка, направена от жълта пръст. После аз падах на одъра уж за няколко минути да си почина, ала винаги се събуждах чак сутринта в петък. На масата и дългия стол вече бяха завити с дрехи, изпечени и пораснали, както ми се струваше, на един бой с кафяви, кръгли глави и главички, големи паски и малки пасчици. По засмяното лице на кака и майчината благовидна външност аз разбирах, че всичко е наред. Жените са доволни! Какво още трябва!...

РЕЧНИК:

èквам, èкна — зачува се, пренася се, проечава (за звук, плач и др.).
мàмя — привличам.
върбалàк — гъстак от върби .
ламарѝнен — направен от ламарина (тънък метален лист).
òдър — дървено легло, креват.
бой — ръст.

?

- *Кого нарича авторът „буджашките славеи" и защо? Кой е главният герой на този разказ?*
- *Какви картини и образи от живота на българското бесарабско село оживяват пред очите ви?*
- *Защо момчето възприема подготовката за Великден като „чудотворна", „омайваща" работа?*

?

- *С какви чувства си спомня авторът за своето детство? Отговорете на въпроса като си помогнете с най-подходящите от думите и изразите: светло, поетично, жизнерадостно, чудотворно, лека тъга, с възторг, с топлина.*
- *Интересни ли са ви детските спомени на писателя? С какво?*

☐ **Как днес в Буджака се готвят за Великден?**

☐ **Разкажете впечатленията си от подготовката за Великден във вашето семейство?**

ТОДОР СТОЯНОВ

* * *

Когато тъмно-синьото небе
запалва нощем жълтите си свещи,
стоя под това дишащо кубе
и пулса на Вселената усещам.

Учуден като малкото дете,
забравям всички болки и обиди,
когато звънко вятърът мете
звездите, кацнали на керемиди.

РЕЧНИК:

кубѐ — купол, свод (на църква).
керемѝди — глинени изпечени плочки за покрив на къщи и други сгради.

?

- *Харесва ли ви картината, нарисувана от поета Тодор Стоянов в това стихотворение? Наблюдавали ли сте подобна?*
- *Кои поетични образи правят този нощен пейзаж необикновен и космичен?*
- *Защо поетът нарича небесния свод „дишащо кубе”?*
- *Какви представи поражда у вас изразът „звездите, кацнали на керемиди”?*

☐ **Научете стихотворението и го рецитирайте изразително.**

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ?

Думите **село** и **Вселена** са сродни?

УТРО НАД РОДНОТО СЕЛО

МИХАИЛ БЪЧВАРОВ

Зората гори като пламък,
събужда се новият ден
над нашето село голямо,
където и аз съм роден.

И вдига се бяла мъглица,
люлее ветрецът листца
и бързат моми за водица,
а майките будят деца.

А слънцето буди и гали
напъпили нежни цветя,
ту бели, ту жълти,
ту алени те кичат
с венци пролетта;

с полята зелени, широки,
с ветреца, що тихо шуми,
със кладенци бистри, дълбоки,
където се сбират моми;

със стари салкъми клонасти,
през май побелели от цвят.
Знам, няма от родното място
по-мило на белия свят.

РЕЧНИК:

салкъ̀м — акация.
га̀ля — милвам.
бѝстър — прозрачен.

?

- *С какво чувство поетът описва утрото в родното село?*
- *Коя е основната мисъл на стихотворението? Кои стихове я изразяват?*
- *Кое прави родното място най-мило”в целия свят”?*

☐ **Поетът употребява думите мъглица *(не мъгла)*, ветрецът *(не вятър)*, листца *(вместо листа)*, водица *(вместо вода)*. Какво се постига с употребата на умалително-гальовните съществителни имена? Отговорете на въпроса, като сравните двата варианта на втория куплет.**

И вдига се бяла мъглица,
люлее ветрецът листца
и бързат моми за водица,
а майките будят деца.

И вдига се бяла мъгла,
люлее вятър листа
и бързат моми за вода,
а майките будят деца.

ПОДГОТВЕТЕ СЕ ЗА ОБОБЩИТЕЛЕН УРОК

1. През кое годишно време е отразен Буджакът в повечето от изучените творби на българските бесарабски автори?
2. Прочетете откъсът от разказа на Иван Вълков „През южната степ” на стр.126. Какъв се разкрива образът на буджашката пролет в творбата? Кои художествени средства използва авторът? Посочете олицетворенията, епитетите и сравненията.
3. Чрез кои образи поетите и писателите от Бесарабия разкриват своята обич към родното? Кои от образите най-много ви вълнуват и защо? Кои от тях ще изберете вие, за да разкажете за Буджак?
4. Кое от изучените произведения, посветени на родния край, най-много ви харесва и защо?

КАКЪВ Е ОБРАЗЪТ НА БУДЖАШКОТО ЛЯТО?

Това ще стане ясно наесен от творческите ви работи: **вашите стихотворения и разкази, рисунки и снимки ще разкажат за ВАШИЯ Буджак.**

ТЕМА ЗА ТВОРЧЕСТВО: МОЕ БУДЖАШКО ЛЯТО

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Таблица 1

Думи и изрази при общуване в неофициална обстановка	**Думи и изрази при общуване в официална обстановка**
— разговорни думи и изрази: *ама, е-е, супер, готин, умрях от скука, ходи ми се...*, — думи и изрази, които разкриват спонтанно емоционално отношение към темата и събеседника; — кратки изречения, разнообразни по цел на изказване; — устна диалогична реч (най-често), обръщения; — съкращаване звуковия състав на думите: *щото* вм. *защото*.	— думи и изрази с точно определено значение, подходящи за официалното общуване, думи и изрази от речевия етикет; — емоционално отношение към темата не се изразява или е изразено умерено; (въздържано); — пълни изречения; преобладават съобщителните и въпросителните; — устна (по-често монологична) или писмена реч; — строго спазване на правоговорните и правописните правила.

Таблица 2

Пише се	**Изговаря се**
-ят, -я	**(-’ът), (-’ъ)**
денят, деня	(ден’ът), (ден’ъ)
писателят, писателя	(писател’ът), (писател’ъ)
новият, новия	(новийът), (новийъ)
-ът, -а	**(-ът), (-ъ)**
чинът, чина	(чинът), (чинъ)
мъжът, мъжа	(мъжът), (мъжъ)

-Отговор на упражнение № 5 от урока „Словоред”.

Тази вечер всички се събраха рано вкъщи. Елхата бе поставена в средата на затоплената стая. Свещичките по нея бяха запалени, а сребърните лентички блестяха ослепително. На върха на елхата стоеше Дядо Мраз с червен калпак.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

РЕЧНИК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ В УЧЕБНИКА УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Вместо да му извадят очите, изписаха му вежди — вместо да му навредят, направиха му добро.
Гол като сокол — беден.
Давам гръб някому — преставам да общувам с някого.
Да ти видя гърба — върви си, махай се.
Дето седне, дето стане — навсякъде.
Дълъг му е езикът — това, което говори, засяга много хора.
Дъските му хлопат — има психически проблеми.
Дошло до гуша — извънредно много, до краен предел.
Вади му душата — досаждам, не давам мира, измъчвам.
Вятър го вее — негоден е; лекомислен.
Зад гърба на някого — тайно, скришом.
Излизам от кожата си — губя търпение и самообладание.
Изпотих се под езика — силно се притесних.
Като чироз — много слаб, мършав.
Когато вълкът се ожени за агне — никога.
Когато дойде куков ден — никога.
Когато ми цъфнат налъмите — никога.
Мели като кречетало — говори много.
Надлъж и нашир — навсякъде.
На свети Мук — никога.
Не е на себе си — не се владее.
Ни се води, ни се кара — своенравен, несговорчив.
Нося някого на гърба си — изпълнявам и неговите задължения.
Обрах си крушите — избягах.
От игла до конец — от начало до край, напълно.
Останах без крака — изморих се.
От стара коза яре — опитен и хитър човек.
От дъжд на вятър — от време на време.
Под дърво и камък — навсякъде.
Под път и над път — навсякъде.
Под плет и над плет — навсякъде.
Правя вятър — лаская някого, подмазвам му се, хваля го.
Пратих го за зелен хайвер — излъгах го, измамих го.
Побиват ме тръпки — (от страх и ужас).
През куп за грош — небрежно.
Пусна мухата — втълпява някому нещо.
Продава зелени краставици — прави опит да измами.
Стана син-зелен — гневен, сърдит.
Стоя над някого — представлявам опора, защита за някого.
Стоя здраво на краката си — имам здрава опора, стабилен съм.
Стоя като на тръни — очаквам неприятности и съм под напрежение.
Стоя на думата си — не се отмятам от нещо, проявявам постоянство.
Хвърлям се с главата надолу — рискувам.
Шило в торба не стои — много подвижен, не може да си намери място.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

МАЛЪК ТЪЛКОВЕН РЕЧНИК

(многозначност и омонимия)

бал[1] м. Тържествена танцувална вечеринка, забава. *Абитуриентски бал.*

бал[2] м.1. Цифрова оценка на успех в училище, постижение в спорта и др. *Балът му е нисък за влизане в университета.* **2.** Единица за оценка на определена скала на силата на някакво явление. *Силата на вятъра е шест бала.*

главà ж. 1. Най-горната или предна част от тялото на човек или животно, където се намират мозъкът, устата и повечето сетивни органи. **2.** Горната част на човешка глава; теме. **3.** прен. Ум, разум, разсъдък. **4.** Отделен човек от множество хора или отделно животно. *Имам няколко глави добитък.* **5.** Първенец, вожд, старейшина. Г*лава на семейство.* **6.** Надебелена заоблена част на някои растения (лук, цвекло). **7.** Разширена, обикновено заоблена крайна част на гвоздей и др. под. **8.** Извор, начало на река. **9.** Обособена, относително самостоятелна част, дял, от книга, съчинение.

град[1], -ът, мн. градове; м. 1. Голямо селище, чиито жители са работници, служещи и т.н. **2.** Обитателите, жителите на такова селище.

град[2], -ът м. Градушка. *Град глад не прави.* Посл.

езѝк[1] м. 1. Подвижен орган в устата на човек и висши животни. **2.** Този орган от животно, приготвен като ядене. **3.** Нещо, което напомня по форма човешки или животински език (пламък, звънец).

езѝк[2] м. 1. Средство за общуване между хората. **2.** Всяка от различните форми на такова средство за общуване. *Български език. Славянски език.* **3.** Словесни средства, с които си служи отделен човек (обикн. за писател).

клас[1], -ът м. Плодни зърна или цветове с къси дръжки, разположени около върха на стъблото на тревисто растение. *Житен клас.*

клас[2], -ът м. 1. Степен в училищния курс на обучение с продължителност една година. **2.** Постоянна група ученици, които в продължение на една година се учат по единна програма; паралелка. **3.** Стая, в която се провеждат учебни занятия в училище; класна стая.

косà[1] ж. Космите по главата на човек. *Руси коси.*

косà [2] ж. Прикрепено на дълга дръжка земеделско сечиво за рязане на трева.

нòся несв. прх. **1.** Държа нещо в ръце, в някакъв съд пли на гръб, на рамо и се движа. **2.** Имам у себе си. *Носиш ли пари?* **3.** Обличам или обувам. *Нося обувки, сако.* **4.** За река, вятър - влача, докарвам. *Вятърът носи прах.* **5.** прен. Причинявам, докарвам. *Какво ми носи утрешният ден?* **6.** За мълва, новина, песен, звук - разпространявам се разнасям се.

съд[1], -ът м. Предмет, домакински прибор за държане на течности, зърнести вещества и др. напр. чаша, гърне, паница, чиния.

съд [2], -ът м. 1. Обществена институция, която разглежда и отсъжда спорове съгласно законите; съдилище. **2.** Съдебна сграда; съдилище. **3.** Разглеждане на съдебно дело. **4.** Присъда, осъждане.

ток[1] м. 1. Насочено движение на електрически товари по проводник. *Няма ток.* **2.** Биотокове. **3.** книж. Течение протичане на нещо, обликн. вода, газ.

ток[2] м. Дебела подметка или висока, издължена част на обувка откъм петата на крака. *Обувки с високи токове.*

тѝло ср. 1. Цялата физическа, материална част на човек или животно; организъм, снага. **2.** Останки на покойник. **3.** Средна част на организма, без главата и крайниците; туловище. *Боли ме тялото.* **4.** Основна, най-голяма част на уред, машина и др.; корпус. *Тяло на параход.*